

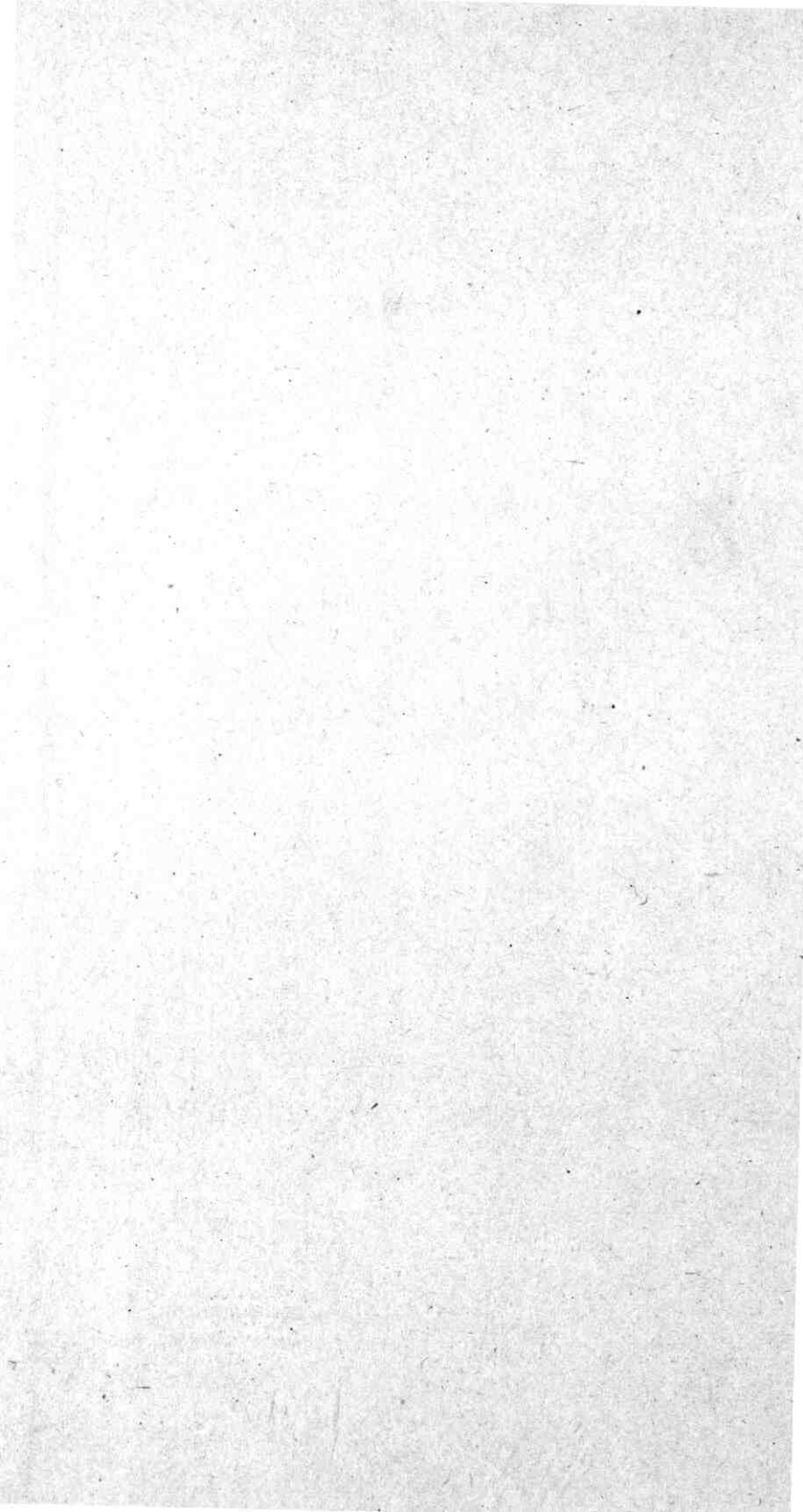
Onze Indische financiën : nieuwe reeks aantekeningen

<https://hdl.handle.net/1874/235136>

mm 11930

Oct 2030

ONZE INDISCHE FINANCIEN.

NIEUWE REEKS AANTEKENINGEN,

DOOR

E. DE WAAL.

I.

INLEIDING : STAATKUNDIGE GEGEVENS.

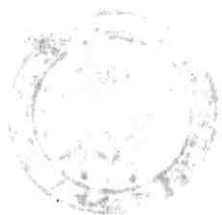
'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.

1876.

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

1784 4238

BLADWIJZER.

	Blz.
Inleiding	1—3
I. Verhouding tot het buitenland	4—85
<p>In 't algemeen. 4—9. 23—24. Bejegening der Westersche nijverheid. 9—23. [Statistiek van handel en scheepvaart over 1826—73. 20—22.] Betrekkingen tot Engeland sedert 1813. 24—73. Begeeren andere Westersche mogendheden nederzettingen of politieken invloed in den Indischen Archipel? 73—78. Verdediging van Nederlandsch Indië tegen een Westerschen vijand. 78—85. Oostersche mogendheden. 85.</p>	
II. Grondgebied. Bevolking. Hoofdtrekken der politieke gesteldheid	86—272
<p>Oppervlakte. 86—88. Opmerking over de Buitenbezittingen. 88. Uitbreiding van gebied na 1860. 89. Vroegere uitbreidingen. 91. Atjin. 91—105. Bijzonderheden over de partikuliere landen op Java. 105—107.</p> <p>Europeanen en hun afstammelingen. Politieke statistiek (1838—74). 107—115. Politieke verhouding tot het moederland. 115. Adres van 1848 en zijn geschiedenis. 117—121. Drukpers. 122—132. 144. Vertegenwoordiging in 't moederland. 132. Recht van petitie als hulpmiddel tegen onvoldoende vertegenwoordiging. 133. Adressen van 1874 en 75. 134—145. [Het voorstel van 1869 over de Indische bijdrage. 141—143.] Europeanen optredende voor de inlanders. 145. Mestiezen. 146—170. [Verarming van den Europeaan en maatregelen daaromtrent van de regeering en uit de maatschappij. 154—170.]</p> <p>Chineezen. 170—190.</p> <p>Andere vreemde Oosterlingen. 190—191.</p> <p>Inlanders. Buitenbezittingen. 191. Java. 191—272.</p>	

Statistiek. Totalen en gewestlijke totalen over 1842—74. **192—193.** Opmerkingen in verband met de uitkomsten der statistische opnemingen. **194—196.** Gezondheidstoestand sedert 1846. **196—197.** Dichtheid. **198—199.** Totaal volwassen mannen. **199.**

Politieke gesteldheid. Terugblik op den oorlog van 1825—30. **201—209.** Gevallen van samenspanning tot verzet tegen de gevestigde machten in 1840—75. **209—229.** Godsdienst. **229—260.** Ons prestige. **260—264.** De gedweehed van den inlander. **264—271.** Drukkers. **271—272.**

E R R A T A.

Bladz. 46, regel 3 van boven, *staat*: Loebaan, *lees*: Laboan.
" 48, " 1 " onder, " avant, " avait.

Mei 1876.

Bij deze nieuwe reeks aantekeningen over onze Indische financiën is 't mij vooral te doen om een grondig onderzoek van den tegenwoordigen toestand. Staatkundige evenzeer als bloot wetenschappelijke redenen verbieden, ons oordeel in die aangelegen zaak te blijven bouwen op louter eindcijfers van begrootingen, en op sommige in 't oog springende verschijnsels. Toen voor diepere studie onmisbare bescheiden ontbraken, — in 1870 b. v., toen de jongste Indische rekening acht jaren oud was en over etlijke diensten geen opgaven haar vervingen, — kon men kwalijk anders. Heden echter bezitten wij, ofschoon zeker nog niet al 't onmisbare, te veel om in een dermate oppervlakkige kennis te berusten. Mij althans, nu — *Deus nobis haec otia fecit*, scheen 't een dankbare taak, door eenige aantekeningen behoorlijk onderzoek te bevorderen.

In grove omtrekken komt het voorgenomene hierop neder. Vooraf beschouwen wij den politieken toestand, die natuurlijk den finantieelen beheerscht. Beredeneerde begrippen over de verhouding tot het buitenland, den omvang en aard van het eigen gebied, de politieke gesteldheid der bevolking

onder onzen scepser, moeten ons bij 't onderzoek der financiën vergezellen. Dan de laatste financieele geschiedenis, over een ruim tijdvak, van elken afzonderlijk beschouwendwaardigen tak onzer Indische staatshuishouding. Eerst door ontleding en historische verklaring krijgen de cijfers leven, beteekenis. De geschiedenis moet te zorgvuldiger geraadpleegd, wijl ze ons leert welke kiemen de tegenwoordige cijfers bevatten van de naaste toekomst.

Als gewoon uitgangspunt van 't historisch onderzoek, dus tevens eener vergelijking van den tegenwoordigen met een vroegeren toestand, kiezen wij 't jaar 1860. Dit overzicht zal voor de meeste onderwerpen ruim genoeg zijn. Waar niet, klimmen wij verder op. De keus werd aangedrongen door de meening van begaafde landgenooten, dat na 1860 de macht der «liberale» ideeën in 't bestuur van Nederlandsch Indië begon, en den toestand «bedierf». Het kan inderdaad nut stichten, beide gedachten nader aan de geschiedenis te toetsen. — Ik zeg «nader», ook met herinnering aan een paar plaatsen in de vorige Aanteekeningen. Zie b. v. V blz. 469, VIII blz. 222 e. v.

Onze historische navorschingen beoogen uitsluitend kennis der feiten. Geen kritiek op regeeringsdaden alzo. In die behoefte trouwens voorzien anderen mildelijk. Doch het strookt met het doel, onjuiste beweringen omtrent regeeringsdaden historisch toe te lichten, historisch te bestrijden. Ten einde daarbij zoo min mogelijk de aandacht van de feiten af te leiden, zullen de personen, die de onjuistheid pleegden, ongenoemd gelaten. De bestrijding geldt in den regel onjuistheden in een hoofdbron onzer vaderlandsche geschiedenis: «het Bijblad».

Overigens heb ik in deze algemeene inleiding slechts te zeggen, dat aanspraak wordt gemaakt op al de vrijheden, welke de titel bedingt. Hij belooft niets dan een reeks aantekeningen. Eischen van inkleeding, evenredigheid, samenhang (overgangen) en dergelijke, aan een verhandeling te stellen, zijn hier niet ontvankelijk. Bepaaldelijk zal uitgeweid kunnen worden waar 't mij lust, — mits het onderwerp de uitweiding rechtvaardige, en zij te denken geve.

I

VERHOUDING TOT HET BUITENLAND.

Mei 1876.

In de memorie ten geleide der Indische begrooting voor 1871 veroorloofde ik mij de opmerking, dat een vrijzinnige politiek jegens de koopvaart van alle volkeren op onze bezittingen zeer wezenlijk tot het verdedigen van die bezittingen tegen een buitenlandschen vijand kan bijdragen. Deze gedachte is ook zoo uit te breiden: Door 't vrijzinnig besturen van Nederlandsch Indië verwerven wij een warme instemming van het buitenland met den voortduur onzer gindsche heerschappij, dus tevens onzer onafhankelijkheid in Europa.

Een zeer eenvoudig denkbeeld, zou men meenen. Evenwel vindt het ernstige tegenspraak. Op drieërlei, onderling strijdige gronden.

De eenen beweren: Hoe vrijzinnig wij zijn, er is altijd, of met korte tusschenpoos, één groote mogendheid, die ons en onze schoone Indische bezittingen, of deze alleen, wil inlijven zoodra zij er kans toe ziet. En wanneer zij de gelegenheid gunstig rekent, zal geen der overige door onze vrijzinnigheid bewogen worden om met de wapenen voor ons in de bres te springen.

Anderen: Of wij vrijzinnig zijn of niet, het behoud van onzen staat in zijn geheel wordt ten volle dáárdoor ge-

waarborgd, dat de groote mogendheden elkaar ons land en ons Indisch rijk niet gunnen.

Weder anderen wraken alle gedachte aan vrijzinnigheid ten believe van het buitenland als beneden onze waardigheid. Wij behooren, zeggen zij, zonder omzien onze eigen aangelegenheden te regelen naar ons eigen belang. Want dat is een recht van iederen onafhanklijken staat. En vooral een kleine staat behoort van dat recht geen afstand te doen ten believe van machtiger staten. Want de kracht van een kleinen tegenover machtiger staten zit in de blijken die hij geeft van zijn rechtsbewustzijn.

Van deze drie stellingen schijnt mij de tweede de sterkste. Wonderachtige omkeeringen gelijk die onder Napoleon I daargelaten, op welke niemand zal vergen dat de staat zich steeds voorbereide, pleit voor haar de geschiedenis. Europa heeft getoond, den voortduur van Nederland als soevereinen en kolonialen staat te willen. In 1814—15 wilde 't zelfs een grooter Nederland. In 1851 zag 't zeer noode van de handhaving der vergrooting af. Dat de machtigen elkaar ons Indisch rijk niet gunnen, kan men bevestigd achten door 't onlangs aan 't licht gekomen *Projet de partage*, «dont il a été question» in 1787 tusschen Jozef II en Katharina II. Art. 42 aldaar luidt: La navigation aux Indes orientales hollandoises sera ouverte pour toutes les nations, — l'Espagne, la Grande Brétagne, le Portugal et les Américains exceptés.

Tegen zulke feiten heeft de pessimistische eerste stelling niets aan te voeren dan een verdenking. Vroeger (in onze eeuw) heette 't: Engeland hunkert naar 't heroveren van Java. Daarna: Napoleon III loert op het noordelijk bolwerk van 1810—15. In de laatste tien jaren geldt zij Pruisen of Duitschland. — Waarop rust deze verdenking? 't Gewicht der zaak eischt dat men er niet over heenglijde.

Raadplegen we prof. Vreede, die sedert jaren Nederlands betrekkingen tot het buitenland bestudeert. Van hem ver-

scheen in 't vorig jaar een verhandeling onder den kenmerkenden titel: «Hoe de gevaren, in en buiten Europa, van Nederland af te wenden?» De redenen van bekommering worden er opgetast. Welke uit Duitschland? Het gebeurde in Duitschland zelf sedert 1866. Een artikel in de *Kreuzzeitung* van 1867, ten betooge dat het Nederlandsche volk «nur im engsten Anschluss an Preussen den werthvollen Rest seiner National-Eigenthümlichkeiten retten kann». Een artikel in de *Allgemeine Norddeutsche Zeitung* van 1874, houdende «bedreigingen tegen België en Holland, indien zij het hart hadden» in een aanstaande vredebreuk de partij van Frankrijk te kiezen. Het nauwe verbond tusschen Duitschland en Rusland. Twee opmerkingen van prof. Newman, in de *Revue britannique* van Juli 1871 aldus vertaald: «La nécessité de trouver des débouchés pour l'industrie allemande et des ressources pour le commerce, agira aussi puissamment que le principe des nationalités sur l'extension du césarisme prussien. Une fois en possession de son unité nationale, l'Allemagne voudra arriver librement aux bords de l'Océan germanique. Il lui faudra des vaisseaux et des colonies. L'annexion de la Hollande répondra à ses désirs et fera gagner 100 pour 100 au commerce intérieur.» En: «Qui a jamais entendu parler d'une puissance maîtresse absolue en Europe, entourée d'une poignée d'états faibles, qui se soit arrêtée court dans un système d'agressions?» Eindelijk: de gedurige berichten over ongesteldheden van vorst Bismarck: «meer dan eens heeft men kunnen bemerken, dat die kleine ongesteldheden in de stille afzondering te Varzin ook al dienstbaar werden gemaakt aan het uitwerken en ten uitvoer leggen van grootsche en verrassende plannen».

Hooren we ook prof. Pierson, te eer wijl hij etlijke jaren het Duitsche leven, zoo niet meegeleefd, van nabij aanschouwd heeft. In het Voorbericht zijner «Herinneringen uit Pruisens geschiedenis» (1872) schrijft deze: «Men schikt zich niet op met den profetenmantel, wanneer men beweert,

dat de dag komen kan, waarin ons volksbestaan door Pruisen bedreigd wordt. Reeds ligt de bijl aan den wortel van Oostenrijks duitsche gewesten, gelijk aan dien van Zwitserland. De haat van Pruisen tegen Engeland groeit met den dag. Is het onmogelijk, dat wij de prijs worden van den strijd die tusschen deze beide mogendheden nauwelijks uitblijven kan? Is de duitsche eenheid ooit afgezonderd van Pruisens kracht als zeemogendheid? Is Pruisen die kracht niet onmisbaar tegenover het gehate Engeland? En waar zal Pruisen die kracht vinden, elders dan in ons moederland, gelijk in onze koloniën? Pruisen, zegt men, is thans verzadigd. Maar ook na een goeden maaltijd pleegt men een klein nagerecht niet te versmaden, en wij zijn zoo klein!»

Bewijst dit alles 't bestaan van plannen tegen onze onafhankelijkheid bij de Pruisisch-Duitsche regeering? Zeker zou 't bezit der Nederlandsche havens en koloniën aan 't Duitse rijk zeer te stade komen; volgt echter daaruit noodwendig dat zijn regeering niet rusten zal voor zij ons ingelijfd heeft? Ik zoek vergeefs naar aanduidingen van regeeringsdaden die 't vermoeden wettigen. Daarentegen schijnen bekende feiten het te weerleggen. — Duitschland sloot verdragen met Rusland, Oostenrijk en Italië: kan aan die drie mogendheden een innig besef worden toegeschreven, dat in haar belang Duitschland heer van Nederland, dat in haar belang Duitschland alleen heer van Nederlandsch Indië behoort te worden? Een gezamenlijk bezit (condominium) of deeling zou moeilijk gaan. — Bedoelen die verdragen niet hoofdzakelijk 't bedwingen van Frankrijk? En zou 't met die wijze behoedzaamheid rijmen, de eigen legermacht voor 't onderdrukken van het wel kleine maar lastige Nederland te verzwakken, en tegelijk aan Frankrijk bondgenooten te verschaffen? Bespeurt men in Engeland teekenen van zoodanig verval, dat het de voor zijn belangen zeer ongewenschte optreding van Duitschland aan deze kust

der Noordzee en in den Indischen Archipel met de hand in den schoot zou moeten aanzien? — Wijders: indien de plannen bestonden, op welke gunstiger gelegenheid zou de uitvoering wachten?

Nochtans komt ook het onbeperkt optimisme der tweede stelling mij niet aanneemlijk voor. Al mogen wij vertrouwen, dat Europa 't behoud van Nederland als soevereinen en kolonialen staat wil, de geschiedenis vermaant, bij 't berekenen der waarschijnlijkheden steeds te denken aan de in ons werelddeel zoo menigvuldige plotselinge verwikkelingen, zonderlinge wendingen, schier onwillekeurige botsingen. Bij zulke gebeurtenissen kan een oorlog tusschen machtige staten ons, trots of wegens onze onzijdigheid, medesleepen, tijdelijk naar ons land overgebracht worden, ons met het verlies onzer onafhankelijkheid bedreigen; en ook rechtstreeks tusschen ons en machtige staten kunnen geschillen in een oorlog uitloopen. (Over deze gebeurlijkheden meer aan 't eind van dit hoofdstuk.) Dáártegen zijn duurzame voorzorgen onvermijdelijk. Alleen krijgskundige? Mij dunkt, in die omstandigheden kan zeer veel afhangen van de gezindheid, door onze daden aan machtige staten ingeboezemd. Door welke daden nu zouden we ons een goede gezindheid van het buitenland in 't algemeen duurzamer kunnen verzekeren, dan door vrijgevigheid jegens alle volkeren in 't bestuur van Nederlandsch Indië, dat uitgestrekte veld voor de algemeene nijverheid? Indien wij b. v. ginds alle in- en uitvoerrechten afschaften, behoudens verbruiksbelastingen op sterke dranken of dergelijke, zou dat niet alle staten aansporen om zooveel doenlijk ons met vrede te laten?

De derde stelling bevat weinig meer dan een beroep op het recht om te doen wat anderen mishaaft. Zij keert zich vierkant tegen den wassenden stroom der idee, dat de staten niet enkel zelfstandige eenheden zijn, maar evenzeer leden der algemeene menschenmaatschappij. Zou dat vooral een kleinen staat kracht geven? Reeds ver-

bonden zich een aantal beschaafde staten, ook wij, tot gemeenschaplĳke wetten op verscheidene aangelegenheden, tot onderwerping van de eigen bevoegdheid aan internationale algemeene belangen. IJverige denkers en ervarenen beramen meer zulke wetten. Zouden wij voortaan — 't vloeit uit de stelling voort — ons terugtrekken, ons in 't recht van zelfbestuur opsluiten? Zou die egel-politiek (de figuur is niet van mij) meer met onze waardigheid strooken dan vrijzinnigheid, die ons de hulde der gausche beschaafde wereld verwerft? ¹

Uit deze gezichtspunten onze tegenwoordige verhouding tot het buitenland met die van 1860 vergelijkend, zal ieder moeten getuigen dat zij aanmerklijk verbeterd is. De buitenlandsche nijverheid wordt in Nederlandsch Indië thans aanmerklijk vrijgeviger bejegend.

't Kan zijn nut hebben, de bejegening der Westersche nijverheid aldaar hier van naderbij te beschouwen. Maar dan meteen over een vroeger tijdvak. Nemen we de laatste 50 jaren. Natuurlijk slechts hoofdlijnen. (Eenige bijzonderheden lager, waar wij de verhouding tot Engeland behandelen.)

¹ Zijdelings met de derde stelling verwant is deze (in Juli 1871 tegen 't Siak-traktaat aangevoerd): Wij behooren wel in onze wetgeving jegens den vreemdeling vrijzinnig te zijn; maar onze waardigheid, ons recht om onze inwendige huishouding naar eigen goedvinden te regelen, verbiedt, ons tot die vrijzinnigheid jegens andere mogendheden te verbinden. Te recht werd geantwoord: Gij ziet over 't hoofd, dat reeds zoovele door ons aangegane traktaten zulke verbintenissen behelzen; dat de tegenwoordige onderlinge vrijzinnigheid der beschaafde staten voornamelijk op verdragen rust. Ik veroorloof mij bij te voegen: Al ware nog geen verdrag van die strekking gesloten, waarom zou men, van 't heilzame der vrijzinnige beginsels overtuigd, voor de verplichting jegens 't buitenland om ze na te leven terugdeinzen? Waarom niet gaarne dat blijk van oprechtheid aan 't buitenland gegeven? Waarom hun verwezenlijking niet zoo vast mogelijk gewaarborgd? Een verdrag waarborgt deze meer, waarborgt meer toezicht op handelingen van ondergeschikte ambtenaren, meer hindernissen tegen 't pogen eener steeds denkbare niet vrijzinnige meerderheid in de kamers, dan een wet.

Invoer op Java. Deze was in 1826, uitzonderingen daargelaten, belast als volgt: Nederlandsche goederen met Nederlandsche schepen vrij (Stb. 1820 n^r. 2); de belangrijkste vreemde goederen — wollen en katoenen — met Nederlandsche of vreemde schepen 25 0/0, doch komende van vreemde bezittingen beoosten de Kaap 55 0/0 (Stb. 1824 n^r. 9); andere vreemde goederen met Nederlandsche schepen 6 0/0, met vreemde schepen uit Nederland 9 0/0, uit vreemde landen 12 0/0. In 1856—57 werd de bescherming onzer wollen en katoenen goederen getemperd; Nederlandsche met Nederlandsche schepen moesten nu 12½ 0/0 betalen, voor zoover dit niet door staatshulp vergoed werd; Nederlandsche met vreemde schepen 25 0/0, vreemde onder elke vlag 25 0/0. Voor de overige goederen strekte bij de nieuwe tarieven van 1857 tot regel, dat de Nederlandsche oorsprong en bewerking, gepaard met aanvoer in Nederlandsche schepen, en de aanvoer in Nederlandsche schepen rechtstreeks uit Nederland, begunstigd zouden worden door eene mindere belasting van 6 en 12 0/0. Daartoe hief men of 0 en 6 0/0, of 6 en 12, of 12 en 24 0/0. Dit stelsel van 1856—57 onderging een eerste algemeene wijziging bij de scheepvaartwet van 8 Aug. 1850: de schepen van staten, die aan zekere voorwaarden jegens onze nijverheid wilden voldoen, zouden voortaan als de Nederlandsche belast. (Rusland, Frankrijk, Spanje en Portugal weigerden.) Behoudens die wijziging en eenige uitzonderingen bleef het in stand tot en met 1865. Toen deed de wet van 5 Juli 1865 de begunstiging der vlag tegenover de staten die aan de voorwaarden van 1850 niet voldaan hadden, en daarenboven van den aanvoer uit Nederland vervallen. Tevens verminderte zij de bevoorrechtiging van Nederlandsche oorsprong en bewerking, zoo door opheffing voor een aantal goederen, als door de verhouding van 12½ : 25 en 12 : 24 0/0 te veranderen in 10 : 20, na 1868 in 10 : 16 0/0. Krachtens de wet van 17 Nov. 1872 verviel na 1875 ook de begunstiging

van Nederlandsche oorsprong on bewerking, en daalde het normale recht tot 6%. Beide wetten, benevens twee van 1865, breidden voorts de onvoorwaardelijke vrijstellingen dermate uit, dat de sedert 1865 vrijgestelde goederen in de laatstbekende jaren 1870—75 ¹ ongeveer f 5 millioen 's jaars der invoeren op Java van buiten Nederlandsch Indië vertegenwoordigden.

Uitvoer van Java. Het voornaamste voortbrengsel, dat Java in de eerste jaren van dit overzicht aan de buitenlandsche nijverheid in ruil voor hare waren had aan te bieden, was de koffie. Van de f 15 millioen, waarop de handelsverslagen de van daar in 1825—29 uitgevoerde Archipelgoederen berekenden, leverde zij ruim 7. De jaarlijks uitgevoerde hoeveelheid beliep toen 540000 pikels. Door bekende staatsmaatregelen zag de koopvaart op Indië dit artikel na 1852 grootendeels aan de mededinging onttrokken. De partikuliere uitvoer daalde tot een zeer gering cijfer. In 1856—61 was 't gemiddeld 155000 pikels. Doch ook hierin kwam verbetering. Sedert 1862 bracht de staat althans een deel van zijn koffie, in 1862—70 telkens 50000, daarna jaarlijks 100000 pikels, op de Indische markt ². Onderwijl nam de partikuliere kultuur toe. Door deze oorzaken klom de gemiddelde uitvoer in 1862—70 tot 200000, in 1871—75 tot 500000 pikels. In de meeste der jaren 1862—72 steeg tevens de prijs, zoodat de gemiddelde uitvoerwaarde in 1862—70 f 7 millioen, in 1871—75 zelfs 12 millioen bereikte. Intusschen bevorderden staatsmaatregelen een verdere toeneming der partikuliere kultuur. En de uit-

¹ Er is nog geen later handelsverslag van Java dan over 1873 uitgegeven.

Nu die verslagen niet op hun tijd verschijnen, kan de opmerking te pas komen, dat ze krielen van overtolligheden. Doortastende vereenvoudiging zou, zonder iets wezenlijks te doen verliezen, ja zelfs met winst in duidelijkheid, aan de stellers, afschrijvers en zettters weken arbeids kunnen besparen. Ik zeg dit na een proeve van andere inrichting.

² In 1870, toen besloten werd in 1871 100000 pikols te veilen, was een onderzoek aanhangig gemaakt omtrent nadere verhooging van dat cijfer.

voer werd beduidend ontlast. In 1855--57 betaalde deze: met Nederlandsche schepen naar Nederland *f* 2, met vreemde naar Nederland *f* 4, andere *f* 3 per piket; in 1858 tot medio 1848: met Nederlandsche schepen naar Nederland *f* 2, anders *f* 4 p. p.: hetgeen voor den niet bevoorrechten uitvoer afwisselend 12 tot 25 % uitmaakte. Daarna tot 1865 met Nederlandsche schepen naar Nederland 6, anders 9 %; thans, zonder onderscheid, *f* 3 per 100 kilogr., zijnde over de gem. uitvoerwaarde van 1871-75 omstreeks 5½, 5 en 4½ %.

De behoefte aan koffie voor den handel op Indië vond overigens eenige tegemoetkoming in den verkoop aldaar der staatskoffie van Sumatra's Westkust, waarover straks het noodige. Een kleine hoeveelheid van deze, over Java uitgevoerd, is in de bovenvermelde cijfers begrepen.

Maar meer dan een tegemoetkoming, meer zelfs dan een volle vergoeding van 't verlies aan terugvracht door de onttrekking van een groot deel der Java-koffie geleden, vond de handel op Indië in staatsmaatregelen omtrent de suiker-kultuur. In 1825-29 bedroeg de jaarlijksche uitvoer van suiker van Java 54000 pikels, ter waarde van *f* 550000. Van de nieuwe voortbrenging door de staatskontrakten genoot de Indische markt aanvankelijk zeker weinig: in 1856 behielden de fabrikanten van de gemaakte 440000 pikels voor zich slechts 40000; het overige voerde de staat uit. In 1846 echter hadden de fabrikanten reeds de beschikking over 200000 van de gemaakte 1100000 pikels; in 1856 over 600000 van 1500000. De partikuliere uitvoer steeg daardoor tot 800000, berekend op *f* 9000000. Met 1857 begon de staat een deel van zijn suiker op Java te veilen: eerst 60000 pikels, daarna jaarlijks: 1858-61 100000, 1862-64 200000, 1865-68 250000, 1869 500000, 1870 450000, 1871 600000. Gedurende die jaren kloof de hoeveelheid ter beschikking van de fabrikanten in 1866 tot 900000, in 1871 tot 1500000, van de gemaakte 1900000 en

2200000. Sedert 1872 komt het gausche produkt der staatskontrakten, in 1872—74 dooreen bij de 2600000 p. 'sjaars, den partikulieren handel ten goede. Mede ten gevolge van den wisselenden prijs, waren nu de uitvoercijfers van 1867—71 gemid. 1900000 pikels *f* 25400000, van 1872—75 gemid. \pm 5000000 pikels *f* 44900000.

De belasting op den uitvoer was intusschen voor de vreemde koopvaart verminderd. Suiker betaalde volgens de tarieven van 1857 met Nederlandsche schepen naar Nederland niets, anders 6 0/0; in 1866—75 naar Nederland niets, anders 5 0/0; daarna zonder onderscheid *f* 0.50 de 100 kilogr., dus op een gewonen middenprijs van omstreeks *f* 14 p. pik. omstreeks 1 $\frac{1}{3}$ 0/0.

Zonder de koffie en suiker hadden de van Java door partikulieren naar buiten Nederlandsch Indië uitgevoerde Archipelgoederen in de handelsverslagen van 1825—29 een gem. waarde van 5 millioen. Van 1836—60 15, 1861—62 8 $\frac{1}{2}$ millioen. Over de jaren tusschen 1829 en 56, en over die na 1862, gedoogen onze bronnen dergelijke opgaaf niet ¹. Doch men kan althans omtrent de voortbrengselen welke het meest — b. v. minstens *f* 200000 'sjaars — aan den uitvoer van Java naar buiten Nederlandsch Indië bijdroegen, de bejegening van het buitenland nagaan.

¹ Over het eerste dezer tijdvakken waren in de uitvoeren de gekonsigneerde staatsprodukten begrepen. Na 1862 wordt in de handelsverslagen, met een enkele uitzondering, de oorsprong der goederen niet meer vermeld.

Men ziet dus daaruit niet meer, welke rol de Nederlandsch-Indische nijverheid in den uitvoer vervult. Was dat een verbetering? Er zijn zeker vele goederen, aan wier Nederlandsch-Indischen oorsprong kwalijk te twijfelen valt; maar van een aantal andere, zoowel elders als daar vervaardigd, geteeld, kan dit niet gezegd. Onder de voortbrengselen van den Oosterschen archipel, in 1862 van Java uitgevoerd, bevonden zich b. v.: „eetwaren en dranken“ (ongerekend arak en rum) voor *f* 300000, „ koper- en blikwerk“ voor *f* 1000000, „ lijnwaden en kleedingstukken“ voor *f* 570000. Het aandeel van die belangrijke takken krijgt men na 1862 niet meer te weten. — Dit gebrek is met weinig moeite te verhelpen. Evenals de thee, in de eerste kolom van staat B, gesplitst wordt in Chineesche en Javasche, scheidde men daar al de hier bedoelde goederen in „ Nederlandsch Indische“ en „ andere“.

In 1825—29 waren deze vier in getal: Banka-tin, specerijen, vogelnesten en rijst, ter gemiddelde jaarlijksche waarde van *f* 800000, *f* 700000, *f* 400000 en *f* 200000. Het eerste verscheen niet lang op de Indische markt, maar werd sedert 1865 allengs vervangen door het tin van de Billiton-koncessie, in 1869—75 *f* 2500000 'sjaars. De uitvoerder betaalde per piket: tot 1865 met Nederlandsche schepen *f* 2, anders *f* 4; 1866—75 naar Nederland *f* 2,16, anders *f* 5,08; thans *f* 2,16 zonder onderscheid. — Ook de specerijen werden na 1829 grootendeels aan den handel op Indië onttrokken. Maar staatsmaatregelen van 1865 en 64 hebben dien toestand te eenenmale vervormd. Onze door 't buitenland verfoeide alleenhandel in de beroemde specerijen der Molukken heeft opgehouden. En terwijl de door den staat verkochte en de buiten de Molukken geteelde in 1825—65, van Java naar Nederland vertrekkende *f* 9½ en *f* 10, naar elders *f* 19 en *f* 20 per piket aan de schatkist moesten afgeven, kunnen sedert 1866 alle vrij van belasting uitgevoerd. De waarde dezer uitvoeren bedroeg in 1870—75 *f* 700000 'sjaars, in 1875 *f* 900000. — Vogelnestjes, meest voor China bestemd, zijn buiten toedoen van den staat beneden *f* 200000 gedaald. In 1825—29 werd een hoog recht geheven; in 1858—65 6 en 12 0/0, sedert 6 0/0 zonder onderscheid. — Daarentegen liep de gem. uitvoer van rijst (naar buiten N. I.) in 1870—72 tot 8 maal *f* 200000. Op dezen werd in 1825—65 *f* 0,10 per piket geheven, later niets.

In de jongste twintig jaren rezen verscheidene andere Indische voortbrengselen tot en boven het peil van *f* 200000 'sjaars. Ziehier hun gemiddeld aandeel, zoover onze bronnen 't vergunnen over 5 jaren: Java-arak en rum 1870—75 *f* 400000; gommen (damar, elastiek, pertja) 1869—75 *f* 1000000; huiden 1869—75 *f* 1200000; indigo 1869—75 *f* 2800000; koperwerk 1856—65 *f* 200000 (later *x*); peper 1869—75 *f* 400000; rotting 1869—75 *f* 700000; tabak

1869—75 f 6500000; thee 1869—75 f 2100000. Deze negen, vroeger aan een min of meer voelbaar uitvoerrecht onderworpen, betalen sedert 1866 op drie na niets; de drie thans, zonder onderscheid van vlag of bestemming: huiden 2 0/0, indigo en thee 10 en 1 cent per kilogr., zijnde naar de uitvoerwaarde van 1872 omstreeks 1 0/0.

Het aandeel der hiervoren niet genoemde Indische voortbrengselen kan uit onze bronnen niet later opgegeven dan 1862 ¹. Toen was het over de laatste 3 jaren f 800000 's jaars. Deze, vroeger alle belast, zijn sedert 1866 alle vrij.

In- en uitvoer der Buitenbezittingen. De opgesomde ontheffingen golden mede den Westerschen handel op onze bezittingen buiten Java. Hier boden wij hem bovendien, reeds vroeger, een tegemoetkoming aan door het openen van vrijhavens tusschen de toen hooge tarieven elders. Zulke havens waren: Riouw sedert 1829, Makasser 1847, Menado en Kema 1849, Amboina, Banda, Kajeli en Ternate 1854, Koepang 1866. Van 1854 tot 1873 behoorden nog daartoe (in 1854—65 met eenige beperking) Pontianak en Sambas; na de groote verlaging der in- en uitvoerrechten zag men geen bezwaar ze voortaan op die bezitting toe te passen (Stbl. 1873 n°. 151 en 1874 n°. 162). Men overweegt, of dat ook niet elders geschieden zal ². De meeste

¹ Zie vorige noot.

² Kol. Versl. 1874 blz. 164.

Daar 't denkbeeld van afschaffing der vrijhavens het eerst door mij werd voorgedragen (Aant. II), hierover een historische opmerking. Toen hieven wij buiten de vrijhavens overal hooge rechten. Ik wenschte: geen vrijhavens, maar de hooge rechten algemeen door zeer lage vervangen; geen rechten op den handel tusschen deelen van Nederlandsch Indië; voorts de vaart tusschen de groote havens ook aan vreemde schepen vergund. De buitenlandsche (ook Nederlandsche) handel op Nederlandsch Indië zou dus toen door een algemeene verlaging van rechten de afschaffing der vrijhavens ruim vergoed zien. Dit ware nog eenigermate 't geval geweest, had men het denkbeeld verwezenlijkt tegelijk met de vaststelling van een nieuwe tariefwet na den afloop der wet van Juli 1865. Want het daarbij vastgestelde invoerrecht, ofschoon door vele vrijstellingen getemperd, was nog hoog. Maar de wet van 17 Nov. 1872 heeft den toestand aanmerkelijk gewijzigd.

vrijhavens hebben trouwens weinig aan dezen handel bijgedragen. In 1866—70 ¹ Koepang 0; Amboina, Banda, Ternate (van Kajeli geen opgaaf) aan in- en uitvoeren samen f 200000 's jaars. Menado en Kema f 600000 's jaars.

Een algemeene statistiek van den handel tusschen onze Buitenbezittingen en plaatsen buiten Nederlandsch Indië geven we straks.

In den uitvoer vervult een voorname rol de staatskoffie van Sumatra's Westkust. Waarde over 1866—70 ongeveer f 6000000 's jaars. Deze kultuur verschafte in 1857—46, toen zij niet aan banden gelegd, maar de uitvoer zwaar belast was, (wij hieven behalve een uitgaand recht van 6 en 12%, een territoriaal recht van f 2 tot f 4½ per piket,) 80000 pikets 's jaars. In 1866—70 veilde de staat door een 155000. In 1871—74 echter slechts 120000. Het territoriaal recht werd sedert medio 1853 niet meer geheven, het uitgaand recht gelijk gezegd na 1865 verminderd als voor Java.

Toelating van vreemde schepen. Op het gebied onder ons rechtstreeksch beheer mochten in 1826 de schepen van alle natiën ten handel komen in 14 havens. Het getal

¹ Na 1870 blijken van de havens der Buitenbezittingen wel de totalen, niet de bijzonderheden. Sedert 1871 namelijk beschouwen de handelsverslagen al de havens der Buitenbezittingen als één geheel; van dat geheel, niet van elke haven of bezitting, worden de in- en uitvoer, scheepvaart enz. in bijzonderheden medegedeeld. Terwijl dus vroeger het werk te Batavia voor deze verslagen zeer eenvoudig was, — men had slechts de uit de Buitenbezittingen ontvangen verslagen te doen drukken (na noodig onderzoek) — moet men er nu uit al de gewestlijke een nieuw maken. Vrij wat schrijvens en rekenens, vrij wat vertraging der uitgave, zonder eenig nut. Want wat moeten de regeering en de handel uit handelsverslagen der Buitenbezittingen kunnen zien? De regeering: den voor- of achteruitgang der handelsbeweging van elk gewest, hetzelfde van de voortbrenging zijner vrije nijverheid voor den uitvoer. De handel: de behoeften van elke bezitting of groote haven en de retoeren die hij daar verwachten kan. Van dat alles zeggen de verslagen na 1870 niets. Men zou dus wel doen, ten spoedigste naar den ouden vorm, met eenige verbetering in onderdeelen, terug te keeren.

dezer zoogenaamde groote havens (waaronder de vrijhavens) was in 1854 tot 24, in 1860 tot 50 aangegroeid; sedert 1866 bedraagt het 52. In 1856—58 werden alle belemmeringen weggenomen in den handel van vreemde schepen op de havens onzer leenlanden.

Van de kustvaart in Nederlandsch Indië (omschreven in Stb. 1825 n°. 48 en 1857 n°. 75) bleven de vreemde schepen uitgesloten. Doch krachtens verklaringen van 1829 tot 1858 is veel van 't geen vroeger kustvaart was dat niet meer. Zoo de koopvaart tusschen de vrijhavens en elke andere groote haven, tusschen de groote havens en de havens der leenlanden, en tusschen de havens der leenlanden onderling. (In 1870 bestond het plan, tegelijk met een nieuwe tariefwet, aan de wetgevende macht voor te stellen de vaart tusschen alle groote havens onderling aan vreemde schepen te vergunnen. Verg. Aant. II blz. 214 en 215.)

Toelating van personen. De jaren 1825—55, toen op dit stuk meestal voorloopige verordeningen bestonden ¹, gaan wij voorbij. In 1854 besliste Van den Bosch. Aan Westersche vreemdelingen, tenzij den lande daar minstens 10 jaren gediend hebbend en eervol ontslagen, mocht in Indië geen vaste inwoning toegestaan. Zij konden een te allen tijde opzegbare vergunning bekomen om verblijf te houden in de residentie Batavia; elders niet dan waar het opperbestuur hun aanwezig in 't belang van de nijverheid zou achten. Dit laatste moest in engen zin opgevat. Verscheidene ambachten mochten zelfs niet onder nijverheid gerangschikt ². Zulke vergunningen in haar belang bedroegen dan ook in 1859—51 slechts 12 's jaars. De vergunning van tijdelijk verblijf moest aangevraagd door ieder die zes weken

¹ Verg. art. 1 en 5 van Stbl. 1827 n°. 53.

² Kol. verslag over 1852 blz. 39.

aan wal was. Zij kostte f 110 en werd eerst verleend na borgstelling van twee te goeder naam bekend staande vaste ingezetenen voor alle kosten, die de betrokkene door onvermogen, of wegens terugzending in 't belang der publieke orde, den lande ooit zou veroorzaken. Reizen mocht de vreemdeling niet zonder uitdruklijke vergunning van den landvoogd. — Na 1845 verschenen bij tusschenpoozen toegeevende wijzigingen. Luidens verordeningen van 1846, 48, 55 en 55 kon aan Westersche vreemdelingen vergund: het tijdelijk verblijf tot het drijven van handel te Makasser; te Menado en Kema; te Riouw en op de hoofdplaatsen der afdeelingen van de gewesten Riouw, Celebes en Menado; zich te vestigen te Amboina, Kajeli, Banda en Ternate, en zich tot het drijven van handel op te houden op de hoofdplaatsen der afdeelingen van die gewesten. Sedert 1852 mocht het woord nijverheid in zijn vollen zin toegepast. — Een koninklijk besluit van Okt. 1860 (minister Rochussen) ging van nieuwe beginsels uit. Westersche vreemdelingen konden nu bekomen: kosteloos een vergunning om in de groote haven waar zij aankwamen zes maanden aan den wal te blijven; tegen f 1 voor zes maanden een vergunning tot reizen die verlengd, doch ook, namelijk in 't belang der openbare rust en orde, ingetrokken kon worden; tegen f 1 een vergunning tot inwoning, geldig voor al de groote havens. De vergunning tot inwoning mocht niet geweigerd, wanneer de betrokkene «ten genoegte van den hoogsten gewestlijken gezaghebber» had «doen blijken genoegzame middelen van bestaan te bezitten of door werkzaamheid te kunnen verkrijgen», of wanneer twee te goeder naam staande Indische ingezetenen zich gedurende drie jaren verbonden hadden voor de kosten als boven. Zij mocht, behoudens aanvraag om uitlevering wegens desertie of ander misdrijf, niet ingetrokken dan in de gevallen en op de wijze, in artt. 45 en 46 van 't regeeringsreglement vermeld. Eindelijk konden die vreemdelingen, kosteloos, een

«nadere vergunning» bekomen om zich elders dan in de groote havens te vestigen; doch deze kon steeds, in 't belang der openbare rust en orde, opgezegd. Bijzondere beteekenis kreeg dit besluit door voorafgegane over ondernemingen betreffende het staatsdomein. Vroeger werd de nijvere vreemde Westerling daarin slechts bij uitzondering toegelaten; een besluit van 1850 omtrent de ontginning van delfstoffen bevattende gronden verbood zelfs die uitzondering. Besluiten van 1856 en 1857 echter veroorloofden, als regel, overeenkomsten voor huur van staatsgronden en voor delvingen met alle Westerlingen, «die bevoegd zijn zich te vestigen ter plaatse waar de gronden gelegen zijn». — Nog wijder werd de deur opengezet bij een besluit van Sept. 1871. Voortaan kon de kosteloze toelating verkregen voor alle «plaatsen» of «streken», «na opgave door de betrokkenen op de toelatingskaart te vermelden»; kon zij verlengd; kon vergunning tot reizen kosteloos verleend voor twee jaren en verlengd; verviel bij 't vragen eener vergunning tot inwoning het vorderen van borgen; en gaf zij den vreemdeling het recht om zich te vestigen waar 't hem «goed dunkt», behoudens de bijzondere bepalingen in de leenlanden. Omtrent de staatsdomein ondernemingen schreven de nieuwe regelingen van 1870 enzv. voor, dat zij toegankelijk zijn voor alle «ingezetenen van Nederlandsch Indië».

Bij dit alles voege men, dat sedert 1855 in de groote havens konsuls van vreemde mogendheden worden toegelaten, wel is waar zonder diplomatiek karakter en zonder jus asyli, maar dan toch als beschermers van den zeehandel dier landen en met onaantastbare archieven.

De milde geest onzer nieuwere wetgeving zou erkend moeten worden, al hadden zij, wien wij alzoo steeds meer gelegenheid aanboden om het gindsche veld met ons te bearbeiten, er geen gebruik van gemaakt. Maar zij

hebben er gebruik van gemaakt. Laten we zien in welke mate.

De invoer uit vreemde landen op Java beliep, volgens de handelsverslagen, gemiddeld over de vijf jaren:

	Millioenen guldens.	Waarvan uit Westersche landen en hun Oostersche nederzettingen.				
		Samen.	Engeland.	Singapoer.	Frankrijk	Amerika.
1826—30	6	5	2	1	0,2	0,8
1846—50	10	8	5	1½	0,4	0,3
(a) 1866—70	16	15	8½	4½	0,5	0,3
en voor elk der laatst bekende 5 jaren :						
1869	12½	11	6½	3½	0,5	0,3
1870	17	15½	7½	6½	0,6	0,4
1871	19½	18	7½	9	0,2	0,5
1872	25	22½	6½	14½	0,7	0,6
1873	36	26	6	16½	0,6	1,0

(a) In een groot deel van dit tijdvak heerschte een vrij algemeene verslapping van den wereldhandel.

De uitvoer van Java naar die landen :

	Millioenen.	Waarvan naar Westersche en hun Oostersche nederzettingen.			
		Samen.	Engeland.	Singapoer.	Amerika.
1826—30	4½	2½	0,2	1	0,1
1846—50	9	7	1,4	1½	0,7
1866—70	15½	13	0,4	8	1,8
1869	13	10½	0,7	4½	2,6
1870	13½	11½	0,7	7	2,3
1871	16½	15	2,6	5	4,4
1872	15½	14	1,1	8½	1,4
1873	11	9½	0,2	5	0,7

(Natuurlijk is hierbij te denken aan de wisseltrekkingen, waarvan de handelsverslagen niets weten.)

Het aandeel der vreemde Europeesche en Amerikaansche vlaggen in de vaart op Nederlandsch Indië en in de in- en uitvoeren aldaar :

	Aangekomen		Tonnen gouds.	
	bodems.	Lasten.	Invoer.	Uitvoer.
<i>Java.</i>				
1826—30 dooreen	81	13800	39	39
1846—50 "	123	21800	57	63
1866—70 "	172	47000	93	209
1869	184	53600	84	276
1870	211	54400	103	191
1871	246	62700	103	308
1872	262	66400	124	399
1873	428	116000	278	449
<i>Buitenbezittingen.</i>				
1846—50 dooreen	73	8500	8	8
1866—70 "	278	21200	22	54
1869	339	24300	4	12
1870	326	24000	4	11
1871	299	24800	23	84
1872	450	25800	28	70
1873	440	29600	x	x
<i>Samen dus :</i>				
1846—50 dooreen	196	30300	136	
1866—70 "	450	68200	378	
1869	523	77900	376	
1870	537	78400	309	
1871	545	87500	518	
1872	712	92200	621	
1873	868	145600	x	

De totalen der scheepsruimte en der in- en uitvoeren verdeelden zich over de vlaggen, gerangschikt naar de scheepsruimte van 1846—50, aldus :

	Lasten.					In- en uitvoer.				
	1846—50	1866—70	71	72	73	1846—50	1866—70	71	72	73
Engelsche	14600	39100	53500	55800	83700	71	233	346	354	
Amerikaansche	5100	9500	13800	13500	10000	13	36	61	87	
Skandinavische	3900	4300	2700	2700	5600	17	23	15	17	
Fransche	3400	3500	5700	5300	15800	20	22	33	74	
Duitsche	2100	7600	7800	10900	12800	10	37	44	64	
Portugeesche	450	200	0	0	0	3	0	0	0	
Belgische	350	0	0	0	1200	1	0	0	0	
Spaansche	300	1600	1700	1800	1600	1	12	9	8	
Italiaansche	100	0	0	900	12200		0	0	4	
Russische	0	2300	1800	1300	2600		15	10	11	
Oostenrijksche	0	100	500	0	300		0	0	2	
	30300	68200	87500	92200	145600	136	378	518	621	onbekend.

Tot vergelijking voegen wij hierbij de cijfers der handelsverslagen over de koopvaart tusschen Nederland en Nederlandsch Indië in dezelfde jaren.

Partikuliere invoer op Java van Nederland :

1826—30 dooreen	7	miljoen.
1846—50 "	9	"
1866—70 "	22	"
1869	19	"
1870	19½	"
1871	21	"
1872	28½	"
1873	29½	"

Partikuliere uitvoer van Java naar Nederland :

1826—30 dooreen	8	miljoen.	(1846—50 onbekend)
1866—70 "	39	"	wegens 't dooreen-
1869	46½	"	mengen van staats- en
1870	37½	"	partikuliere uitvoeren
1871	49	"	in de verslagen.)
1872	73½	"	
1873	82½	"	

Aandeel der Nederlandsche vlag in de vaart en in de in- en uitvoeren.

Java.

	Aangekomen bodems.	Lasten.	In- en uitvoer. Tonnen gouds.	
1826—30 dooreen	1055	43000	229	} Hieronder begrepen de Neder- landsch-Indische inlandsche vlaggen.
1846—50 "	1161	107900	x zie boven	
1866—70 "	2978	165100	868	
1869	3104	176100	802	
1870	3116	168000	825	
1871	3060	162900	1037	
1872	2872	159800	1477	
1873	3639	210800	1161	

Buitenbezittingen. Van 1826—30 geen opgaaf. Van 1846—50 mede onbekend, wijl de verslagen vele vaartuigen onder Nederlandsche en Nederlandsch-Indische inlandsche vlag met andere vermengen in een rubriek "Diverse Aziatische vlaggen".

1866—70 dooreen	4140	149000	470	Alles onder Nederlandsche vlag.
1869	4270	149000	480	Van de Ned.-Indische inlandsche
1870	4205	156000	520	vlaggen wordt na 1869 in de ver-
1871	3899	170000	590	slagen geen bruikbare opgaaf ge-
1872	4287	200000	595	daan. Men heeft er namelijk na
1873	3794	238000	x	dat jaar de geheele prauwenvaart

onder inlandsche vlag niet meer meegeteld. Deze beliep in de verslagen 1866—69 voor Banda, Menado en Kema alleen gemiddeld omstreeks 600 bodems en 1500 lasten.

Het verkeer onder vreemde vlag is derhalve niet alleen op zich zelf sterk toegenomen, maar tevens in grootere reden dan dat onder de onze.

Ook de zoo zeer vrijgevinger voorwaarden eener vestiging in Nederlandsch Indië werden door nijvere personen uit het buitenland aangegrepen. Hun getal overtrof weldra de behoefte. Statistische opgaven straks, bij 't ontleden der bevolking.

Voor de toelating van konsuls werden in 1855—58 overeenkomsten gesloten met (naar tijdsorde) Noord-Amerika, België, Frankrijk, Zweden en Noorwegen, Bremen, Oostenrijk, Engeland, Sardinië, Saksen, Denemarken, Hannover, Portugal, Pruisen, Mecklenburg, Turkije, Oldenburg, Hamburg, Baden en Wurtemberg. Na 1860 met Zwitserland, Beijeren, Spanje, het Duitsche rijk en Italië. De genoemde mogendheden hadden er volgens de laatste opgaaf 58. Turkije echter geen.

Ter loops wordt aangeteekend dat deze toelatingen, die nu dus 20 jaren duurden, nog geen van de vroeger zoo geduchte ongelegenheden hebben opgeleverd. Daarentegen bespaarden zij ons èn menigen last èn menige onaangename opmerking.

Gelijk van zelf spreekt, heeft men met het boven gezegde niet kunnen beweren, dat de goede gezindheid in het buitenland jegens ons uitsluitend van de vrijgevigheid onzer handelspolitiek afhangt. Velerlei dingen, kleinigheden vaak, bepalen in den omgang der staten evenzeer als der personen de onderlinge gevoelens. Een onmiskenbaren invloed b. v. hebben opstellen in dagbladen en andere geschriften, die wegens het ambt enz. der schrijvers in aanmerking komen om over de heerschende meening geraadpleegd te worden. Van dien invloed ware uit de intieme geschiedenis onzer diplomatieke betrekkingen van eenige jaren geleden een treffend voorbeeld aan te

halen. Onze groote dagbladen vooral behoorden daarom wat meer in 't oog te houden, dat buitenlandsche staatslieden met dat doel hen gadeslaan. Gewoon om rechts en links te beschuldigen, speelt de pers te dikwijls met los daarheen geworpen aantijgingen tegen vreemde regeeringen. Dat moet kwaad bloed zetten. Ongetwijfeld is misplaatst vertrouwen gevaarlijk, maar misplaatst wantrouwen kan 't óók zijn.

Zoover de gezindheid van de vrijgevigheid afhangt, dient voorts bedacht: of het buitenland onze vrijgevigheid, ja het daarvan aldaar gemaakte gebruik, wel genoeg kent. 't Is waar: de handel, die van de vrijgevigheid gebruik maakt, toont haar te kennen; de gezanten aan ons hof, evenals alle gezanten tuk op stoffe voor een brief, zullen niet verzuimd hebben, toen de maatregelen genomen werden, er over te schrijven aan hun regeeringen; rustige beoefenaars der staatswetenschap moeten de omwenteling onzer koloniale politiek hebben opgemerkt. Maar heeft dit een en ander genoeg kennis verspreid in de breedere kringen, waar de openbare meening zich vormt? Uitingen in druk en in gesprekken doen 't betwijfelen. — Deze bedenking worde ter overweging aanbevolen aan degenen onzer, die 't talent en de gelegenheid hebben om het buitenland in zijn eigen tijdschriften voor te lichten. Onze gezantschappen en konsulaten inzonderheid moesten elke aanleiding te baat nemen, om er feiten als de boven aangeteekende te herinneren. Openbare ongunstige beoordeeling brengt aan haar voorwerp altijd eenige schade toe. De persoon, indien zijn huisvaderlijke plichten 't gedoogen, mag zich de schade getroosten, zich de weelde van een hooghartig zwijgen ook op de ergste aantijgingen veroorloven. De huisvaderlijke plichten van den staat gedoogen dit nimmer.

Een bijzondere aanteekening, naast de voorafgegane algemeene, vereischen onze ongewone betrekkingen tot *Engeland*.

Van hen die te onzent zich met zulke zaken bezighouden, ziet heden vermoedelijk de meerderheid in dezen machtigen buur onzen natuurlijken bondgenoot. Onzen natuurlijken bondgenoot in Europa, omdat hij èn niet begeeren kan zijn insulaire positie te verlaten om Nederland te vermeesteren, èn geen vrede kan hebben met het bezetten van deze kust der Noordzee door een andere groote mogendheid. Onzen natuurlijken bondgenoot in de Oost, omdat zijn belang medebrenkt, dat Nederlandsch Indië niet in handen eener andere groote mogendheid overga; terwijl hij zelf Nederlandsch Indië niet begeert, vermits langdurige ervaring hem geleerd heeft onnoodige uitbreiding van overzeesch gebied te vermijden.

Populair echter is die zienswijze niet. Onder 't Nederlandsche volk leven herinneringen, door onderwijs voortgeplant, welke voor de gedachte, dat de Engelschman onze vriend zijn zou, weinig plaats laten. In de wandeling ontnoet men telkens, soms waar 't minst verwacht, jegens Engeland zeer onvriendelijke gevoelens. Zij vertoonden zich zelfs heel ongekleed in 't Bijblad, bij de beraadslagingen over de traktaten van 1870—71. Daar werd gesproken van het sluwe Albion, den intriganten buurman, den vijand die gevreesd moest worden ook toen hij ons een wezenlijke dienst (arbeiders voor Suriname) aanbood.

Welke meening de heerschende zij, is tot zekere hoogte onverschillig; want elken dag kan de tegenovergestelde aan 't roer komen. Het dagelijksch beleid der buitenlandsche zaken ontsnapt grootendeels aan de hoede der openbare kritiek. Maar niet onverschillig is het, dat men omtrent dit onderwerp geen meening aanneme zonder eigen weging der feiten. Daarom hier een (zoover ik weet elders niet te vinden) onpartijdig — indien men wil onvaderlandslievend — overzicht onzer betrekkingen tot Engeland, meer bepaaldelijk aangaande Oost-Indië, sedert 1815. Op een enkele

bijzonderheid na, put ik alleen uit de algemeen toegankelijke bronnen.

Bij 't herwinnen onzer onafhankelijkheid vonden wij in Engeland jubelende instemming der «geheele natie» en werkdadigen steun van de regeering. Dat onze na 1802 veroverde koloniën zouden teruggegeven worden, stond gereedelijk vast. Bedong 't verdrag van Aug. 1814 voor Engeland de Kaap, Berbice, Demerary en Essequibo, 't geschiedde bij minlijke, geenszins opgedrongen schikking, en tegen overneming van zware geldelijke verplichtingen. Het plan tot Nederlands vergrooting in Europa werd vooral door Britsche staatslieden doorgedreven. De prins van Oranje bij zijn proklamatie van 30 Nov. 1813, de soevereine vorst bij besluit en publikatie van 26 Dec. 1813, bij zijn aanspraken van 30 Maart en 2 Mei 1814, bij besluit van 22 Juni 1814, zwaaide dan ook uitbundig lof en dank toe aan de «edelhoedigheid», «grootmoedigheid», «belangeloosheid», «voorbeeldelooze opofferingen», van Groot-Brittannië.

Toen echter de opgetogenheid over den val van den gemeenen vijand bekoeld was, ontwaarde men aan beide zijden als voorheen, dat hooge belangen der twee landen, naar de begrippen van dien tijd, tegen elkander aandruischten. Onze gebiedsvergrooting in Europa had die soort van belangen vermenigvuldigd. De machtige nijverheid in Engeland, door voorspiegelingen van Raffles en de zijnen aangevuurd, verhief zich tegen een onvoorwaardelijke uitvoering van 't verdrag van 1814. Reeds in 1819 ontvingen wij een officieele nota over de verneende richting onzer Indische handelspolitiek. De Britsche regeering, werd ons verklaard, kon geen genoegen nemen met het uitsluiten of bloot gedoogen van den Britschen handel «throughout the immense extent of the Eastern Archipelago». Daar zoo iets niet in ons plan lag, vergde zij dus niet zeer veel. Maar de pers wilde meer. Haar thema is te kennen uit de volgende woorden van voorname bladen in 1820: Both in a military and

commercial point of view, stations within the Archipelago are indispensable to us, and have them we must.... What can the Dutch get by irritating this country, or by compelling her to prepare at any future period for means of redressing her own injuries, more powerful, though more painful, than negotiation? A people so clear-sighted in what affects their interest must certainly acknowledge, that with our supremacy by sea, and our vast superiority over them by land, it would require but a squadron and 4000 or 5000 soldiers to capture Batavia and every inch of Dutch territory in the East, within two months after the breaking out of hostilities. Ten slotte liepen deze bewegingen uit in 't verlangen, dat althans het eiland Singapoer, door een Britschen agent zonder bevoegdheid in 1819 wederrechtlijk verkregen, behouden wierd. Op dit punt zwichtte 't bewind voor de kooplieden en fabrikanten. Hoezeer van de onrechtmatigheid der verkrijging overreed, durfde 't de ontruiming niet gelasten. — Hier zegevierde dus de civium ardor prava jubentium. Geen zeldzaam element in de wereldgeschiedenis. Bij de berekening van waarschijnlijkheden moet daarop gelet. Hoezeer de onrechtmatigheid der daad nimmer is uit te wisschen, ons recht om daarover te klagen verviel door 't traktaat van Maart 1824. Om aan de toenmalige Britsche regeering recht te doen, moet ook niet verzwegen dat zij den afstand van Singapoer eerst als beslist regelde na dat traktaat.

Overigens kan omtrent de genegenheid der Britsche regeering onswaarts bij 't vereffenen der vele geschillen, uit het verdrag van Aug. 1814 voortgesproten, na de ambtlijke en vertrouwlijke getuigenissen van Fagel, Elout en Falck geen twijfel zijn. De uitslag was naar Falck's oordeel zoo gunstig voor ons, dat hij korthed bij de toelichting van 't traktaat van 1824 voor de staten generaal aanbeval met de opmerking: «de loyauteit vordert, dat wij zorg dragen van niet door breede uitmeting der bedongen voordeelen de vrienden

van Raffles en de opposanten in het algemeen wapenen in de hand te geven, met welke zij het Canning c. s. al te lastig zouden kunnen maken». De Times had aanstonds tegen 't traktaat «het harnas aangetrokken».

Maar dat Londensch traktaat van 17 Maart 1824 en de notas daarnevens, naar den aanhef bestemd om ten eeuwigen dage de oneenigheden en naijver te verhoeden, welke vroeger de goede verstandhouding tusschen de beide natiën gestoord hadden, zouden op nieuw bewijzen, hoe uitnemend-bekwame en welwikkende staatslieden kunnen dwalen.

Nog geen jaar was verloopen, of partijen bleken 't oneens over een der gewichtigste bepalingen: de belasting van den in- en uitvoer. In Feb. 1825 klaagde Canning officieel over 't almost prohibitory invoerrecht van 25 0/0, door ons in Indië gelegd op Britsche wollen en katoenen goederen. Zoodanige belasting achtte hij strijdig met de beginsels van 't traktaat. Hij vertrouwde dus dat het verminderd zou worden, daar men anders ook in Britsch Indië het recht op onze manufakturen, nu hoogstens 10 0/0, in denzelfden zinn zou moeten herzien. Falck, daartoe gelast, antwoordde in Juli, dat het recht van 25 0/0 wel bijna met uitsluiting gelijk stond, maar toch met het traktaat overeenstemde; want art. 2 beperkte het verschil in de te heffen rechten slechts voor de vlaggen, niet voor de goederen. Doch de koning zou een wijziging overwegen, hopende op wederkeerige wijzigingen in 't belang der Nederlandsche nijverheid bij 't handelstraktaat tusschen de beide rijken in Europa, waaromtrent onderhandelingen waren aangevangen. In Dec. 1825 verzucht Canning bespoediging. Daarop werd onze uitlegging van art. 2, in de eerste weken van 1826, nog mondeling door Falck toegelicht. Canning scheen 't ons geheel gewonnen te| geven ¹. In April 1826 ² zond hij

¹ Zie nota Verstolk 22 Maart 1835.

² Dit blijkt uit een brief van 27 Mei 1841 in 't blue book van 1842.

aan Falck officieel een exemplaar der Britsch-Indische tarieven, gelijk ze in Juli 1823 naar aanleiding van 't traktaat van 1824 gewijzigd waren. Deze beslaan in 't blue book van 1840 25 bladzijden druks. Zij belastten in den regel de Europeesche goederen bij invoer in vreemde schepen met het dubbele der rechten op dien in Britsche, en maakten voorts verschil tusschen goederen van Britschen en van vreemden oorsprong. Zoo betaalden Britsche Europeesche goederen in den regel $2\frac{1}{2}$ en 3, vreemde 3 en 10 $\%$; woollens: Britsche in Britsche schepen 0, in vreemde $2\frac{1}{2}$ $\%$, vreemde in Britsche schepen 3, in vreemde 10 $\%$; goederen van Nederlandsch Indië in den regel naar de vlag $7\frac{1}{2}$ en 13 of 10 en 20 $\%$, sterke dranken echter 50 en 60 $\%$ enzv.

De onderhandelingen over 't handelstraktaat waren nog hangende, toen een van die plotslinge verwickelingen inviel, waarvan wij boven gewaagden: een oproer te Brussel bracht Europa in gevaar. Bij de oplossing van dat Belgische vraagstuk door de vijf mogendheden, wier beslissing onze koning inriep, heeft Engeland, of juister Palmerston, een hoofdrol gespeeld. Evenwel mag die mogendheid, of die minister, niet zoo geheel voor de eindbeslissing verantwoordelijk gesteld, als destijds en later de openbare meening te onzent goedvond. Doch dit daargelaten: kan aan Engeland in die zaak sluwe vijandigheid tegen ons verweten? Hooren wij Falck in zijn vertrouwlijke brieven. Het scherpst beoordeelt hij de drijfveeren der beslissers aldus in een brief aan Thorbecke van 24 Jan. 1851: «Men geeft traktaten, beginselen en alles prijs, om het oppermachtige Frankrijk te beletten van uit te spatten. Wat het spel der diplomatie tegen ons oneindig begunstigt en versterkt, is de kennis die zij draagt van Hollands afkeer van alle hereeniging met België». Denzelfden dag schreef hij aan Van Lennep: «Van de wederrechtelijke vormen afziende, moet ik erkennen dat wij ons over de gevolmachtigden in de regeling van de scheiding niet te beklagen hebben, — die van Engeland en

Frankrijk niet uitgesloten.» Den 5 Feb. 1831: «Om echter billijk te zijn ook jegens hen die zich aan onbillijkheid schuldig maken, moet ik erkennen dat hun positie ten uiterste moeilijk was en nog is. Om een algemeenen oorlog te vermijden en de vijf groote mogendheden in hetzelfde spoor te houden, heeft meer dan eens aan Frankrijk moeten worden toegegeven wat eigenlijk niet in den haak was.» In alle geval worde niet vergeten, dat koning Willem de eerstontworpen Bases de séparation van Jan. 1831 ten volle aannam, dus ten volle aanneemlijk achtte. (Een der meest gebruikte handleidingen bij 't onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis vertelt het tegendeel.) De weigering der Bases door de Belgen maakte de taak der scheidsrechters voorwaar niet gemaklijker. Falck's oordeel van 5 Feb. past dan ook, meer dan op de Bases, op haar vervanging door de Préliminaires van Juni 1851. Deze werden vastgesteld om Leopold den Belgischen troon te kunnen doen aanvaarden, en daarmee een toestand te beeindigen, die, wegens telkens opwellende lusten in Frankrijk, metterdaad den vrede bedreigde. De vertrouwlijke brieven van Palmerston en de toelichtingen daarop van H. Lytton Bulwer (lord Dalling) geven geen recht hierbij te denken aan «verzothed» der Britsche ministers op «hun geliefden Leopold» (woorden van Falck, 5 Aug. 1851). Palmerston, ofschoon terstond bij zijn optreden in 1850 overtuigd, dat het Belgische vraagstuk alleen door een scheiding was op te lossen, hechtte lang aan het denkbeeld dat de prins van Oranje koning van België worden zou. Hij sprak daarover, reeds in 't begin van Jan. 1851, met Talleyrand in dezen zin: *The King of the Netherlands would wish his son to wear the crown of Belgium; the Belgians want much to have Luxembourg. Could not the King give up Luxembourg to his son, on conditon of his being elected by the Belgians? And might not the Belgians choose the Prince of Orange, on condition that he should bring Luxembourg with him?* (Ware dit verwezenlijkt, de

onzijdigheid van Luxemburg zou dan tegelijk met die van België door de mogendheden gewaarborgd zijn.) Maar Talleyrand looked very grave, and said he thought his Government would not like to see Luxembourg united to Belgium. Englands ijver voor Leopold ontbrandde uit de keus van Nemours. Nog minder kan men de Préliminaires verklaren door partijdigheid van Britsche zijde voor de Belgen. Zij hadden immers het werk van 1814—15, waarop Engeland boogde, afgebroken. Hoe Palmerston over hen dacht, leze men in zijn brief van 29 Mei 1851 aan Granville: If the Belgians resume hostilities, it may become necessary for the five Powers to blockade the Scheldt, according to their former decisions; not that the King of Holland has not a naval force at the mouth of the river amply sufficient for that purpose, but because perhaps the moral effect of such a measure by the five Powers might prevent the necessity of land-operations. We shall be strictly within our principles of non-interference in the internal affairs of Belgium. We shall not march a man into Belgium for the purpose of meddling in the interior;... but the moment they stir a step to attack Holland, they will get a most exemplary licking, in all probability by the Dutch unaided; but if necessary by the Dutch assisted by the five Powers. — People all say the Belgians are madmen, and there is no use of reasoning with them. I have observed a good deal of method and calculation in their madness, and at all events they are not destitute of that cunning which belongs to insanity. I cannot help thinking, therefore, that when they find that we are really in earnest, and that they have driven us to the extreme point to which we will go, they will gradually recover their senses, and find out a way to arrange matters somehow or other.... Maestricht never was theirs, and will not be theirs. — Het stuiten van ons overwinnend leger in België door Fransche overmacht in Aug. 1851 geschiedde buiten overleg met eenige der andere

mogendheden. 't Is almede historisch onjuist, de eindbeslissing der mogendheden van Okt. 1851, welke Leopold aannam, als hij uitstek voordeelig voor België voor te stellen. Leopold beklaagde zich bitter in een brief aan Palmerston, dat men hem nu voorwaarden oplegde, nadeeliger dan die, waarop hij den troon had aanvaard. Maar hij onderwierp zich, begrijpende dat minder goede voorwaarden beter konden zijn dan de lasten eener voortdurende onzekerheid. De belegering der citadel van Antwerpen en het embargo waren dwangmaatregelen tegen den vorst, die 't hoofd niet verkoos te buigen voor hetgeen Europa noodig had gekeurd.

Ik wil hiermede niet wegedeneeren, dat Palmerston, reeds in 1850—52, ons geen hartlijke genegenheid toedroeg. Toen verscheidene leden der Commons het embargo en in 't algemeen alle onwelwillendheid jegens Nederland afkeurden, (hetgeen weder tegen de onderstelling eener sluwe vijandigheid van Engeland pleit,) ontboezemde hij zich aldus: Holland has been highly praised by honourable gentlemen opposite, who have reminded us, pretty frequently, of the consideration which is due to our old and faithful ally. Undoubtedly, nothing can be further from my wish, than to disparage that power; but I cannot help thinking, that she has deserted us, and joined our enemies, at times when she had conceived she could do so with the greatest advantage to herself, and the most injurious consequences to us. What does the hon. and learned gentleman opposite think of the conduct of Holland during the French war? Does he consider that Holland showed a friendly disposition towards us in relation to our commercial affairs in 1815, or in our transactions with Germany, and our communications with the Rhine, since that period? Maar deze gewaarwordingen werden beheerscht door de overtuiging, welke hij met zoovele Britsche staatslieden deelde, van Englands belang bij den voortduur van een onafhankelijk Nederland. Holland, zeide hij in redevoeringen

van 1851—55, is a State which the powers of England and Europe have united to maintain. Holland is a State whose independence and integrity concerns the welfare of other countries. It is the policy, and, I may say, the duty of this country, not to become a party in any arrangements that would sacrifice or be injurious to the interest of Holland. It is no part of the policy of this country to weaken Holland. I contend that the independence of Belgium, guarded by neutrality, is the best security for the independence of Holland.

Terwijl koning Willem den lijdelyken weerstand tegen den wil van Europa na 't verdrag van Mei 1855 nog jaren volhield, (en daardoor Palmerston tot zijn persoonlyken vijand maakte,) ondernam hij in Nederlandsch Indië een anderen kamp, bepaaldelyk tegen Britsche belangen.

In 1854 schreef zijn kommissaris generaal Van den Bosch aan 't Indisch bestuur dit voor: « Al ons streven » (namelyk het streven der regeering) « moet ten doel hebben, ons aan het overwicht van den Engelschen handel te onttrekken, dat deze zich door traktaten, » (hij bedoelde in 't bijzonder het traktaat van Maart 1824,) « het inbezitnemen van Singapoer en zelfs door geldelyke opofferingen met zooveel sluwheid hebben weten te verschaffen, en, kan het niet anders, dan moeten wij geldopofferingen tegen geldopofferingen stellen en den kamp niet opgeven vóór het oogmerk is bereikt. » Een strijd tot het uiterste dus tusschen den Nederlandschen staat en de Britsche groote nijverheid. Tot dat einde moest de vijandelyke sterkte, het traktaat van 1824, omgetrokken. « Het bleek mij al spoedig », zoo schetste Van den Bosch die taktiek in 1859 voor de tweede kamer, « dat het traktaat van Londen, in 1824 gesloten, onoverkomelyke hinderpalen aanbod, om aan onzen in- en uitvoer zoodanige bescherming te verleen, dat daardoor het overwicht aan onzen handel zou worden verzekerd. Er bleef dus niets anders over, dan de produkten

die aan het Gouvernement behoorden,» (na ze o. a. vermeerderd te hebben met een aanzienlijke hoeveelheid koffie, vroeger ter beschikking van de planters,) «niet in Indië te verkoopen, maar met Nederlandsche schepen naar Nederland te doen overvoeren en aldaar veilen, daarbij tevens» (door de macht en voor rekening van den staat) «de meest mogelijke uitbreiding aan de onderscheidene kulturen gevende.»

Men zorgde dan ook voor 't «in geduchten staat van tegenweer» brengen van Java. Het grootsche verdedigingsplan van dien tijd onderstelde blijkbaar een wel toegerusten aanval uit Britsch Indië.

Onzen Indischen staatshandel moest Engeland zich laten welgevalen. Immers dezen gold mede de opmerking van Canning in 1823: Hoe kan men klagen over een Nederlandsch monopolie in specerijen, zoolang men zelf een monopolie heeft van kaneel, opium, zout, enz.? Nochtans was dat onttrekken van zoovele ruilmiddelen aan den partikulieren handel op Nederlandsch Indië een grief; een grief, die, wijl men haar verkroppen moest, te dieper woelde.

Intusschen had het heffen van 25 % en 55 % op de Britsche wollen en katoenen goederen, terwijl de Nederlandsche vrij waren, de Britsche nijverheid meer en meer tegen ons ontstoken. Toen België met zijn fabrieken van ons gescheiden werd, rekende zij op wijziging; er kwam echter niets van, vermits nu in Noord-Nederland fabrieken verrezen, die niet minder bescherming behoeften. Sommigen in Engeland erkenden, dat de heffing met het traktaat van 1824 bestaanbaar was; dezen verlangden wijziging door onderhandeling. Anderen klaagden over verregaande schending van 't traktaat. Palmerston vereenigde zich met de laatsten. In Dec. 1855 verscheen in Den Haag de eerste nota hierover. De Britsche regeering, zeide zij, had die heffing altijd een inbreuk op het traktaat geacht. Men zou reeds vroeger geprotesteerd hebben, ware men niet unwil-

ling geweest, gedurende 't geschil over België to raise questions likely to bring on unpleasant discussion, en had men niet gehoopt dat wij uit eigen beweging aan de klachten der Britsche nijverheid gehoor zouden geven. In Jan. 1854 antwoordde Van Zuijlen met een verdediging van ons begrip van 't traktaat. In Jan. 1855 werd op wijziging aangedrongen namens Wellington, tot half April 1855 opvolger van Palmerston. In Maart 1855 herhaalde Verstolk het antwoord van 1854. Daarop liet Palmerston, van 18 April 1855 tot 5 April 1841 weder minister van buitenlandsche zaken, in Nov. 1855 schrijven: It is manifest that these practices are a positive violation of the Treaty of 1824. Under these circumstances the undersigned has been instructed to declare formally, that the British Government expect and demand, first, that an order be immediately issued by the Netherland Government for reducing to 6 % the duty of 25 % and for lowering to 12 % that of 16 % (op andere goederen), and secondly, that the excess of duty which, since the ratification of the Treaty of 1824, has been thus improperly levied upon British goods, in violation of the plain engagements of that Treaty, be forthwith refunded by the Dutch Government to the parties by whom it has been paid. Den 25 Dec. 1855 antwoordde Verstolk, dat de Nederlandsche regeering n'hésite pas à repousser hautement l'inculpation générale, que le traité de 1824 aurait été violé de son côté, inculpation avancée sans l'appui d'aucune preuve; maar, dans le désir de mettre un terme à une discussion pénible, er in toestemde om voortaan, en zoolang de Nederlandsche nijverheid geen krachtiger bescherming zou behoeven, de rechtenbepaling van het traktaat omtrent onderdanen en schepen toe te passen op de goederen. Palmerston verklaarde in Feb. 1856 met dit antwoord voor de toekomst genoeg te nemen, daaruit lezende de belofte om de letter van art. 2 van 't traktaat getrouw na te leven, dus ook de bepaalde rechten op Nederlandsche goederen

werklijk te doen betalen en niet op de eene of andere manier kwijt te schelden of weder uit te keeren. Hij verlangde echter weder vergoeding over 't verledene. Verstokt antwoordde breedvoerig in Maart, dat van verplichting tot vergoeding geen sprake kon zijn dan bij onrechtmatige heffing, welke niet had plaats gehad. Hierop volgden in 1856 nog drie Britsche notas en even zoo vele antwoorden omtrent den vorm der van hier naar Indië gezonden bevelen, welke Palmerston letterlijk eensluidend met het traktaat wenschte, doch waartegen onze regeering verscheidene bedenkingen had. Het einde was, dat Palmerston de overeenkomstig die bevelen uitgevaardigde Indische publikatie van 25 Mei 1856 beschouwde als a near approximation to the arrangements stipulated for by the Treaty. Den eisch van vergoeding over 't verledene herhaalde hij niet meer, wjl hij ontdekte dat men ook in Britsch Indië het traktaat steeds in strijd met zijn opvatting had toegepast. Aan zijn verzoek om die opvatting voortaan tot richtsnoer te stellen werd door 't Britsch Indisch opperbestuur niet voldaan. Er was toen juist, in Mei 1856, een nieuwe verordening op de in- en uitgaande rechten voor Bengalen gemaakt naar het oude beginsel: verschil ten laste van de vreemde vlag en den vreemden oorsprong.

In Nov. 1857 sloten de beide rijken in Europa het sedert 1825 slepend gebleven handelsverdrag. In 1858—59 bevestigde Willem daar den vrede door zich aan de beslissing der mogendheden te onderwerpen.

Maar de strijd in Indië van den Nederlandschen staat tegen de Britsche nijverheid werd geenszins opgegeven. Was de bescherming onzer wollen en katoenen sedert Mei 1856, door 't heffen van $12\frac{1}{2}\%$ bij invoer met Nederlandsche schepen, verminderd, deze tak der volksvljt werd op andere wijzen door den staat geschraagd. Waren de Indische tarieven in 1857 alle naar de toestemming van Dec. 1855 herzien, het rechtenverschil op een aantal goederen ten laste

van de Britsche vlag en den Britschen voortbrenger werd er verhoogd. De staatshandel (kultuur en consignatie) werd uitgebreid.

Naar tijdsorde volgt nu 't geschil over Sumatra. Men zal 't echter beter begrijpen wanneer we vooraf een later vermelden. Bij Indische resolutie van 14 Nov. 1854 werd « tot wederopzeggens toe » bepaald, dat geen invoer in Nederlandsch Indië van wollen en katoenen stoffen, vervaardigd bewesten de Kaap, ook Nederlandsche, mochten geschieden dan te Batavia, Samarang en Soerabaja, of na uitvoer aldaar. In 1857 voegde men bij de drie plaatsen Padang. De maatregel was gericht tegen België, doch belemmerde natuurlijk zeer de koopvaart uit Singapoer op vele onzer havens. In April 1857 wendden zich schier alle handelshuizen van Singapoer hierover tot den koning van Engeland. Zij kregen geen beschikking. In Jan 1841 ontving Palmerston een gelijk vertoog van het Britsch Indisch opperbestuur. Den 29 dier maand gelastte hij den gezant in Den Haag, de intrekking der resolutie te verzoeken (to request) als strijdig met art. 4 van 't traktaat van 1824. Verstolk antwoordde, dat deze mesure de circonstance vermoedelijk reeds had opgehouden met haar oorzaak, dus in 1859. Men zou evenwel terstond naar Indië schrijven. Palmerston merkte daarop aan, dat het geschil met België Nederland geen recht gaf tot daden in strijd met jegens Engeland aangegane verbintenissen. Verstolks vermoeden bleek onjuist: de resolutie werd eerst in Dec. 1841 ingetrokken. 't Was dat sluiten van een aantal onzer havens voor den rechtstreekschen invoer der voornaamste Britsche goederen, wat de Engelschen in de buurt het meest verbitterde bij ons voortschrijden op Sumatra.

Uit het omtrent dit eiland overeengekomene in 1824 hadden wij afgeleid, dat hier « de plechtige ontkenning » onzerzijds « van eenig voornemen om in den Oosterschen archipel naar staatkundige overmacht te streven » niet kon

toegepast. Door den kommissaris generaal Van den Bosch in 1853 en 54, door den Koning in 1857—58, werd «de algeheele onderwerping van Sumatra buiten het gebied van Atjin» als bestuursbeginsel vastgesteld. De goeverneur te Singapoer, uit onze openbare daden, en uit brieven van een radja te Sinkel en van den sultan van Siak, ons beginsel radend, maakte in Juli 1858 zijn meerderen op de bedreigde belangen der Britsche onderdanen opmerkzaam. In 1859 verzocht de Britsche regeering aan de onze inlichting, of de maatregelen op Sumatra ondernomen werden met voorkennis van het opperbestuur in Nederland. Het antwoord van 18 Aug. 1859 luidde bevestigend en betuigde tevens verwondering over de bemoeijingen van Britsche overheden in Indië met inlandsche vorsten en hoofden op Sumatra. Hierop schreef Palmerston den 29 aan den gezant te onzent, en verklaarde hij ook in 't parlement, dat wij gehandeld hadden overeenkomstig onze bevoegdheid krachtens art. 6 van 't traktaat van 1824. In 1840 klaagde de kamer van koophandel te Pinang over 't, zoo zij meende, uit vijandschap tegen vreemden handel ter dood brengen in Mei 1839 door onzen militairen post te Panei, op de oostkust, van een paar inlandsche handelaren van Pinang; voorts over onze daden en plannen omtrent Baros, Tapoes, Sinkel en Troemon, stapelplaatsen van kamfer en benzoë. Palmerston gelastte in Sept. 1840 den gezant te 's Hage, although these papers do no appear to H. M. Gov. to contain any specific allegation, which could be made the subject of particular or formal remonstrance against the Dutch Gov., de klachten in algemeenen zin aan Verstolk mede te deelen, en to express the hope of H. M. Gov., that such instructions will be given to the Dutch authorities in the East Indies, as will prevent any just complaints on the part of the British subjects that either the letter or the spirit of the Treaty of 1824 have been departed from. De bewering omtrent Panei werd nog

in 't zelfde jaar door de Britsche overheid zelve valsch bevonden. — In 1840 en 41 nieuwe bezwaren van 't Britsch bestuur te Singapoer en de Glasgow East India Association over de waarschijnlijke gevolgen — zichtbaar uit de resolutie van Nov. 1834 — der uitbreiding van ons gezag op Sumatra en in den ganschen Archipel. Hieromtrent, vermits het onderwerp niet meer Sumatra alleen raakt, lager. — Het Sumatrasche vraagstuk kwam nader op 't tapijt door een brief van den sultan van Siak van Sept. 1840 aan den resident van Malakka, berichtende, dat ons bestuur van Riouw de oude kontrakten tusschen Siak en de Compagnie wilde doen herleven. In Aug. 1818 had de Britsche resident van Malakka Farquhar — even vóór de overgave van die bezitting aan ons, waartoe een Nederlandsche kommissie op weg was — met den sultan van Siak een traktaat gesloten, luidens welk deze shall not renew any obsolete and interrupted treaties with other nations, public bodies or individuals, which may in any degree tend to exclude or obstruct the trade of British subjects, who further shall not be burdened with any impositions or duties not levied on the subjects of other states. De goeverneur te Singapoer beschouwde 't als a matter perhaps of doubt, of dat traktaat nog bestond na art. 9 van het traktaat van 1824, waar Engeland beloofde, dat met geen der inlandsche vorsten, opperhoofden of staten op Sumatra eenig traktaat onder Britsch gezag gesloten zou worden. Palmerston twijfelde niet: art. 9, in den toekomstigen tijd gesteld, kon alleen voor de toekomst verbinden. Hij deed daarom, in Maart 1841, het traktaat van 1818 aan onze regeering mededeelen, met uiting der hoop, dat geen verdere pogingen gedaan wierden om Siak te veroveren en alzoo Britsche onderdanen van de voordeelen te berooven, welke dat traktaat hun verzekerde. Ook onze regeering twijfelde niet. 't Was haar onmogelijk, schreef Verstolk in Mei, het traktaat van 1818 als nog van kracht te erkennen. Bij art. 9

van 1824 had Engeland van alle rechtstreeksche betrekkingen, uit vroegere traktaten voortspruitende, afgezien. Aangaande onze voornemens: wij hadden dusver ons gebied uitgebreid alleen uit noodzaaklijkheid, na aangevallen te zijn; of dezelfde noodzaaklijkheid ten opzichte van Siak zou ontstaan kon men nog niet weten; inmiddels begeerden wij dat land geenszins; reeds eenige maanden geleden waren bevelen in dien geest naar Indië gezonden. Palmerston schreef terug, dat hij bij zijn begrip van art. 9 volhardde. Geen staat kon door verbintenissen jegens een anderen zich ontslaan van vroegere jegens een derden. Hij verklaarde wijders, dat H. M. Gov. can by no means admit that either the spirit or the letter of the Treaty of 1824 went to establish the position, that Great Britain abandoned all interests in the maintenance of the independence of the native states of Sumatra, and engaged not to interfere in support of that independence. — Het geschil bleef toen rusten, doordien Baud, bij « een meer opzetlijke overweging der beginselen, volgens welke op Sumatra werd te werk gegaan », reden vond om de oostkust nabij Singapoer en Pinang te verlaten ¹. Men moest, schreef hij in Sept. 1841, aan 't denkbeeld: van lieverlede geheel Sumatra tot de grenzen van Atjin aan ons gezag te onderwerpen, als einddoel vasthouden, maar in stede van 25 jaren, gelijk Van den Bosch meende, een eeuw besteden. (Den 7 Mei 1857 als lid der tweede kamer over de zaak sprekend, stond hem voor den geest, destijds aan een termijn van « wellicht een halve eeuw » gedacht te hebben.) Het Indisch bestuur werd gelast, alle civiele en militaire posten op de oostkust boven Palembang, dus ook het sedert 1834—55 bezette Moeara Kompee in Djambi, en de binnenlandsche met haar inbezitneming in onmiddellijk verband, in te trekken; doch « bij de verlating te verkrijgen een volledige erkenning van onze soevereiniteit

¹ Zie *Tijds. v. N. I.* 1853 II blz. 209, en *Bijbl.* 7 Mei 1857 blz. 723.

en van onze bevoegdheid om forten te bouwen, de inkomende en uitgaande rechten tegen schadeloosstelling onder ons beheer te nemen enz. »; ook bij gelegenheid met Siak een nieuw kontrakt te sluiten; en aan de vorsten de verzekering te geven, dat, zoolang zij zich vriendschappelijk gedroegen en de oogmerken van 't goevernement bevorderden, van onze soevereiniteitsrechten geen gebruik zou worden gemaakt. Dientengevolge ontruimden wij in 1842—45 aan de kust Panei-Bila en Indragiri. Moeara Kompee werd niet ontruimd, wijl het Indische bestuur daartegen staatkundige bedenkingen inbracht, welke Baud in 1844 beaamde.

De bezwaren uit Singapoer tegen de uitbreiding onzer macht, en daarmede onzer handelspolitiek, over den Archipel in 't algemeen, werden 't onderwerp van tweeërlei brieven van Palmerston. De Glasgow Association had ze ondersteund met de opmerking, dat, vermits het traktaat van 1824 bovenal een onbelemmerden handel wilde, beide partijen niet eenvoudig naar eigen verkiezing kantoren mochten oprichten, maar daartoe vooraf de goedkeuring der andere partij moesten vragen. Haar antwoordde hij in Feb. 1841: that a treaty can only be interpreted according to the literal meaning of the terms in which it is written, and not according to what either party may choose to infer to have been the original intention with which such treaty was concluded. But the Treaty of 1824 does not contain any stipulation by which the general right of every independent nation to form new settlements is renounced by either of the contracting parties. It is true that certain limitations and exceptions to the exercise of that right with respect to certain specified districts are recorded in art. 6 and 10, but those limitations cannot be strained by interpretation beyond their expressed and specified extent. Maar tegelijk (29 Jan. 1841) gelastte hij den gezant in Den Haag, de ernstige aandacht van onze regeering te vestigen op de vele klachten over de vijandige gezindheid, die de Nederland-

sche autoriteiten in Indië jegens den Britschen handel bezielde. Niet alleen hadden zij deze geopenbaard in de oude Nederlandsche bezittingen; zij hadden daarenboven stelselmatig een aantal nieuwe kantoren opgericht, zelfs waar geen wezenlijke soevereiniteit door de Nederlandsche regeering kon uitgeoefend, en hier, terwijl er vroeger een belangrijke handel door Britsche kooplieden met de inlanders gedreven werd, al de vexations and prohibitive regulations der oude bezittingen ingevoerd. Men verzocht to redress the injuries already suffered by British interests en alle verdere gegronde klachten te voorkomen. Verstolk antwoordde in April, dat nooit eenig plan had bestaan om den Britschen handel uit te sluiten. Als voorbeeld van hetgeen wij in nieuwe overeenkomsten met inlandsche vorsten beoogden, wees hij op een nu overgelegd kontrakt van 1854 met Djambi. Palmerston antwoordde in Mei, dat het kontrakt met Djambi de klachten staaft; want het daarbij overeengekomene omtrent heffing van ongelijke rechten als te Palembang en wering van vreemd zout was in lijnrechten strijd met art. 5 van 't traktaat van 1824, volgens welk geen traktaat met eenigen staat in de oostersche zeeën eenig artikel behelzen mocht, strekkende, hetzij rechtstreeks, hetzij door oplegging van ongelijke rechten, om den koophandel der andere partij van de havens van zoodanigen inlandschen staat uit te sluiten. Hij droeg dan ook den gezant te 's Hage op, ons distinctly te kennen te geven, dat, if the Netherland Government perseveres in the system it has adopted in the East, such a course must lead H. M. Gov. to consider, what measures may be best calculated to afford to British commerce that protection which the proceedings of the Netherland authorities will have rendered necessary. Aan welke maatregelen zou hij hierbij gedacht hebben?

Van 't vervolg is, zoover ik weet, openbaar geworden:

dat in 1845 Aberdeen, sedert 6 Sept. 1841 opvolger van Palmerston, dus het ministerie Peel, aan onze regeering

het voorstel deed to enter into a more extended understanding with respect to the relations of the two crowns in the Eastern seas; welk voorstel, luidens een nota van Aberdeen van 4 Mei 1846, was declined, ostensibly because H. M. Gov. were at that time not in a position to comply with a demand made by the Netherlands, totally unconnected with the subject, that H. M. G. should reduce the duties on Dutch butter and cheese on importation into Great Britain;

dat in 1847, n. f. krachtens een last van Baud van 1844, voor onzen post in Djambi een tarief werd vastgesteld zonder ongelijke rechten. Vroeger was men van oordeel, dat art. 5 van 1824 ons daartoe niet verplichtte, vermits 't alleen kon slaan op onafhankelijk blijvende inlandsche staten. Had een inlandsche staat zich aan ons onderworpen, dan achtten wij ons daar evenzeer tot heffing van ongelijke rechten bevoegd als in onze overige bezittingen.

Onderwijl rees het geschil, dat hier te lande misschien meer nog dan een der vorige de gemoederen ontroerde. In James Brooke, gewezen Britsch-Indisch officier, door een erfenis £ 50000 rijk geworden, was de geest van Raffles gevaren. Omstreeks 1858 besloot hij tot een tocht naar den Indischen Archipel, met het geheime — doch toen reeds in schrift gebrachte — plan, om er een of meer punten uit te zoeken en te verwerven voor Britsche vestigingen in den trant van Singapoer. De staatkunde der Nederlanders, een stelsel van uitsluiting jegens beschavende vreemden, van onderdrukking der inboorlingen, van stoken tusschen de inlandsche staten, had de Maleische groep, dit Eden der oostersche zeeën, tot een regeeringloosheid en verwarring doen vervallen, strijdig zoowel met de belangen der menschheid als met die van den vrijen handel. Naast hen moest Engeland er post vatten met vrijgeveige en vrede-lievende beginsels. Dan zou de schijnbaar indrukwekkende macht der Nederlanders ineerstorten. Engeland moest een-

maal weder al die eilanden bezitten, en mocht «op allerlei wijze» zich daarop voorbereiden. Het beste scheen, te beginnen met een krachtig bestuur in de Meloedoe-baai aan den oostlijken noordhoek van Borneo, en van daar kleine posten over den Archipel te verspreiden. Doch vooraf behoorde naauwkeuriger kennis opgedaan. Deze zou vanzelf de geschiktste punten aanwijzen. Gelijk gezegd, dit alles hield hij geheim. Eerst jaren later werd het door een vriend verraden. Volgens 'tgeen in 1858 openbaar werd, zou hij louter wetenschappelijke en voor den handel belangrijke navorschingen bedoelen, daartoe de Meloedoe-baai, het naaste binnenland, het noorden en noordoosten van Celebes, Timor, de Aroe-eilanden, de zuidelijke kusten van Nieuw-Guinee bezoeken.

In Juni 1839 te Singapoer aangekomen, vertrok hij in Juli, met zijn goed bemand en gewapend jacht, naar Borneo. Echter niet naar de ver van onze bezittingen verwijderde Meloedoe-baai, maar naar 't onmiddellijk aan Sambas grenzende Serawak, een onderhoorigheid van Broenei. Hier verwierf hij aldadelijk voor Britsche schepen vergunning om handel te drijven, met uitsluiting der Nederlanders. In 'tzelfde jaar naar de westkust van Celebes. Bij Sidenring geland, mengde hij zich in oneenigheden tusschen den sultan en een van diens kleinzoons, die met onze goedkeuring uit dat rijk verbannen was. Den woeligen kleinzoon 12 kisten geweren en 20 vaten kruit schenkend, bood hij den grootvader zijn bemiddeling aan tot een verzoening. De sultan bedankte. In 1840 weder te Serawak, hielp hij den radja bij plaatselijke onlusten en verkreeg hij den afstand van dat landschap aan hem, Brooke, als leen tegen een jaarlijksche schatting aan den sultan van Broenei. Met grooten ijver aanvaardde de nu radja geworden Engelsche onderdaan 't bestuur. Aldra was aan de naburige Britsche overheden belangstelling ingeboezemd. In 1842—44 stonden Britsche oorlogschepen hem bij tegen zeeroovers. In 't laatst

van 1844 benoemde de Britsche regeering hem tot agent voor de noordkust bij Borneo. In 1845 bewerkte hij voor haar den afstand van het eiland Laboean door den sultan van Broenei.

Tegen dien tijd bleek een soortgelijk plan als dat van Brooke gesmeed door een anderen Engelschman, Erskine Murray. Deze voerde 't bevel over twee kleine schepen. Ook hij bezocht, in 1844, Celebes en Borneo. Te Koeti verlangde hij op ruwe wijze verlof om zich daar neer te zetten. De sultan weigerde. Toen de schepen toch de rivier op wilden, liep het volk te wapen. In 't gevecht werd Murray met eenigen der zijnen gedood. De schepen vluchtten. Britsch-Indische bladen gewaagden hierop van een aanstaande tuchting van Koeti door Britsche oorlogbodems.

Over dit gerucht onderhield onze regeering de Engelsche, bij nota van den gezant Dedel te Londen van 27 Aug. 1844, tout en repoussant la pensée de la possibilité d'une pareille ligne de conduite. Aberdeen antwoordde den 2 Nov., dat de Engelsche regeering niets hoegenaamd van de handelingen van Murray of van eenig voornemen der Britsche overheden in Indië tot bestraffing van zijn «murderers» wist, en dat in any proceedings which the British Government might see fit to adopt, on the coast of Borneo, either with a view to the suppression of piracy or the punishment of outrages such as that to which Mr Dedel refers, or for any other purpose, care would be taken not to infringe on any vested and acknowledged rights appertaining to the Government of the Netherlands.

De handelingen van Brooke te Serawak c. a. zag onze regeering aanvankelijk met opzet werkeloos aan. Baud meende toen dat het traktaat van 1824 de oprichting van Britsche kantoren in Broenei niet verbood. Immers bij art. 12 beoofde Engeland slechts, geen kantoor op te richten «op eenig der andere eilanden liggende ten zuiden van straat Singapoer». Die lijn, over den ganschen Archipel doorge-

trokken, moest als de grens van Englands bevoegdheid beschouwd. Broenei lag er boven. Nadat echter Brooke tot regeeringsagent benoemd en Loebaan aan Engeland afgestaan was, trad art. 12 in een ander licht. Aanleiding nemende in die benoeming, in la marche qui se poursuit dans ces parages, les spéculations de la presse anglaise sur cet état de choses et les particularités remarquables dans lesquelles elle entre pour indiquer aux Anglais des moyens sûrs pour eux d'arriver à ouvrir dans toutes les parties de l'île des routes privilégiées à leur industrie, wees een nota van 2 Dec. 1845 de Engelsche regeering op de botsingen, uit haar jongste maatregelen omtrent Borneo te verwachten. Bij deze nota werd beweerd, dat Engeland, ook zonder overschrijden der ligne supposée, au sud de laquelle elle s'est engagée à ne point former d'établissement, ne violerait pas moins virtuellement les arrangements fondamentaux du traité de 1824, en cherchant à imposer sa domination dans l'Archipel Oriental sur tous les points de son choix indistinctement, sans égard à la manière dont les Pays-Bas pourraient être affectés par cette conduite si évidemment préjudiciable à sa puissance et à son autorité dans ces parages. Want la tendance, l'esprit, le but principal du traité de 1824 was, de séparer les possessions des deux puissances aux Indes Orientales, de manière à prévenir autant que possible toute collision. On espérait qu'au moyen de la fixation et de la simplification des rapports territoriaux arrêtés à cette époque, on parviendrait à tarir la source de tous les démêlés futurs sur cette matière contentieuse. Door dit beginsel uit het oog te verliezen, had men nu reeds teweeggebracht, dat, au lieu d'être isolés et en pleine sécurité sur leur position à Borneo, les Néerlandais s'y trouvent aujourd'hui sous la pression immédiate du voisinage de la Grande Bretagne. Les excitations et les efforts persévérants de quelques intrigants subalternes dans l'Inde sont enfin parvenus à entraîner la métropole, et à l'établir à demeure à Borneo.

De laatste maatregelen waren vermoedelijk le commencement et le prélude d'un tout nouvel ordre de choses dans cette île. Le cabinet de la Haye ne s'en cache pas, il s'effraye des chances qu'il entrevoit dans l'avenir de Borneo. Il sent le besoin de nouvelles garanties de sûreté et de repos. Als middel van geruststelling herinnerde men het voorbeeld, in 1824 onzerzijds gegeven, door de plechtige ontkenning van alle gedachte aan 't streven naar staatkundige overmacht.

Aberdeen antwoordde reeds den 10 Dec. 1843. De Britsche regeering would be quite ready to adopt this suggestion, if such a declaration did not involve an admission, that the Netherland Government are justified in considering the acts of the British authorities in the East as tending to the acquisition of political supremacy, or the establishment of commercial monopoly. As H. M. Govt. do not admit that anything has been done by them which would justify such a supposition, and as they feel conscious that Great Britain has in every respect carried into effect both the letter and spirit of the Treaty of 1824, they see no occasion to do more than to refer to their past conduct as a guarantee for the future. Wat het traktaat betrof, it must be evident to the Netherland Government, that in those parts of the Indian Archipelago, which are not specified in the Treaty as included in the limits within which it should not be competent for either the one or the other contracting party to form settlements or to establish relations, the power of forming such settlements or of establishing such relations remains unimpaired. Dit was 't geval met Borneo; want ware 't de bedoeling geweest, art. 12 op Borneo toe te passen, dat groote land zou er evenzeer genoemd zijn als de eilanden Karimon, Battam, Bintang en Lingga. De Britsche regeering zou dus niet met recht van inbreuk op 't traktaat beschuldigd kunnen worden, indien zij were to form a settlement even on the coast of Borneo itself. Zij had zich bepaald bij 't aannemen van het door den sultan van Broenei aan-

geboden eiland Laboean. Dit zou een naval station worden, van waar de Britsche oorlogschepen de koopvaart op China, waar de Britsche regeering een vermeerderden toegang had verworven, niet alleen voor Britsche onderdanen, maar voor alle natiën, beter konden beschermen tegen de unceasing aggressions der piratical communities in Borneo.

Van de instruktiën, aan den agent Brooke verstrekt, legde Aberdeen afschriften over. Een van deze behelsde de aanbeveling, in establishing relations with the native states, to take care to do so only with states really independent and in which the Netherland Government did not possess vested and acknowledged rights. De Nederlandsche regeering zou zich daaruit kunnen vergewissen, that no project hostile to the interests of Holland, or at variance with the engagements of the Treaty of 1824 has ever been entertained by H. M. Government.

Hierop drong onze regeering bij nota van 20 Maart 1846 haar begrip, dat het traktaat alle communauté territoriale in de toekomst verbood, nader aan. Borneo werd in 1824 niet genoemd, evenmin als zoovele andere eilanden, vermits er geen occupation commune was. Zij verklaarde dan ook: qu'un établissement anglais dans l'île de Borneo serait regardé par le gouvernement des Pays-Bas comme étant en opposition manifeste avec ce traité.

Tegen de vestiging van Brooke te Serawak als huurder of pachter van den sultan van Broenci had zij zich niet verzet. Maar nu was Serawak aan Brooke voor altoos afgegaan en bekleedde hij tevens een ambt onder de Engelsche regeering. Si donc Serawak n'est pas encore de droit un établissement anglais, dans le sens ordinaire de ce mot, il l'est cependant par le fait, qu'il existe un concours de circonstances qui peut à chaque instant exposer le gouvernement des Pays-Bas à voir se renouveler les mêmes désagréments et les mêmes collisions, auxquels il avait espéré que le traité de 1824 avait imposé un terme à jamais.

Zij vleide zich, dat de wijsheid der Engelsche regeering deze alsnog zou weten te verhoeden.

De afstand van en de plannen omtrent Laboean waren aan de gemaakte bedenkingen niet onderhevig, wjl het deel van Borneo tegenover dat eiland niet aan Nederland behoorde en de regeering dus daar geen botsingen verwachtte.

Aberdeen antwoordde weder, bij nota van 4 Mei 1846. De regeering kon zich met onze uitlegging, dat het traktaat het bezitten van verschillende deelen van hetzelfde land door de beide mogendheden zou verbieden, niet vereenigen. Had men in 1824 een zoo gewichtig en zoo voor duidelijke uitdrukking vatbaar beginsel bedoeld, 't zou zeker in schrift vermeld zijn, op een wijze die geen verderen twijfel en twist zou toelaten. Maar men heeft aan dit beginsel zelfs niet kunnen denken. Want het zou geleid hebben tot een staatkundige overmacht van Nederland, which the Netherland Plenipotentiaries were, on the occasion of the signature of the Treaty, called upon to renounce. Derhalve: After the most mature consideration, H. M. G^t. have decided, that there is nothing in the Treaty of 1824 to prevent the formation of British settlements in the districts of the Indian Archipelago, from which Great Britain is not in terms excluded by the Treaty, or in which the Netherland G^t. does not possess vested and acknowledged rights.

Evenwel, ten aanzien van de thans in 't geschil betrokken kust van Borneo: ofschoon de Nederlandsche regeering erkende daar zulke rechten niet te hebben, bestond bij de Britsche no present intention to avail themselves of this circumstance for the purpose of establishing a colony of the crown. Zij handhaafde slechts haar bevoegdheid tot dien stap, if rendered expedient or necessary by circumstances, the occurrence of which they at present do not anticipate.

Ongemeen warm was men wederzijds bij 't beoordeelen van

Brooke. Le Gouvernement du Roi, zeide de nota van 2 Dec. 1845, ne saurait oublier combien à différentes époques il a eu à souffrir dans l'Inde des pratiques de cet individu, que les autorités des Pays-Bas ont rencontré partout sur leur chemin et constamment en opposition avec elles. Door l'envie de nuire et son mauvais vouloir jegens ons, zou hij als Britsch ambtenaar een personnage très incommode et très inquiétant pour les Néerlandais et leur Gouvernement zijn. De Britsche regeering, antwoordde de nota van 10 Dec., must be allowed to take into consideration the high character which that gentleman bears with all those to whom he is personally known, as well as the absence of all accusation against him of a specific nature from any quarter whatever. Zijn gezindheid jegens Nederland was likely to be entertained by any peron similarly situated, as long as the Netherland Gov^t. perseveres in the restrictive commercial policy which has been the cause of so much unpleasant discussion between the two Governments. Daarop wijdde de nota van 20 Maart etlijke bladzijden aan de gronden van het uitgesproken oordeel over «cet individu»; echter in billijkheid bijvoegend, dat le sieur Brooke, sedert zijn vestiging te Serawak, geen aanleiding tot officieele klachten gegeven had. S'il s'est parfois joint à ceux qui, pour des motifs faciles à pénétrer, se plaisent à décrier l'administration coloniale des Pays-Bas, on doit regretter que la calomnie politique ne soit pas jugée aussi sévèrement que celle qui s'attaque à la vie privée, mais on ne pouvait de ce chef formuler une plainte officielle. Aberdeen antwoordde, de betuiging van zijn leedwezen niet te kunnen terughouden over the repetition of imputations upon the character of this gentleman, on no better grounds than those which Mr. Dedel has advanced in proofs, en sloot zijn betoog ter zake aldus: and he ventures to hope, that the experience of continued rectitude of purpose and action on Mr. Brooke's part will induce the Government of the

Netherlands for the future to deal less in vague accusation with respect to this gentleman than they have hitherto been disposed to. Intusschen zouden aan alle Britsche autoriteiten in de Oostersche zeeën de strengste bevelen gezonden worden, om complications met de Nederlandsche te vermijden; but H. M. Gov. cannot allow any apprehension of the possible occurrence of such complications to interfere with their paramount duty of protecting the just rights and legitimate interests of H. M. subjects.

Dezelfde notas van 1843 en 46 behandelden een ander vraagstuk, met het traktaat van 1824 in verband. De drukke en zich wijd uitstreckende tochten van Britsche oorlogschepen tegen den zeeroof, hun geweldige maatregelen, niet alle na zorgvuldig onderzoek of men met zeeroovers te doen had, wekten bij onze regeering beduchtheid voor 't Nederlandsch gezag. Ook buiten deze notas was hiervan sprake geweest. De nota van 10 Dec. verklaarde nu dien-aangaande: dat de officieren der oorlogschepen de strengste bevelen zouden ontvangen, om geen maatregelen tegen inlandsche vaartuigen te nemen zonder zich vergewist te hebben nopens hun bedrijf; maar dat men niet beloven kon, zich van zulke maatregelen in 't vervolg te onthouden, en dat, indien Britsche onderdanen hadden te lijden van zeeroof of aanrandingen in streken waar Nederland op de soevereiniteit of suzeriniteit aanspraak maakte, doch niet in staat was hun een in redelijkheid te verlangen bescherming te verleen, het de plicht der Britsche regeering zou worden zelve die taak op zich te nemen. De nota van 20 Maart antwoordde, dat onze regeering, loin de voir dans les dernières expéditions armées de la marine anglaise une infraction, soit au traité de 1824, soit à la souveraineté ou la suzeraineté néerlandaises dans ces parages, ze als parfaitement légitimes beschouwde; maar dat, indien zeeroof wierd gepleegd in streken, aan een Europeesche mogendheid onderworpen, bestraffing steeds in de

eerste plaats aan die mogendheid behoorde gevraagd en niet door de beleedigde partij op zich genomen dan na gebleken onmacht of stellige weigering van gene. Overigens zou de Nederlandsche zeemacht altijd bereid zijn tegen den zeeroof met de Britsche samen te werken, en de regering gaarne voor gemeenschaplijke stelselmatige maatregelen een overeenkomst sluiten. Hierop werd met ons beginsel omtrent de bestraffing geheel ingestemd; doch als toepasselijk aangehaald het van Koeti gezegde in onze nota van Aug. 1844 over Murray, waar men de vruchteloosheid beleet van al onze pogingen om de woestheid der inboorlingen te temmen. Wat de samenwerking betrof: de hulp van Nederlandsche kruisers in de buurt zouden de Britsche bij hun tochten met genoeg aannemen, maar de regering moest decline to enter into engagements, waardoor de bewegingen der eene macht van die der andere afhankelijk zouden worden.

Tot zoover de Britsche antwoorden op de Nederlandsche bezwaren. De laatste Britsche nota beperkte zich echter daartoe niet. Vrij onverhoeds ontmoet men er een hevigen uitval over onze staatkunde in de Oost jegens Engeland na het traktaat van 1824. Ziehier de woorden:

For, what has been the course pursued by the Neth. Gov. in contravention of the assurances and engagements then given and entered into? Onerous duties have been ever since the conclusion of the Treaty been levied on British commerce in the ports of N. India; arbitrary valuations have been made by the Dutch authorities on the goods subject to duty, increasing such duty to an exorbitant amount; distinctions have been made not recognized by the Treaty, and most injurious to British commerce, with respect to importations from the eastward and westward of the Cape of Good Hope; ports into which British commerce was formerly freely admitted, have been closed; treaties have been entered into with native Powers, such

as the treaty with Boni and Sidenring, restricting the intercourse of British subjects with native Powers, and substituting, as in the Treaty of Jambi (on the model of which the Neth. ministers informed H. M. Gov. all other treaties with native Powers had been framed), the onerous and differential duties of the Neth. tariff for the moderate and equal duties formerly levied upon all European nations alike; all applications for the sanction of the Neth. Gov. to the appointment of British consuls for the protection of British interests have failed; and if the earnest and unceasing representations which have been made by H. M. Gov. have, with respect to some of the above heads of complaint, provoked a tardy and insufficient reparation, the principal causes of dissatisfaction have remained unchanged, and the Neth. policy in the Eastern seas retains in most respects the character, against which Earl Clancarty was in 1819 instructed to protest.

Wat Engeland nu wenschte, en daartegenover in uitzicht stelde, werd door Aberdeen op drie plaatsen der nota aldus aangeduid:

1. Na beloofd te hebben alle botsingen door Brooke en andere autoriteiten te doen vermijden (zie boven): If it be, however, really the wish of the N. Gov. finally to put an end to the jealousies and dissensions which they anticipate, the undersigned would ask, whether such object might not be more easily accomplished by rendering the policy of the N. Gov. in the Eastern seas more conformable to the commercial spirit of the day and to the customs of other nations.

2. Naar aanleiding van 't wijzen onzerzijds op de verordening in Stb. 1855 n°. 8, over de havens Pontianak en Sambas: H. M. Gov. feel convinced, that the further extension of such policy will be the surest means of putting an end to existing jealousies, and of obviating the collisions which the N. Gov. apprehend from the proximity

to their settlements of the subjects of other civilized nations.

5. Na gezegd te hebben, dat de gekozen onvrijzinnige handelspolitiek oorzaak was der jealousy of the extension of Netherland influence, wick undoubtedly prevails in this country: H. M. Gov., notwithstanding the disavowal required in 1824 at the hands of the Dutch Gov. of all intention to aim at political supremacy, would have seen with satisfaction any legitimate and reasonable extension in those regions of Neth. influence and possession, had not such extension been invariably attended with detriment to the interest of H. M. subjects.

Ten slotte herinnerde de nota het Britsche voorstel van 1845 (zie boven), omtrent a more extended understanding with respect to the relations of the two crowns in the Eastern seas. Na de laatste veranderingen in het stelsel jegens den vreemden handel in Engeland scheen het toenmalig bezwaar der Nederlandsche regeering niet meer te kunnen bestaan. Indien dus de Nederlandsche regeering thans eenig voorstel wilde doen, which shall not involve the renunciation of the principles advocated in the present note, and which shall show a due regard for the natural or acquired rights of third parties and of H. M. subjects, zou de Britsche ze met de meeste aandacht in gunstige overweging nemen.

In haar antwoord van 27 April 1847 herhaalde onze regeering het betoog tegen de meening der Britsche omtrent het recht van vestiging op een eiland waar wij reeds gevestigd waren.

De Britsche regeering staakte hierop den pennenstrijd.

In 1847 werd Brooke tot haar kommissaris en konsul-generaal bij den sultan van Broenei en de onafhankelijke hoofden van Borneo, zoomede tot goeverneur en militairen opperbevelhebber van Laboean, en in den adelstand verheven. In 'tzelfde jaar sloot Engeland met Broenei een traktaat, waardoor dit rijk in sommige opzichten onder Engelands gezag kwam.

Staan we hier een oogenblik stil, om de geschillen van 1855—47, de ergste die er na 1815 tusschen de beide landen geweest zijn, nog eens te overzien. Blijkt uit die handelingen der Britsche regeering een sluwvijandige gezindheid jegens ons, een stelselmatig belagen der Nederlandsche belangen? Ik vrees, de onpartijdige geschiedschrijver zal ze veeleer bestempelen als verzet tegen 't stelselmatig belagen der Britsche belangen onzerzijds.

't Is immers niet te loochenen: de Engelschen te weren waar mogelijk, hun afbreuk te doen waar zij niet konden geweerd, was destijds de schering en inslag onzer katoen —, onzer gansche Indische handelspolitiek. Dat de Britsche regeering daartegen met kracht opkwam, dat Palmerston zelfs met dwang dreigde indien wij die politiek niet wijzigden, bewijst nog geenszins een vijandige gezindheid. Men ga de geschillen een voor een na. 1. Wij hieven in Indië op de Britsche manufakturen 25 0/0 (of met de 5 0/0 voor de zeewerken 26 $\frac{1}{4}$ 0/0) wanneer ze uit Europa, en 55 0/0 (of als voren 56 $\frac{3}{4}$ 0/0) wanneer ze uit Britsch Indië werden ingevoerd; terwijl Nederlandsche niets betaalden. Palmerston verklaarde dit strijdig met letter en geest van 't traktaat van 1824. Leest men nu in art. 2 van dat traktaat: «Met betrekking tot die artikelen, op welke geen recht gesteld is wanneer zij worden in- of uitgevoerd door de onderdanen of in de schepen der natie aan welke de haven toebehoort, zullen de rechten, aan de onderdanen der andere op te leggen, in geen geval meer bedragen dan 6 ten honderd», en in de nota daarnevens, dat het traktaat strekte om, in gindsche gewesten, de grootste vrijheid van handel tusschen de onderdanen der beide kronen te bevorderen, den handel der beide natiën te doen bloeijen, de waarlijk vrijgeveige inzichten der beide natiën te verwezenlijken, moet dan noodwendig Palmerstons opvatting aan loutere vijandigheid tegen ons toegeschreven? 2. Toen Palmerston zich reeds over deze bejegening der Britsche

manufacturen had beklaagd, sloten wij bij de resolutie van Nov. 1854 al onze havens in Indië op drie na voor den eersten invoer van dit voornaamste der Britsche handelsvoorwerpen. De te Singapoer gestapelde Britsche katoenen konden dientengevolge in onze nabijliggende havens op Sumatra en Borneo niet ingevoerd, dan over Batavia, Samarang of Soerabaja. Moet men 't alweder noodwendig aan loutere vijandigheid jegens ons toeschrijven, dat Palmerston, dat de geheele Britsche handel, daartegen protesteerde? 5. Was 't ook noodwendig louter vijandigheid, wat de Britsche regeering bezwaar deed hebben tegen 't heffen van ongelijke rechten, waar zij met reden meende dat art. 5 van 't traktaat van 1824 't verbood? 4. In de handhaving van 't Britsch traktaat van 1818 met Siak, en in de bewering dat Engeland zich mocht blijven bemoeijen tot instandhouding der onafhauklijkheid van de staten op Sumatra buiten Atjin, had Palmerston mijns inziens ongelijk. Hij hechtte zich aan de letter van 't traktaat van 1824; de beide notas daarnevens en de geschiedenis, welke zij uitdruklijk herinneren, behooren mede geraadpleegd. Doch moet de wensch, dien hij op zijn zienswijze grondde, dat wij Siak met rust mochten laten opdat de voordeelen van 't traktaat van 1818 voor den Britschen handel niet verloren gingen, noodwendig aan vijandige gezindheid tegen ons geweten? Het verdrag van 1818 bedong voor de Engelschen slechts niet-uitsluiting, niet-belemmering, niet-hooger-belasting dan andere natiën. En tegen onze reeds geschiede gebiedsvergrootingen op Sumatra voerde Palmerston alleen het heffen van ongelijke rechten aan. De intrekking onzer posten aan de oostkust, waartoe Baud besloot, was niet door Palmerston verlangd. 5. Eindelijk de Borneo-kwestie, d. i. de bewering van Aberdeen, — overeenkomende met de algemeene stelling van Palmerston van Feb. 1841 (zie boven), — dat Engeland ook na het traktaat van 1824 het recht had, daar en

elders in den Archipel kantoren op te richten in oorden, niet met name bij dat traktaat uitgesloten en waarop wij geen rechten bezaten. Ik kan hier evenmin een sluw vijandige gezindheid onswaarts bespeuren. Zij zou dan ook kwalijk gestrookt hebben met Aberdeens bekende staatkunde, die bovenal vrede en ten opzichte van Nederland de meest vriendschappelijke aansluiting aan Engeland wilde. Hield hij zijn onaangename bewering vol, 't was omdat hij er degelijke gronden voor meende te vinden in het traktaat, (welke men weerleggen kan zonder hem zijn meening te mogen euvel duiden,) en in Englands belang om dit middel tot fnuiking van onze Indische handelsideeën niet prijs te geven. Zeide hij soms aan onze regeering ietwat ongezouten de waarheid, (de stijl der Britsche notas muntte werkelijk niet altijd in beleefdheid uit,) hij deed hetgeen in den gewonen omgang vrienden zoovaak doen, hij misbruikte een vriendschapsrecht. En men vergete dit niet: hij toonde tevens zijn vriendschap op meer aangename wijze, zoo door de volgehouden bewering niet toe te passen, als inzonderheid door een welkomen wenk tot losmaking van een in 1820—24 aangelegden band, die meer en meer begon te knellen.

Dit laatste doelt op de «plechtige ontkenning» onzerzijds «van eenig voornemen om in den Oosterschen Archipel naar staatkundige overmacht te streven». Geen beter bewijs wellicht tegen de onderstelling eener vijandige gezindheid der Britsche regeering jegens ons, dan haar gedrag ten aanzien van deze verbintenis. Koloniaal bezit als het Nederlandsche in Indië noopt allengs tot uitbreiding, tot het begeeren van uitbreiding, der heerschappij. Ware nu de Britsche regeering door een ons vijandigen geest gedreven, ware 't haar te doen geweest om ons te «zoeken», hoe lastig had zij 't ons kunnen maken bij elke uitbreiding, ook die uit nooddrang, (want deze leidde evenzeer tot overmacht,) hoeveel te meer bij uitbreiding zonder nood-

drang als op Sumatra. Wat gebeurde in stede hiervan? Palmerston sloeg op de ontkenning schier geen acht. Indien men maar het traktaat zelf naleefde, dus geen nieuwe kantoren oprichtte zonder toestemming van het Nederlandsche opperbestuur en bij de nieuwe kantoren geen ongelijke rechten hief, was volgens hem de zaak in orde. Alleen tegen de inlijving van Siak bracht hij een bijzonder bezwaar in 't midden, doch zoo dat wij 't door een bijzonder tarief konden wegnemen. En Aberdeen schreef uitdrukkelijk, dat de Britsche regeering, in weerwil van onze verbintenis van 1824, elke wettige en redelijke uitbreiding van Nederlands invloed en bezit in de Oost met genoegen zou gezien hebben, ware deze niet steeds verzeld gegaan van benadeeling der Britsche onderdanen. Wilde dit niet duidelijk zeggen: wij ontslaan u van die verbintenis, mits gij uw handelspolitiek vrijgevig wijzigt?

Metterdaad heeft Engeland bij al die geschillen van 1855—47 niets van ons verlangd dan meer vrijgevigheid jegens den buitenlandschen handel. Palmerston trouwens behoorde tot de school van Huskisson¹. Aberdeen schreef in 1845—46 als lid van 't kabinet dat juist toen de opheffing der

¹ Vele zijner speeches bewijzen dit. Ziehier eenige gezegden van 1832:

These duties, which are absurdly called protecting duties, are, in fact, nothing but disturbing duties.... If commerce really consists in receiving the goods of other countries, and sending our own in return, it is clear that, in proportion as we remove the difficulties on our side, we force other nations, even against their will, to act on those principles of commerce which we hold to be sound.

Merkwaardig vooral, tegenover de voorstelling die men zich bij ons van hem pleegt te maken, is het volgende uit een rede van Feb. 1842:

Why is the earth on which we live divided into zones and climates? Why do different countries yield different productions to people experiencing similar wants? Why are lands most distant from each other brought almost into contact by the very means which seem to divide them? Why, Sir, it is in order that man may be dependent upon man: it is that the exchange of commodities may be accompanied by the diffusion of knowledge, by the exchange of mutual benefits, engendering mutual kind feelings, multiplying and confirming friendly relations. It is in order that commerce may freely go forth, leading civilization with one hand, peace with the other, to render mankind

graanwetten voordroeg. Onze bewindslieden daarentegen ijverden steeds voor den Indischen staatshandel en voor hooge rechten er nevens, ofschoon Baud in Aug. 1847 ge- waagde van « sedert eenigen tijd aanhangige overwegingen » om het stelsel van differentieele rechten op den uitvoer te wijzigen.

Ik mag hier zwijgen van de beteekenis der wederzijdsche beginselen voor de voornaamste belanghebbenden, de in- boorlingen van Nederlandsch Indië ¹. Wij onderzoeken thans alleen Engelslands politieke gezindheid jegens Nederland. Zetten wij nu dat onderzoek voort over de jaren 1847—75.

In 't oprechtlijk betreden van den breeden weg, welken Aberdeen aan onze regeering aanbeval, ging Engeland ons voor, door de reeks van maatregelen bekroond met de scheepvaartwet van 1849. Wij hadden er intusschen een kleine schrede op gedaan, door de vrijmaking der havens Makasser, Menado en Kema; doch niet uit zuivere vrijzin- nigheid. (Verg. Aant. II, bl. 155.)

Gelukkig bleef Nederland niet lang achter met zijn scheepvaartwetten van Aug. 1850. Vermits Engeland aan de daarbij bepaalde voorwaarden voldeed, volgde in 1851, na een vrijzinnige wijziging van 't handelstraktaat van 1857, de gelijkstelling der beide vlaggen in Indië.

Overigens echter besloot men onze hooge differentieele tarieven in Indië zoo lang mogelijk te behouden. Toen bij de aanbidding der ontworpen scheepvaartwetten, in Dec. 1849, het voornemen tot vrijzinnige herziening ook van die tarieven geuit werd, stond de groote meerderheid onzer

happier, wiser, better. Sir, this is the dispensation of Providence; this is the decree of that power which created und disposed the universe. Away, then, with those who with arrogant and presumptuous folly would fetter the in- born energies of man; who would set up their own miserable legislation to oppose the great standing laws of nature!

¹ Daarover handelde *Aant.* II, blz. 186, 193—196 &.

volksvertegenwoordiging daartegen op. Toen in 1857 de regeering met België een traktaat sloot, gegrond op afschaffing der Indische differentieele rechten op den uitvoer, herinnerde de tweede kamer aan den bestendigen tegenstand der meerderheid, en verwierp zij het traktaat met op 1 na algemeene stemmen. Eerst in 1858 ondernam de regeering met ernst een algemeene vrijzinnige herziening. Den vruchteloosen afloop, en de verdere geschiedenis der zaak tot Nov. 1864, kan men lezen in Aant. II.

Dat eindelijk in 1865 nieuwe, verlaagde, tarieven voor Indië werden vastgesteld met, en in 1872 voor 1874 en vervolgens weder lagere zonder beschermende rechten, is hiervoren gemeld. Tevens, hoe de onvrijzinnigheid onzer verhouding tot het buitenland, en tot Engeland in 't bijzonder, inmiddels getemperd werd: b. v. in 1854 door vrijhavens in de Molukken, sedert 1855 door 't niet langer weigeren van konsuls, in 1855—58 door vollediger naleving van het traktaat van 1824 omtrent de koopvaart op onze leenlanden, sedert 1857 door 't allengs onttrekken van staatsprodukten aan de konsignatie naar Nederland.

Verdwenen zodoende vele oorzaken van vroegere oneenigheden met Engeland, de Britsche regeering droeg er het hare toe bij door nieuwe ideeën omtrent koloniaal bezit, welke er na 1846 meer en meer ingang vonden. Niet-uitbreiding van overzeesch gebied, inkrimping van hulp des rijks aan bestaande koloniën, werd nu het wachtwoord. De opstand van 1857 in Britsch Indië versterkte deze politiek.

Uitbreiding van Britsch gezag in den Indischen Archipel, overeenkomstig het in 1846—47 volgehouden begrip van 't traktaat van 1824, had dan ook niet plaats. Tien jaren later dacht men zelfs ernstig aan 't opbreken van Laboean, als nutloozen lastpost. De invloed van Brooke in Engeland was toen zeer gedaald. Na een in 1855 bevolen onderzoek nopens de vereenigbaarheid van zijn radjaschap en zijn

ambtlijke betrekking tot de regeering, werd hij als Britsch konsul generaal en gouverneur van Laboean ontslagen. Alle pogingen van Brooke en zijn vrienden om Serawak, dat hij na 1847 beweerde in volle onafhankelijkheid te bezitten, door Engeland te doen koopen of in bescherming nemen, faalden. Wel zeide Derby in Nov. 1858 aan een aanzienlijke deputatie, waaronder hooge leden van 't parlement, dat het afwijzend besluit niet onherroepelijk was; maar 't is niet herroepen. Serawak werd steeds door Engeland beschouwd, gelijk in 1855 de betrokken minister in een officieel stuk voor Britsche autoriteiten zich uitdrukte, als een partikuliere schenking van een vreemden soeverein aan een Britsch onderdaan. De Britsche regeering, voegde de minister er bij, had Brookes aanspraak op onafhankelijkheid door geen enkele handeling aangemoedigd. Luidens mondelinge mededeeling van onzen minister van Koloniën in de tweede kamer van 7 Juli 1871 was onlangs van de Britsche regeering de meest formeele verklaring ontvangen, dat zij over Serawak geenerlei protektoraat uitoefende.

Merkwaardig is hierbij, hoe de Britsche eerste minister in Nov. 1858 zich voor de toekomst over ondernemingen als die van Brooke uitliet. Leden der evenvermelde deputatie heetten 't een regeeringsplicht, bescherming te verleenen aan de Britsche onderdanen, die, uitgelokt door de houding van de regeering in 1842—47 jegens Brooke, hun kapitaal en hun leven in Serawak gewaagd hadden. De minister antwoordde ongeveer, dat uit deze zienswijze bleek, hoe verkeerd het was zulke ondernemingen aan te moedigen. Indien ieder Britsch onderdaan, wien 't als Brooke gelukte zonder machtiging van de regeering zich ergens te vestigen, daardoor geacht wierd het recht op militaire en burgerlijke bescherming van wege den Britschen staat verkregen te hebben, in welke eidelooze moeilijkheden en kosten zou dit den staat wikkelen.

Geeft dit reden om nieuwe ondernemingen van dien aard door Engelschen niet te duchten, men kan daarevens aantekenen, dat de vestiging van het Europeesche radjaschap in Serawak ons dusver meer goed dan kwaad heeft gedaan. Zeker was het ons dikwerf lastig en schadelijk door bemoeijingen aan onze grenzen binnenslands; maar zouden de Serawaksche Dajaks, aan zich zelven overgelaten, of onder ons gezag, ons wel minder last hebben veroorzaakt? Daarentegen verrichtte 't veel, dat anders alweder op onze beladen schouders gekomen ware. Erkennen we 't uit vollen harte: James Brooke heeft door 't scheppen van een ordelijke handelsplaats naast ons, door 't verwerven van de krachtige inmenging der Britsche vloot bij 't fnuiken van den zeeroof, ons groote diensten bewezen.

Gelijk verwacht mocht worden: naar gelang hij praktisch ondervond wat het inhad barbaarsche volken te beschaven, oordeelde hij juister over het Nederlandsch bestuur in Indië. De betrekkingen tusschen onze ambtenaren in Sambas-Pontianak en den radja werden dan ook van lieverlede die van metterdaad bevriende bureu. In 1857, toen op zijn hoofdplaats een opstand onder de Chineezzen uitbrak, riep hij onze hulp in. Terstond werd van Sambas een oorlogstoomer gezonden, weldra door een tweeden van Batavia gevolgd. Ofschoon hij den opstand reeds meester was, kwam de hulp nog zeer te stade. De Britsche regeering, een groot aantal kooplieden en ingezetenen van Singapoer, betuigden ons dank. Kort daarna verliet Brooke, afgemat, onbevredigd, zijn stichting. Van de verstandhouding met zijn opvolger Brooke, neef van James, bevatten de koloniale verslagen doorgaans gunstige berichten. Alleen steeds vijandelijkheden (sneltochten) tusschen de woeste Dajaks wederzijds aan de grenzen. Omtrent deze werd in 1875 een overeenkomst met den radja getroffen. In 1872 legde hij een bezoek af bij den goeverneur generaal.

Het door James Brooke bewerkte Britsche verdrag met Broenei was ons dusver een zuivere baat. Terwijl Engeland er een algemeen toezicht hield, zocht de sultan meermalen een nauwe aansluiting aan ons. Hadden wij vòòr Brooke met Broenei een kontrakt gesloten, de vruchten — dan niet kosteloos verkregen — konden kwalijk beter zijn geweest.

Geen uitbreiding van zijn gezag op de Indische eilanden begeerend, liet Engeland ons in 't uitbreiden van het onze, ook waar «streven» zichtbaar was, zonder eenig verhoog begaan, — totdat wij weder optraden in 't bij Singapoer gelegen gedeelte van Sumatra.

Hier was door het Indisch bestuur jaren lang alle mogelijke onthouding betracht, toen omstreeks 1857 in Siak gebeurtenissen voorvielen die bemoeijing schenen te gebieden. De sultan, in vijandschap met zijn broeder den onderkoning, had hulp gevraagd bij 't Britsch bestuur te Singapoer, met aanbieding van zijn rijk. Niet slagend, had hij een voorstel aangenomen van den Engelschman Wilson, om met geworven krijgslieden zijn tegenstander te bestrijden. Deze gelukzoeker had na eenige gevechten meer loon in land geëischt dan het rijk lijden kon. Daarop verzochten de sultan en de onderkoning beiden onze bemiddeling, zich beroepend op de aloude betrekkingen van Siak met de Kompagnie. Wilson zette aan zijn eischen met de wapenen kracht bij. De sultan vluchtte. Thans werd de resident van Riouw met een oorlogstoomschip en twee kruisbooten naar 't Siaksche gezonden, «om een verzoening tusschen de broeders te bewerken en verder datgene te verrichten wat tot herstel van rust en orde in het rijk van Siak zou kunnen strekken». 't Resultaat was de terugkeer van den sultan met onze macht; de verdrijving van Wilson en de zijnen; de opdracht van het rijk door sultan, onderkoning en rijksgrouten aan ons; de vestiging van Nederlandsche ambtenaren en troepen (1858). De hierdoor ontstane bemoeijingen leidden eenige jaren later tot wederaanhechting

aan Siak van onderhoorigheden, waar de sultan zijn gezag verloren had; tot het allengs uitbreiden van ons burgerlijk bestuurspersoneel in geheel Siak; tot het regelen en heffen onzentwege van belastingen aldaar. Aanstonds verheeven zich tegen deze handelingen de Britsche kooplieden aan de overzijde. In 1865 en later ontvingen wij officieele verzoeken van de Britsche regeering. Wat dusver van den inhoud openbaar is geworden komt hierop neder, dat wij betrekkingen, voor Britsche onderdanen voordeelig en waarop zij krachtens het traktaat van 1818 recht hadden, verstoorden, en dat men de aanspraken van Siak betwistte op eenige door ons als zijn onderhoorigheden beschouwde landschappen, waar Atjin daden van geweld pleegde. Van onzen kant, nota 7 Juni 1864, werd als vroeger de kracht van 't traktaat van 1818 ontkend; voorts verzekerd dat onze plannen in Siak zoo vrijzinnig mogelijk waren. Desniettemin, schreef de Britsche regeering in Mei 1865 weder, bleven de klachten toenemen. Zij moest dus ernstig opmerkzaam maken op the unsatisfactory state of feeling wick still continues to prevail among the commercial community engaged in the trade of the Eastern Archipelago, in consequence of the persevering endeavours of the Netherland India authorities to extend the dominion of the Netherlands over the native chiefs and princes in those parts, and especially over those whose territories are situated on the Eastern coast of the island of Sumatra. Men verlangde echter slechts, that the risk of misapprehension should be avoided in future. Nu werd de zaak een poos mondeling behandeld. De Britsche gezant opperde het zenden naar Siak van een Britsche kommissie en een Nederlandsch ambtenaar om de klachten te onderzoeken. Onze regeering stonde toe, doch vernam er niets naders van. Vervolgens hier te lande tot in 1867 op nieuw notas, ophelderingen vragend en verschaffend. Intusschen had onze wet van 5 Juli 1865 bij art. 6 verkondigd, dat in de hierbedoelde deelen van Sumatra geen

rechten geheven zouden worden dan «naar een niet-differentieel tarief». Toch schreef de Britsche gezant in Juli 1868 officieel aan onzen minister van Buitenlandsche Zaken (luidens een officieele vertaling van Juni 1871): «dat recente berichten, uit officieele bronnen, bij de Britsche regeering ontvangen, de vroegere klachten bevestigden, en deden uitkomen, dat de uitgebreide annexatiën op Sumatra, sedert het jaar 1864, tot gevolg hadden gehad de invoering van belangrijk verhoogde tarieven, drukkende op den Britschen handel, zoowel in distrikten bona fide geannexeerd, als, schijnbaar of in naam onder de soevereiniteit van inlandsche hoofden, onder den Nederlandschen invloed geplaatst; dat het voor zijne regeering onmogelijk was te berusten in een staat van zaken, die, naar hare meening, eene schending daarstelde van bij traktaat verkregen rechten; en dat met vertrouwen een beroep werd gedaan op het Nederlandsch goevernement, om zoodanige maatregelen te nemen, in overeenstemming met de bedoeling van het traktaat van 1824 en met den vrijzinnigen geest van de eeuw, als voortdurend de bewuste geschillen zouden kunnen uit den weg ruimen en nauwer zouden toehalen de vriendschapsbetrekkingen die bestaan en altijd behooren te bestaan tusschen de twee landen».

Wat nu verlangd werd bleek uit gelijktijdig door den gezant geopende besprekingen met schrijver dezes. In zeer vriendschapplijken toon deed hij den wensch van zijn regeering kennen om 't geschil over Siak door een traktaat te beëindigen. Die besprekingen, waarover straks meer, leidden tot officieele onderhandelingen, welke zich oplosten in een traktaat en twee notas van 8 Sept. 1870, houdende: terugneming van alle door Engeland ingebrachte vertoogen tegen de uitbreiding van Nederlands soevereiniteit over Siak en de bovenbedoelde onderhoorigheden; ontheffing van onze in 1824 aan Engeland gedane belofte om de onafhankelijkheid van Atjin niet aan te randen; verbintenis

onzerzijds tot niets meer dan hetgeen het traktaat van 1824, ons kontrakt met Siak van 1858 en onze wetgeving voorschreven. Toen dit traktaat in Juli 1871 door de tweede kamer verworpen werd, voornamelijk (zoo meende onze regeering uit de stemmingen te kunnen opmaken) omdat het aan onze zelfstandigheid tegenover Engeland scheen te kort te doen, was de Britsche regeering terstond bereid, om bij een traktaat in anderen vorm 't bezwaar geheel uit den weg te ruimen.

Latere regeeringsberichten omtrent Englands houding getuigen van de meeste welwillendheid, vooral bewezen bij onzen oorlog met Atjin.

Zou 't nog noodig zijn de slotsom van dit overzicht in woorden te brengen? Is er een ander gevolg uit te trekken dan dat op Englands politieke gezindheid jegens ons kan worden vertrouwd; dat zij door de vrijzinnige wijziging onzer Indische handelswetgeving in de laatste jaren zeer aanmerkelijk moet zijn verbeterd; dat die vrijzinnigheid de eenige reden, welke Engeland vroeger verhinderde ons 't bezit van Nederlandsch Indië van harte te gunnen, hoofdzakelijk heeft weggenomen; dat Engeland, reeds vanouds belang hebbende bij den voortduur van Nederland als onafhanklijken staat, heden, indien wij door een andere mogendheid wierden aangevallen, met meer warmte dan voorheen tegen haar zou optreden?

Omtrent de laatstlijk met Engeland gesloten traktaten nog enkele historische aanteekeningen. Niet echter om 't verichte tegen de bedenkingen in 't Bijblad, welke zelfs een der traktaten deden verwerpen, te verdedigen. Het heeft aan goede, aan uitstekende verdediging geenszins ontbroken. De verantwoordelijkheid voor daden, die door bekwame en bedachtzame mannen, zonder ruggespraak met den dader, zóó voorgestaan en verdedigd konden worden, laat zich dragen. Ik gevoel te minder prikkeling tot

napleiten, naardien de verwerping mij, ofschoon met de reden niet instemmend, eer heeft verheugd dan teleurgesteld. Dat de meerderheid der tweede kamer, toen het traktaat haar niet beviel, zich door geenerlei pressie liet bewegen om het aan te nemen, moet aan 't buitenland een gunstigen dunk gegeven hebben van ons volkskarakter. De bereidvaardigheid der Britsche regeering in 't wegruimen van den steen des aanstoots, bezegelde mijn overtuiging omtrent haar gezindheid. En de zaak die ik verlangde kwam toch tot stand. — Ik wil alleen, ten behoeve van den onpartijdigen geschiedschrijver, de door bekende omstandigheden eenigermate duister gebleven inlichtingen der ministers van 1871 over de gevoerde onderhandelingen, voor zoover noodig, aanvullen. Men wordt ondersteld hun inlichtingen, zoo schriftlijke als mondelinge, in 't Bijblad gelezen te hebben.

De wensch der Britsche regeering, in Juli 1868 door haar gezant aan mij te kennen gegeven, om 't geschil over Siak bij een traktaat te beëindigen, was mij zeer welkom. Reeds lang, jaren lang zelfs¹, vervulde mij de onhoudbaarheid der stelling, waarin wij jegens Atjin geplaatst waren door de belofte van 1824 omtrent zijn onafhankelijkheid. (Hierover meer in 't volgende hoofdstuk.) De door Engeland gewenschte overeenkomst verschaftte een schoone gelegenheid, om van deze keten bevrijd te worden. Ik verklaarde dan ook aanstonds, tegen het denkbeeld eener overeenkomst in beginsel geen bezwaar te hebben.

Maar bij al de pourparlers, die de officieele aanbieding van een ontwerptraktaat voorafgingen, bleef de beslissing van onze regeering voorbehouden. Een beslissing zou eerst genomen worden na het in te winnen advies van den goeverneur generaal van Nederlandsch Indië. Van elk mijner gesprekken met den gezant werd door mij mondeling aan

¹ Onder ambtsbezigheden in Indië tot medio 1856 en latere studiën. Verg. omtrent de eerste desnoods *De kol. polit. der Grondwet*, blz. 412, en Aant. XI, blz. 159.

den minister van Buitenlandsche Zaken en aan den minister-raad mededeeling gedaan.

De officieele aanbieding van een ontwerptractaat geschiedde bij nota van den Britschen gezant aan den minister van Buitenlandsche Zaken in Sept. 1868. Het stuk werd daarop door mij aan den goeverneur generaal ter beoordeeling gezonden, zonder mijnerzijds eenige meening te uiten. ¹

Hier twee historische opmerkingen.

1. Bij art. 1 van 't in Sept. 1868 officieel aangeboden ontwerp nam de Britsche regeering al de gedane vertoogen tegen de uitbreiding onzer heerschappij over Siak en zijn onderhoorigheden terug. Dus ook de vertoogen in de officieele nota van Juli 1868.

2. Van de overdracht onzer bezittingen in Guinee was bij de voormelde gedachtenwisselingen hoegenaamd geen spraak. Pas opgetreden, kende ik de aangelegenheden aldaar nog zeer weinig. Doch de verwickelingen, gesproten uit de nieuwe grensregeling tusschen Engeland en ons bij het traktaat van Maart 1867, en uit het vóór Juni 1868 verrichte tot uitvoering van dat traktaat, drongen reeds tot ernstige bestudeering. Deze deed mij in Nov. 1868 (niet vroeger) aan de tweede kamer schrijven: « Het verlaten van die bezittingen te gelegener tijd verdient allezins overweging.» In April 1869 werd het voor gindsche volkeren schadelijke van ons aanwezen in Guinee breedvoerig betoogd in een rapport aan den Koning, ten einde over de aldaar te volgen politiek een op gezet onderzoek gegrond oordeel van den ministerraad en van den Raad van State te vernemen. Indien men bleef, moest men toch weten waarvoor; moest ook, gelijk art. 59 der Grondwet gebood, voor die « bezitting » bij de wet een regeeringsreglement vastgesteld. De minister-raad beaamde mijn gevoelen. Dat van den Raad van State

¹ Zie memorie van antwoord van 22 Juni 1871 blz. 13.

leidde tot nadere overweging, die mij in 't mijne versterkte. — In 't voorbijgaan. Persoonlijk heb ik er niets tegen, dat mijn genoemd rapport, het advies van den Raad van State en mijn nader rapport, ofschoon destijds natuurlijk zeer vertrouwlijke stukken, openbaar gemaakt worden.

De voortdurende verwickelingen in Guinee baarden der Britsche regeering schier nog meer zorg dan ons. De toestand verergerde, toen het bloeddorstige Ashanti, de oude vriend van Elmina en daardoor van Nederland (!), zich ten oorlog rustte. Aldra bedreigde 't de oostlijke Britsche posten. Deze gebeurtenissen moesten mede te berde komen in gesprekken tusschen den Britschen gezant en mij. In den loop van een dier gesprekken, op een wandeling, den 50 Sept. 1869, (niet vroeger,) betuigde ik aan den admiraal Harris, zonder eenige aanleiding zijnerzijds, dat mij geen beter middel bekend was om, indien mogelijk, den barbaarschen krijg onder de volkstammen in Guinee langzamerhand te doen staken, dan overneming van onze rechten aldaar door Engeland. Zoolang Engeland en Nederland er beiden waren, zouden de twee vlaggen de vijandschap tusschen de stammen die haar voerden aankweken. Voor Nederland zag ik ginds geen staatsdoel. Voor Engeland konden onze posten nuttig zijn, in verband ook met de scheepsmacht welke het toch had aan te houden te Sierra Leone. Op de vraag van admiraal Harris, of hij dit aan lord Clarendon, toen minister van buitenlandsche zaken, schrijven mocht, stemde ik gereedelijk toe, mits als mijn persoonlijke («private») meening, daar ik tot geenerlei officieele opening bevoegd was. (De Koning had op 't rapport van April 1869 nog niet beschikt.) Den 27 Okt. daarop kwam de gezant aan 't departement van Koloniën mij berichten, dat lord Clarendon in mijn meening deelde en verzocht, indien de regeering evenzoo dacht, onze voorwaarden te vernemen. Dit voorstel om over 't denkbeeld te onderhandelen bracht de zaak van het partikuliere ter-

rein af. Alvorens echter officieel te antwoorden, moest de bevolen tuchtiging van Kommenda c. a. (wegens 't voorgevallene met de schepelingen van de Amstel) afgewacht. Wij konden over 't verlaten van Guinee niet onderhandelen, dan na getoond te hebben dat wij 't niet behoefden te doen uit onvermogen. Vandaar dat het antwoord, na bewilliging des Konings op mijn nader rapport, eerst gegeven werd bij nota van 11 Juli 1870¹.

Het Bijblad beging derhalve een historische onjuistheid, telkens wanneer het den afstand van Guinee voorstelde als een beding van Britsche zijde, of een door ons aangeboden wederkeerigheid, voor de vrijlating jegens Atjin.

Evenwel, de overeenkomsten omtrent Siak-Atjin en omtrent Guinee zijn later aan elkaar geknoopt. Ziehier hoe.

In 't begin van 1869, toen het ontwerp omtrent Siak nog in Indië werd onderzocht, ontvingen wij van de Britsche regeering een ontwerp der voorwaarden, waarop zij ons vergunnen wilde arbeiders voor Suriname te doen

¹ Ik stel er prijs op omtrent de overdracht van onze rechten op Guinee nog dit aan te teekenen. Een konservatieve regeering schreef in Juni 1867, tot verdediging van het traktaat van Maart 1867, aan de tweede kamer, in 't openbaar: „Om het denkbeeld van een geheel afstand onzer bezittingen (in Guinee) tegen schadeloosstelling te kunnen verwezenlijken, zoude zich in de eerste plaats een kooper moeten aanbieden. De Engelsche regeering heeft daartoe het voornemen niet aan den dag gelegd, en wie anders dan Groot-Brittannië zou deze bezittingen, die steeds een lastpost waren, doch wier waarde voor Nederland met historische herinneringen samenhangt, willen overnemen en daarvoor geldelijke offers brengen? Mochten niettemin te eeniger tijd door de eene of andere vreemde regeering pogingen worden aangewend om die bezittingen op aanneemlijke voorwaarden van Nederland te bekomen, dan zal het gesloten traktaat, wel verre van de handen van een later optredend ministerie te binden, integendeel door de thans verkregen ronding van grondgebied zulks zeker voordeelijker en gemaklijker maken.“ Het denkbeeld was dus niet nieuw. Maar tusschen dat van 1867 en de in 1869—70 bewerkstelligde overdracht bestond een groot verschil. Wij wilden geen verkoop, maakten van de zaak geen geldzaak. Alleen voor over te nemen roerende goederen zou een door wederzijds benoemde personen te bepalen prijs betaald worden. Het besluit tot de overdracht werd geheel beheerscht door 't wèl overwogen belang der gindsche volkeren, der beschaving,

werven in Britsch Indië. Dit was een onverplichte welwillendheid, door ons, ook door 't vorig bewind, als zoodanig verzocht. Het ontwerp bedong geenerlei wederkeerigheid. Over de zaak werd, na advies uit Suriname, ten einde toe, als over een geheel op zich zelve staande onderhandeld. Maar in Aug. of Sept. 1870¹, toen het traktaat ter teekening gereed lag, verklaarde lord Granville, opvolger van den intusschen overleden lord Clarendon, te bedoelen dat de traktaten omtent Siak en omtrent Suriname samen zouden staan en vallen. Met andere woorden werd ons dus gezegd: indien uwe kamers het Siaktraktaat verwerpen, geven wij u geen arbeiders voor Suriname. Daartegen viel rechtstreeks niets in te brengen. De vergunning om in Britsch Indië arbeiders te werven kon ook toen niet van de Britsche regeering gevorderd. Om echter die regeering den loop der onderhandelingen, de daaruit ontstaande waarde van elk der traktaten op zich zelf, beleefdelyk te herinneren, werd bij nota van 28 Sept. 1870 aan den Britschen gezant geschreven, dat wij wenschten een gelijke solidariteit als tusschen de traktaten Siak en Suriname te kunnen aannemen tusschen de traktaten Siak en Guinee (dit laatste was toen nog niet gereed), »als beide betrekking hebbende tot territoriale rechten in overzeesche bezittingen, waarvan een gelijktijdige behandeling met de Staten Generaal eigenaardig scheen»¹. Daarop antwoordde lord Granville in Okt., na het ontwerp Guinee in onzen zin gewijzigd te hebben, dat, nu niets meer het sluiten van een traktaat omtrent Guinee in den weg stond, de gelijktijdige aanbieding der drie traktaten daardoor mogelijk werd gemaakt; »onder opmerking voorts, dat wel te verstaan was, dat de drie traktaten samen souden staan en vallen»¹. Ik beken, niet dat antwoord, maar 't vervangen van den gelegden band tusschen de traktaten Siak en Suriname door een eenvoudig

¹ Verg. blz. 21 der memorie van antwoord van 22 Juni 1871.

instemmen met de gelijktijdige behandeling der drie trak-
taten verwacht te hebben.

Dat de nota van 28 Sept. geen «pressie» op onze kamers beoogde, is door den minister Gericke aangetoond op blz. 1150 van Bijblad 7 Juli 1871. (Ik bespeur echter in 't citaat aldaar niets van een «geliefkoosd denkbeeld».)

Door «sommige leden» werd gelaakt, dat bij de onderhandelingen over Siak-Atjin en Guinee geen pogingen waren gedaan, om van Engeland «een beding te verkrijgen van dezen of dergelijken inhoud: 'Hare Britsche Majesteit ziet af van alle vertoogen tegen de uitbreiding der soevereiniteit van Z. M. den Koning der Nederlanden over al de eilanden van den Indischen Archipel, waar die soevereiniteit reeds gevestigd was' of 'waar die soevereiniteit reeds nu voor een gedeelte gevestigd is.» Wat men met deze, vooral tegenover de geschiedenis, vrij zonderlinge redaktie bedoelde, blijkt uit de daaraan, luidens 't voorloopig verslag, verbonden «woordenwisseling over Borneo». Men wilde dus hetgeen de heer Elout voorstond in zijn Bijdragen van 1865: Engeland moest afzien van 't beweren, dat het, mits onze erkende en gestaafde rechten eerbiedigend, recht zou hebben om op Borneo en elders in den Indischen Archipel vestigingen te stichten.

Volgens een ander lid had bedongen moeten worden, dat «Engeland zich nergens zou verzetten tegen uitbreiding van ons gezag». Dus intrekking der plechtige ontkenning in 1824 onzerzijds van alle vórnemen om te streven naar staatkundige overmacht.

Van deze denkbeelden zeiden de ministers van 1871 aan de kommissie van rapporteurs, «dat de verhouding met de overige gedeelten van den Archipel bij de gevoerde onderhandelingen niet uit het oog is verloren, maar dat de bespreking van dit onderwerp geen resultaat heeft opgeleverd». De minister van Koloniën herinnerde zich hier bijkbaar een mijner mededeelingen in den ministerraad omtrent de ge-

sprekken met den gezant. Ik kan daarover niet uitweiden; maar moet ter toelichting aanteekenen, dat geen sprake is geweest van eenige verbintenis ter zake door Engeland aan te gaan. Met deze toelichting strookt het compliment, den 7 Juli 1871 door den minister aan de onderhandelaren van 1870 gemaakt, dat zij «hebben doen blijken van veel staatkundig doorzicht» toen zij begrepen dat het zaak was op dat oogenblik die kwestie er buiten te laten».

Inderdaad was, gelijk de ministers van 1871 bij de memorie van antwoord en mondeling helder betoogden, voor eenig beding van den door de lakende leden bedoelden aard noch een historische, noch een logische grond. Engeland wilde onze uitbreiding in de Oost niet bemoeilijken, wilde daar geen eigen nederzettingen, — mits wij een vrijzinnige handelspolitiek volgden. De ontkenning van 1824 had na Aberdeens verklaring van 1846, na dezer bevestiging door de latere geschiedenis, ook door 't Sumatratraktaat, haar kracht verloren. En terwijl Englands voorbehoud van de bevoegdheid, (die wij echter niet erkenden,) om op Borneo en elders, buiten de aan ons onderworpen staten, kantoren op te richten, ons alzoo niet belemmerde, (zoolang wij vrijzinnig zouden blijven,) werkte 't heilzaam tegenover wellicht aanwezige lusten bij andere groote mogendheden.

Begeeren die andere mogendheden nederzettingen, of politieken invloed, in den Indischen Archipel? Wat ik daaromtrent meldenswaardigs aantrof bepaalt zich tot het volgende.

Vijftig jaren geleden werd dit meest vermoed van Noord-Amerika. De Britsche regeering vreesde in 1824 Atjin aan zich zelf over te laten, wijl dan de Amerikanen er voet zouden trachten te krijgen. Tot 1849 hadden dezen echter zoo weinig voor 't aanknoopen van betrekkingen met het Oosten gedaan, dat een hunner bekwaamste hooge ambtenaren, Aaron Palmer, een uitvoerige memorie noodig achtte om aan zijn regeering het nut van zulke betrekkingen te betoogen.

«In de tallooze eilanden van den Indischen Archipel,» schreef hij o. a. ¹, «die een onbegrijpelijke verscheidenheid van hoogst belangrijke handelsprodukten opleveren, kan een nieuw en ten deele nog geheel onbezocht veld voor den Amerikaanschen ondernemingsgeest geopend worden. Door zijn ligging en de gaven, die de natuur hier kwistig heeft uitgedeeld, is die Archipel bestemd een machtig gebied te worden.» Vermits bij Oostersche volken verdragen slechts golden zoolang ze voordeelen afwierpen of door overmacht opgelegd werden, behoorde de regeering, schreef hij verder: «als een vasten regel aan te nemen, om onze oorlogschepen naar de Oostersche zeeën te zenden, ten einde nu en dan de voorname havens van al de Oostersche soevereinen te bezoeken, met wie wij thans of later diplomatische of handelsbetrekkingen mochten aangaan, de Amerikaansche belangen aldaar te bewaken» enz. De memorie ademt niets vijandigs jegens de in 't Oosten aanwezige Europeesche mogendheden. Doch onder degenen van Palmers landgenooten, wien even als hem de Indische Archipel toelonk, waren er ook die tegen min vredelievende middelen om zich daar te nestelen niet opzagen. Dit zou ons Walter Gibson bewijzen. In 1852 met een gewapende schoener onder Noord-Amerikaansche vlag en zijn bevel te Palembang gekomen, en gastvrij ontvangen, vernam deze pionier een en ander over ontevredenheid bij den sultan van Djambi. Fluks vaardigde hij zijn «eersten officier» (stuurman) en drie «volgelingen» (inlanders) derwaarts af met een brief, waarbij hij den sultan kennis gaf, het voornemen te hebben om alle Hollanders in die buurt te vernietigen; hiertoe in staat zijnde doordien zijn goevernement overvloedig voorzien was van schepen, kruit, kogels, kanonnen en geweren. Men weet hoe de aanslag terstond mislukte. De brief, nog onbezorgd, viel in onze handen. Gibson en de zijnen werden

¹ Volgens de vertaling in *Tijds. v. N. I.* 1849, II, blz. 370 en v.

gevat, naar Batavia opgebracht, aldaar in hechtenis gehouden, gerechtlijk vervolgd, hij en zijn stuurman tot tuchthuisstraf veroordeeld. Maar hij, slecht bewaakt in een vertrek voor gegijzelden, waar dikwerf ieder werd toegelaten die hem spreken wilde, ontsnapte naar Singapoer. In Amerika teruggekeerd, vorderde hij nu, ofschoon hij in een eigenhandig adres aan den Indischen landvoogd ten volle schuld had beleden, door tusschenkomst van zijn regeering schadevergoeding. De Amerikaansche regeering had reeds gedurende het rechtsgeding bijzondere belangstelling in de zaak aan den dag gelegd. Een oorlogschip werd naar Batavia gezonden om inlichting. De bevelhebber verkreeg ze, vertrouwlijk, in de ruimste mate. Thans opnieuw ingelicht, ondersteunde die regeering den eisch, omdat «deze Amerikaansche burger, zeilende onder de vlag van zijn land, op de meest wreede en onrechtvaardige wijze door de overheden van Nederlandsch Indië was gevangen gezet en van zijn eigendom beroofd». (De schoener was in beslag genomen.) De minister Van Hall, in 't najaar 1854 in de kamers geïnterpelleerd, ook met terugzicht op de memorie Palmer, verklaarde overtuigd te zijn dat de daad van Gibson «in geen de minste betrekking stond met eenige goevernementeele poging». De Amerikaansche regeering, voegde hij er bij, had nog «door een zeer recente handeling bewezen aan onze vriendschap groote waarde te hechten». De zaak van Gibson werd in der minne afgedaan. — In 't voorbijgaan. Zijn stuurman, Graham, was Britsch onderdaan. Over hem bracht de Britsche regeering geen bezwaren in. De goeverneur generaal verleende hem na een poos gratie, wijl hij slechts werktuig was geweest. — Een tiental jaren later vestigden zich eenige Noord-Amerikanen, met vergunning van den sultan, in Broenei, voor nijverheidsondernemingen tegen cijns. Een van hen verwierf van hem den titel van radja; een ander van de Amerikaansche regeering een benoeming tot konsul generaal van Borneo.

en omliggende eilanden (buiten ons gebied). Deze benoeming werd echter kort daarna ingetrokken na oneenigheden van den titularis met den sultan, wien hij den verschuldigten cijns niet betaalde. In 1867 waren beide ondernemers van Broenei vertrokken. In 1868 bevond zich daar nog slechts één, Amerikaan, die koffie en indigo plantte. — In 1875 werd de politiek der Vereenigde Staten op de proef gesteld door een aanzoek van Atjin bij hun konsul te Singapoer, om hulp tegen aanvallen onzerzijds. Over die zaak hangt voor oningewijden nog een nevel. Wat wij er van weten is dit. Luidens telegram van den Nederlandschen konsul generaal te Singapoer van 16 Feb. had het aanzoek een gunstig oor gevonden, de Amerikaansche konsul reeds een traktaat van 12 artikelen ontworpen en beloofd onverwijld aan den Amerikaanschen vlootvoogd in China te schrijven. Luidens een openbaar gemaakten brief van dien vlootvoogd aan zijn regeering, had hij, toen hem de verwickelingen tusschen ons en Atjin nog onbekend waren, het plan gevormd om naar Ceilon en vervolgens naar Sumatra te stevenen; maar dit laatste, op 't vernemen van onze oorlogsverklaring aan Atjin en de voorbereidselen daarvoor, uitgesteld, om niet door de tegenwoordigheid van een Amerikaansch smaldeel nabij Atjin aanleiding tot verkeerde gevolgtrekkingen te geven, zoo aan de oorlogvoerende partijen als aan de volken van Europa in 't algemeen. Luidens mededeeling van den minister van Koloniën in de tweede kamer van 4 April 1875, had onze regeering van de Amerikaansche ter zake de meest voldoende verklaringen ontvangen.

Hetzelfde berichtte de minister omtrent Italië, bij welks konsul te Singapoer de gezanten van Atjin mede, luidens bovenvermeld telegram, een gunstig oor gevonden hadden. Iets vroeger spraken dagbladen over plannen van Italië, om in of bij den Indischen Archipel een punt te zoeken voor een strafkolonie. Daarvan is dusver niets gekomen.

De regeering van Frankrijk ontving in 1852 met uit-

stekende welwillendheid een gezant van Atjin, en vereerde den sultan een prachtsabel. (De sabandar verhaalde in 1855 aan den kommandant van de Haai, dat keizer Napoleon den sultan bij die gelegenheid niet alleen prachtige geschenken zond, maar den titel van kapitein ter zee bij de Fransche marine en een oorlogstoomfregat aanbood, waarvoor de sultan echter bedankt had.) In hetzelfde jaar 1852 bezochten twee Fransche oorlogschepen Makasser en verbleven er tien dagen. De kommandant vroeg den goeverneur verlof, namens de Fransche regeering aan den vorst van Goa een prachtsabel ten geschenke te geven. Dit werd beleefdelyk afgeslagen. — In 1855 verzochten Franschen, wier vaartuig door een Fransch oorlogschip begeleid werd, den sultan van Broenei vergunning om zich neder te zetten op Moeara Damit, tot het graven van steenkolen tegen cijns. De sultan vroeg zeven maanden beraad. Daarop vertrokken zij en kwamen niet weer. — In 1872 moet Atjin zich ook aan Frankrijk gewend hebben om bescherming. Antwoord onbekend.

De sultan van Turkije, wien herhaaldelyk de soevereiniteit over Atjin werd aangeboden, schijnt zich in 't geheim jegens dat rijk een soort van geestlyk beschermheerschap te hebben laten aanleunen. Omstreeks 1851 kreeg de Atjinsche gezant een Turksche vlag mede. In 1875, toen wij met Atjin reeds in oorlog waren, en dit weder de bescherming der Porte inriep, dacht zij aan een openbaren stap. Welken, zeggen de openbare stukken niet. Ben ik goed onderricht — door iemand die 't weten kan doch de bewuste geheime stukken niet las — zou een Turksche oorlogsbodem den gezant naar Atjin terugbrengen. De minister van Koloniën zeide van 't gebeurde den 18 Dec. 1875 in de tweede kamer: «Het is alleen aan het verstandig en kloek beleid van den minister van Buitenlandsche Zaken en aan den vriendschapplyken steun, dien wij bij de verschillende mogendheden hebben gevonden,» (doelde dit niet

inzonderheid op Engeland en Rusland?) «te danken dat geen ongewenschte invloed van Turkije op de zaken van Atjin tot schade van Nederland heeft gewerkt.» Het koloniaal verslag van 1874 meldt van dien gezant: «Zijn zending heeft het door hem gewenschte resultaat niet opgeleverd, maar gaf aanleiding tot een wisseling van notas tusschen de regeeringen van Turkije en Nederland, die slechts kunnen strekken tot versterking der vriendschapsbetrekkingen tusschen de beide rijken.»

Overigens leest men hier en daar de opmerking, dat in den jongsten tijd meer dan vroeger oorlogschepen van de bedoelde mogendheden (andere dan Engeland) den Indischen Archipel bezoeken. Ik kan de juistheid dezer waarneming uit de dadelijk beschikbare bronnen niet nagaan. De koloniale verslagen zwegen vroeger hiervan. Die van 1872—73 noemen Russische, Italiaansche en Amerikaansche oorlogschepen.

Mij dunkt, naar de openbare daden te oordeelen heeft de begeerte in kwestie geen bedenkblijken graad bereikt.

En nu de slotvraag bij alle redeneering over Nederlands verhouding tot het buitenland ten aanzien van Nederlandsch Indië: Tegen welken Westerschen vijand behoort Nederlandsch Indië verdedigd te kunnen worden? — Wij roerden haar slechts aan bij de algemeene beschouwingen in 't begin van dit hoofdstuk. Thans moet zij meer in 't bijzonder behandeld.

Een in Sept. 1854 afgetreden chef der Indische militaire genie openbaarde in 1859 aldus ¹ de inzichten hieromtrent van het opperbestuur en van de specialiteiten sedert den kommissaris generaal Van den Bosch:

«Wie zal onze vijand zijn? In vroegere jaren, zelfs nog

¹ De Vaynes van Brakell, *De verdediging van Nederlandsch Indie*, bl. 52.

voor zeer korten tijd geleden, zou een ieder dadelijk zijn antwoord gereed hebben gehad: geen andere mogendheid toch dan Engeland kon verondersteld worden de macht en den wil te zullen hebben om onze heerschappij over den Indischen Archipel te vernietigen. Maar de tijden zijn veranderd. Tegenwoordig komen Frankrijk en Amerika bij oorlog wel degelijk als hoogst gevaarlijk in aanmerking; terwijl de opstand in Britsch Indië aan Engeland heeft doen zien, dat zijn heerschappij aldaar niet zoo sterk is gegrondvest, als men wel placht te veronderstellen, en dat de verwijdering van beduidende troepenmassas, bestemd om onze bezittingen te gaan veroveren, in ieder geval met groot gevaar gepaard zal gaan. Desniettemin zal men, op het voetspoor van allen, die zich bezighielden met ons defensiewezen, gerust kunnen blijven vaststellen: dat de machtigste onzer vijanden in Indië steeds Engeland zal zijn; omdat Engeland, wegens de uitgestrektheid en nabijheid zijner Indische bezittingen, immer in staat zal wezen een groot expeditiekorps uit te rusten, bestemd om Java te veroveren.»

Hoe het opperbestuur later dacht, kan ik alleen zeggen van mijn aandeel: 4 Juni 1868 tot 15 Nov. 1870. Dat men toen Engeland niet als onzen noodwendigen vijand, maar integendeel als onzen natuurlijken bondgenoot beschouwde, blijkt hiervoren. Het overige is, zoo men wil, af te leiden uit de nu volgende denkbeelden over hetgeen ons heden en in de naaste toekomst te wachten en te doen staat.

De tegenwoordige politieke toestand van Europa wordt beheerscht door het feit, dat het vredesverdrag van 1871 tusschen Frankrijk en Duitschland een rekening heeft opengelaten, welke Frankrijk wenschen moet bij de eerste gelegenheid te vereffenen. Frankrijk is daartoe voorshands onvermogen en Duitschland zorgt de sterkste te blijven, ook door stoffelijke of zedelijke hulp van Rusland, Oostenrijk en Italië. Voorshands alzoo uit dien hoofde geen oorlog. Maar

van lieverlede komt in Frankrijk een leger op de been, van nature niet geneigd om met den vernederenden vrede genoeg te nemen; groote verbonden als dat van de drie keizers en Italië waren zelden duurzaam; plotslinge verwikkelingen daarentegen menigvuldig. Het behoort derhalve tot de in 't oog te houden waarschijnlijkheden, dat Frankrijk en Duitschland over eenige jaren weder slaags raken.

Wat wij dan te doen hebben is niet twijfelachtig: hetzelfde als in 1870. Terstond op het bericht, dat Frankrijk tot den oorlog besloten had, kregen onze gezanten last om aan de beide partijen te verklaren, dat wij besloten hadden de striktste onzijdigheid in acht te nemen en met de wapenen te handhaven. Zoo werd elk voorstel van een verbond met een der partijen voorkomen. Dit liep toen zeer goed af. Beide oorlogvoerende erkenden onze onzijdigheid; beide verleenden ons bereidwillige medewerking, om de voor ons uit de onzijdigheid voortspruitende moeilijkheden te verlichten. Kort daarop week van ons alle gevaar door de wending die de oorlog nam. Evenwel, 't zou een volgenden keer minder goed kunnen afloopen. Men mag niet uitsluitend het gunstigste onderstellen. Onderstellen wij dus met anderen ook een min gunstige wending, ook het ergste.

Duitschland, heeft men gezegd, zal waarschijnlijk onze onzijdigheid niet erkennen. Velen aldaar, blijkens geschriften en gesprekken, verdenken ons, vooral onze hoogste kringen, van Fransgezindheid. Indien Frankrijk, beweren zij, een sterk leger door Nederland naar Noord-Duitschland richten wilde, zouden de Hollanders, trots hun onzijdigverklaring, het niet van harte tegengaan; daarom, of in alle geval om van dien kant veilig te zijn, moet een volgenden keer, of reeds bij voorbaat, van Nederland verlangd dat het Duitschlands partij kieze, bij 't aanvangen van den oorlog Duitsche troepen toelate om met de Nederlandsche,

onder Duitsch bevel, den Franschen het landen te beletten, enzv. Dit gevoelen, meent men, zal waarschijnlijk onder den drang der omstandigheden bovendrijven. 't Komt mij onwaarschijnlijk voor wegens de te voorziene gevolgen, welke Duitschlands taak verzwaren. De mogelijkheid echter valt kwalijk te loochenen. Nemen wij deze aan. Wat zou dan gebeuren? Wij zouden, vermits wij groote waarde hechten aan onze zelfstandigheid, waarop wij het onbetwistbaarst recht hebben, den eisch moeten afwijzen. En Duitschland zou ons den oorlog verklaren.

't Zou ook kunnen gebeuren, en dat komt mij minder onwaarschijnlijk voor, dat een volgenden keer Frankrijk onze onzijdigheid niet erkende; dat het, onverwijld na de oorlogverklaring aan Duitschland, besloot met een sterk leger zich den weg derwaarts door ons land te banen. Dan zou een Duitsch leger het te gemoet trekken, en, uit de opvatting van hetgeen wij gedaan of niet gedaan hadden, een oorlog tusschen den overwinnaar en ons kunnen ontstaan.

In beide gevallen is er veel gevaar, dat wij het onder-spit delven. Wel zou de Utrechtsche linie ons een niet geringe stoflijke, het besef van ons recht ons boven verwachte mate een zedelijke kracht geven; maar vermoedelijk zouden wij, na ons tot het uiterste verdedigd te hebben, voor de overmacht bezwijken.

Is dan daarmee de zaak uit? Geenszins. In elk Nederlandsch hart leeft de overtuiging, dat wij slechts tijdelijk ten onder gebracht kunnen worden. Daaraan zullen al de onzen gedachtig zijn, wanneer die ramp ons nogmaals beschoren is. Onze Koning zal geen verdrag onderteekenen, waarbij de koninklijke rechten aan een andere mogendheid worden afgestaan. De grondwettige eed des Konings: «de onafhankelijkheid des rijks met al mijn vermogen te verdedigen en te bewaren», is onvoorwaardelijk. Geen vorst uit het huis van Oranje zal dien breken. Mocht evenwel ooit een Koning van Nederland tot zulk

verdrag genoopt kunnen worden, de afstand ware onwettig zonder de toestemming der Staten Generaal. Wij zullen derhalve, bezwijkend, een veroverd land, een onderdrukt volk worden, maar niet krachtens verdrag ons recht op zelfstandigheid verliezen. Het eenige verdrag, ongeschreven maar wederzijds goed begrepen, met den overwinnaar kan zijn, dat wij alles aanwenden zullen om bij de eerste gelegenheid ons overweldigd recht te berwinnen.

Met deze onwrikbare stelling hangt een hoofdbeginsel samen voor de verdediging van Nederlandsch Indië. De meening, nu en dan in het Bijblad geuit, dat het behoud van Java aan de Utrechtsche linie beslist wordt, moet ten ernstigste verworpen. Is de vijand meester van 't moederland, hij is het nog niet van de kolonie. De landvoogd aldaar, het bezwijken van 't moederland vernemend, moet dit beschouwen als tijdelijk veroverd, tijdelijk onderdrukt, den overweldiger dus als vijand. Hij moet de kolonie behouden in naam des Konings, die zijn recht niet heeft afgestaan, voor 't moederland totdat het zich weder oprichte. Art 45 van 't regeeringsreglement geeft hem de noodige volmacht. De Koning zal beslissen of 't oorbaar zij, het opperbestuur der kolonie, tot de hereeniging met het moederland, ter plaatse te gaan aanvaarden.

Dat Java gedurende een tijdelijken ondergang van 't moederland zich als Nederlandsche bezitting kan staande houden, hebben de jaren 1795 tot 1807, onder hoogst ongunstige omstandigheden, bewezen. (Verg. Aant. VII blz. 155.) Wordt het moederland nogmaals overweldigd, de omstandigheden in de kolonie zullen zeer zeker niet zóó ongunstig zijn. En die van Europa zullen dan onzen overweldiger niet veroorloven, een beduidende zee- en landmacht af te zonderen om Java aan te vallen. Deed hij 't, hij zou ons verre van weerloos vinden. Het Nederlandsche Java van heden is niet, wordt nimmermeer, het Fransche van 1811. Onze thans organiek aanwezige vloot

zou iets degelijks kunnen uitrichten. Zij zou gaandeweg worden aangevuld met de bodems die in Europa en elders, bij 't bezwijken van 't moederland, niet in 's vijands hand zouden vallen; daarna door koop en bouw in bevriende landen en op Java. Onze landmacht ginds is thans in den regel sterker dan die de bedoelde vijand dan zou kunnen aanvoeren. Voor zee- en landmacht beide zouden uit het moederland vrijwilligers, officieren en minderen, naar de kolonie stroomen. De Javasche bevolking zal ons trouw blijven.

Nog andere verwikkelingen kunnen ons een oorlog met deze of gene Westersche mogendheid berokkenen. Wanneer b. v. oorlogbodems van oorlogvoerende mogendheden elkaar aan onze kusten, in onze havens, hier of in Indië ontmoeten, kan 't gebeuren dat de plichten der onzijdigen onzerzijds niet naar den zin van een der partijen worden betracht; want voor de toepassing dier plichten op sommige gevallen ontbreken vaste regelen. Hoe vriendschappelijk onze vrijzinnigheid in Nederlandsch Indië jegens de nijveren van elken landaard alle mogendheden stemme, steeds kunnen geschillen rijzen, die wellicht een machtige mogendheid verleiden om zich zelve 't vermeende recht te willen verschaffen. Wat wij in dit opzicht te doen hebben is alweder niet twijfelachtig. Wij moeten de aanleiding tot geschillen pogen te verminderen door, terwijl 't nog vrede is, goede voorschriften omtrent de plichten der onzijdigen aan de betrokken landsdienaren te geven, en omtrent de nog niet geregelde punten afspraken te bewerken met de mogendheden: deze taak als de onze beschouwende, omdat wij onzijdig willen zijn. Wij moeten met alle middelen, welke onze waardigheid gedooft, waaronder het inroepen van arbitrage, den oorlog pogen te vermijden; (en hierin verzekert onze vrijzinnigheid ons de medewerking van het buitenland in 't algemeen;) maar waar men ons onrechtmatig dreigt, er niet voor terugdeinzen. Dus daarop ons voorbereiden.

Welke macht nu zou in al de onderstelde gevallen door een groote mogendheid gezonden kunnen worden om Java te vermeesteren?

Sedert Van den Bosch heeft men aangenomen: hoogstens 25000 man landingtroepen. Men berekende namelijk dat Engeland, door de nabijheid van Britsch Indië het best tot de daad in staat, er niet meer zou kunnen afzonderen. Daarnaar werd het verdedigingsplan voor Java ingericht.¹

Die raming, daargelaten wat er vroeger tegen te zeggen viel, gaat (ook voor onzen natuurlijken bondgenoot) heden het waarschijnlijke verre te boven. Met handlangers, paarden, geschut, munitie, voeding, kampementsgoederen, ziekenbenoodigdheden, voor een veldtocht die lang duren kan, zou een leger van 25000 man, volgens den aangehaalden deskundige, « 200 à 250 groote en middelbare transportschepen » buiten de geleidende vloot vereischen. Reeds de helft zou genoeg materieele en financieele bezwaren opleveren, om, heden en in de naaste toekomst, elke mogendheid van zulk ontwerp af te schrikken.

Beoogt derhalve nog heden ons Indisch verdedigingsplan de bestrijding eener aanvallende macht van ongeveer 25000 man, dan is daar het leger, wat de behoefte tegen een buitenlandschen vijand aangaat, te groot. Te groot, al houdt men in acht, gelijk behoort, dat een meer dan voldoende verdedigbaarheid der kolonie tegen een buitenlandschen vijand tot de verdediging van het moederland bijdraagt, de politieke vriendschap van alle mogendheden bevestigt, den natuurlijken bondgenoot desnoods tot hulpvaardigheid aanspoort, en de rustige ontwikkeling der kolonie zelve bevordert.

De vijand kan echter ook met voornemens van mindere strekking dan de vermeestering van Java Indië bezoeken. Hij kan een eskader van eenige bijzonder sterke oorlog-

¹ De Vaynes, blz. 55.

schepen zenden, alleen om ons afbreuk te doen, om door schade ons tot zijn wil bij 't onderstelde geschil te dwingen. Daartegen helpt een groot leger niets. Over die gebeurlijkheid hierna onder Zeemacht.

Oostersche mogendheden komen gelukkig, waar van 't behoud van Nederlandsch Indië de rede is, nog niet ter sprake. Omtrent haar valt slechts aan te teekenen: dat de betrekkingen tot Japan, China en Siam, vroeger onder 't koloniaal bestuur, in 1862 werden opgedragen aan 't departement van Buitenlandsche Zaken; dat de financieele uitvoering van deze maatregelen is ingegaan met 1864, zoodat de Indische begrootingen en rekeningen tot en met 1865, bij vergelijking met latere, van de uitgaven en ontvangsten wegens die betrekkingen moeten ontdaan; en dat latere Indische rekeningen ondersteld kunnen worden, mede uitgaven voor die betrekkingen (b. v. voor de derwaarts gezonden zeemacht) te bevatten, welke men vergat, of de moeite niet waard achtte, ten laste der schuldenaren te brengen.

II

GRONDGEBIED. BEVOLKING. HOOFDTREKKEN DER POLITIEKE GESTELDHEID.

Juli 1876.

De juiste oppervlakte van Nederlandsch Indië in 1860 en thans is niet bekend.

In den Regeeringsalmanak voor 1876 wordt zij aldus « geschat »:

Java (hieronder begrijpen wij in dit werk steeds Madura ¹ en de onderhoorige kleine eilanden), naar de nieuwste gegevens, 2584 vierk. geogr. mijlen;
overige « bezittingen » zonder Atjin ², « volgens de statistieke kaart van Melvill van Carnbee van 1849 », 26548;
totaal zonder Atjin alzoo 28752 v. g. m.

¹ De Regeeringsalmanak spelt *Madoera*. Behoort dat in een regeeringsorgaan, terwijl alle wetten, ordonnantiën en besluiten *Madura* schrijven? — In 't algemeen komt mij het streven onzer dagen, om de gewone, met de gevestigde Nederlandsche uitspraak overeenstemmende spelling der meest bekende inlandsche plaatsnamen naar de inlandsche schrijfwijze te veranderen, bedenkelijk voor. De redenen tegen de spelling *Madura* pleiten evenzeer tegen Londen, Parijs, Berlijn, Weenen, Rome, Keulen, Milaan, enz. In geleerde verhandelingen mogen wij Oostersche namen schrijven met de letters die de Oostersche zooveel doenlijk teruggeven, voor 't gewoon gebruik zal wel de beste regel zijn ze te spellen zooals wij ze nu eenmaal vanouds uitspraken.

² Zoo was vroeger de gebruikelijke spelling. Zie het Tijdsch. v. N. I., van 't Kon. Instit. enz. Tegen de nieuwere, *Atjeh*, bestaat het bezwaar, dat onze hoogleeraren *Atjih* verkiezen. Tegen deze beide, dat de *h* niet uit te spreken is. — *Atjin* heeft bij zijn oud recht nog dit voor: 't houdt het best verband met *Atjineezen*. *Atjehneezen* en *Atjihneezen* zijn wat heel zonderlinge vormen.

Voor Atjin — het geheele « rijk » — stelt Veth 900 zulke mijlen.

Het tweede dezer vier cijfers vereischt echter menige verbetering. In de aangehaalde kaart is het 1050 v. g. m. grooter. (De Almanak, voor Riouw c. a. 148,6 invullend, verklaart ten onrechte het nieuwe gewest Oostkust van Sumatra daaronder begrepen: Melvill berekende 148,6 alleen voor de Riouw-eilanden; bovendien voor Indragiri 676,8, voor Assahan, Batoebara, Sirdang, Deli en Langkat 552,8.) Daarentegen voegde Melvill bij 't Nederlandsch gebied een aantal in 1849 onafhankelijke landen, van welke de meeste ons ook heden niet toebehooren. Het op die wijze in den Regeeringsalmanak te veel geschatte bedraagt zeker meer dan 2000 v. g. m. ¹.

Aannemende dat de areaalberekeningen op zich zelve niet zeer ver van de werkelijkheid afweken, kan derhalve de oppervlakte van ons tegenwoordig gebied gegist op omstreeks 28000 v. g. m.

Om de beteekenis van dit cijfer eenigermate te bepalen, plaatse men daarnaast het areaal van eenige mogendheden in Europa (volgens het Annuaire van Block c. s. over 1875). Oostenrijk-Hongarije 11500 v. g. m., Duitsch keizerrijk 9900 (waarvan Pruisen 6400), Frankrijk 9600, Spanje 9200, Groot-Brittannië 5700, Italië 5400. Men bedenke daarbij, dat die Europeesche rijken (Ierland daargelaten),

¹ De bewerkers van den Regeeringsalmanak, die blijkbaar steeds voortgaan dat nuttige handboek te verbeteren, mochten wel eens tot een algemeene herziening der berekeningen van Melvill omtrent de Buitenbezittingen besluiten. Na 1849 zijn zooveel nieuwe gegevens beschikbaar gekomen. Bij Java-Madura verbetert men de kaart van 1849 naar die gegevens: waarom niet elders?

Ook sommige detailbeschrijvingen van 't gebied, aan 't begin der opgaven van het personeel der gewestelijke besturen, behoeven herziening. Terwijl men bij Ternate, bij West-Borneo, zelf een maatstaf van uitvoerigheid stelt, mocht b. v. bij Celebes niet geheel gezwegen van alle leenen (waaronder Boni!) en van den Bongaaischen bond, wiens « eerste hoofd, schuts- en schermheer » de Nederlandsche staat is.

uit aaneengesloten land bestaan; ons Indisch gebied uit eilanden, gescheiden door een groote oppervlakte zee, waar wij voor de openbare veiligheid te zorgen hebben.

De areaalcijfers op zich zelve reeds toonen het belang onzer staatszorg aan, ten opzichte der zoogenaamde *Buitenbezittingen*. Zij wordt er te ingewikkelder, doordien in vele deelen, luidens art. 27 van 't regeeringsreglement, « het recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten », dus onze oppermacht beperkt. Daarbij komt een opmerkelijk feit. Volgens openlijke verklaring des ministers van 9 Nov. 1874 heeft de algemeene sekretarie niet kunnen opgeven, aan welke volken onder ons gezag het behoud van hun eigen rechten en instellingen werd gewaarborgd. Koren op den molen van hen, die met mij een departement gewild hebben, dat onverpoosd zich met de studie van deze gewesten zou bezig houden. Hoe dat zij, van de financiën der Buitenbezittingen is geen goed begrip te geven dan voor elke afzonderlijk, in verband met haar politieken toestand. Ik stel mij daarom voor, aan den politieken en financieelen toestand van die gewesten afzonderlijke aantekeningen te wijden. Namelijk, indien de regeering die er dan zijn zal mij de noodige bescheiden verstrekt, en indien geen ander de taak overneemt. Dit plan verhindert niet, inmiddels bij de algemeene beschouwing onzer Indische financiën de cijfers der Buitenbezittingen op een wijze te verzamelen, die over de verhouding tot het geheel 't voorshands beschikbare licht werpt.

In denzelfden gedachtengang wensch ik hier een vraag ter overweging aan te bevelen, omtrent de inrichting van 't koloniaal verslag aan de kamers. Men behandelt er thans Nederlandsch Indië als één geheel, verzamelt onder hoofden berichten over dezelfde soort van zaken betreffende alle oorden. Zou 't niet een juiste voorstelling bevorderen, het verslag te splitsen in twee groote deelen,

het eene voor de berichten die «Nederlandsch Indië in 't algemeen en Java», — het andere voor die welke alleen de «Buitenbezittingen» betreffen, — en dit tweede deel te splitsen in een hoofdstuk «Buitenbezittingen in 't algemeen» en verder in zoovele onderdeelen als er gewesten zijn? Bij elk gewest moesten dan alle takken van beheer genoemd; doch omtrent sommige zou men naar het eerste groote deel kunnen verwijzen. Het afzonderlijk behandelen der Buitenbezittingen zou nog in 't bijzonder de waarde van 't verslag verhoogen, doordien het de ambtenaren aldaar zou aanmoedigen om goede bouwstoffen bij te dragen. Thans weten zij, dat deze bestemd zijn om op de bureaux tot stukken voor de verscheidene hoofden verknipt te worden. Wie zal met zulk vooruitzicht zich moeite geven? Op den duur zou de bewerking van 't geheele verslag door de verandering gemaklijker worden. — In 1868-70 heb ik deze regeling niet voorgeschreven, vermits te veel verandering opeens de uitvoering van mijn besluit, om het verslag jaarlijks bij de opening der kamers in te dienen, had kunnen in gevaar brengen. Men hield immers die indiening voor onmogelijk. Nu zij sedert 1869 een gewoon feit is geworden, in 1875-74 zelfs vervroegd, zal de overgang, bijtijds voorgeschreven, weinig bezwaar opleveren.

Na 1860 is het Nederlandsch gebied in Indië uitgebreid door de toevoeging der volgende vroeger onafhankelijke landen:

1861, Lebong, tusschen Benkoelen en Palembang, omstreeks 150 v. g. m., 5000 zielen. Ingelijfd op verzoek van de hoofden, die zich buiten macht verklaarden de woeste bevolking van roof- en moordtochten op ons gebied terug te houden. Reeds in 1858 werden omtrent deze inlijving «overwegingen aanhangig gemaakt»;

1862, Patoekoe, grenzende aan onze Noorderdistrikten

van Celebes, « 8 negorijen », oppervlakte x . Ingelijfd op verzoek van hoofden en bevolking. In 1867 bij het leen Boni gevoegd;

1865, Binamoe en Benkala, grenzende aan ons zuidelijk gebied op Celebes, oppervlakte x , 50000 zielen. Ingelijfd na oorlog wegens onophoudelijke geweldenarijen tegen onze onderdanen en ambtenaren en « het niet geven van de deswege bij herhaling en met aandrang geeischte billijke schadevergoeding »;

1864, Semindo, Kissam, Makakau en Blalau, grenzende aan de residentie Palembang, oppervlakte x , 9000 zielen. Ingelijfd op verzoek van hoofden en bevolking « als eenig middel tot beëindiging van roof- en moordpartijen uit deze landschappen op het omliggend goevernementsgebied »;

1866, Pasoema, tusschen Palembang en Benkoelen, oppervlakte x , 40000 zielen. Ingelijfd krachtens in 1864 verleende machtiging, deels na oorlog wegens herhaalde aanranding van ons gebied, deels op verzoek van de bevolking;

1874 en 75, Atjin.

Onder uitbreiding van gebied pleegt men, niet te eenenmale oneigenlijk, mede te begrijpen het terugnemen van leenen, of, om de taal van 't regeeringsreglement te spreken, van 't aan vorsten of andere statenhoofden gelaten recht van zelfbestuur. Dit had gedurende ons tijdvak op tweeërlei wijze plaats. Het kleine leen Sanraboni, tusschen de beide deelen onzer Zuiderdistrikten van Celebes, werd in 1867 terug en onder ons rechtstreeksch bestuur genomen, wegens halsstarrige overtreding der opgelegde voorwaarden. In 1875 werd van het leen Siak het eiland Benkalis (25 v. g. m.) ons door den houder tegen schadeloosstelling « afgestaan ».

Rechtvaardigt deze lijst de bewering, ook vóór 't gebeurde met Atjin herhaaldelijk in het Bijblad te lezen, dat na 1860 het koloniaal opperbestuur, door « liberale ideeën »

gedreven, meer dan vroeger territoriale uitbreiding in Indië verlangde?

De historische onjuistheid der bewering blijkt reeds, wanneer men over een gelijk tijdvak vóór het onze, dus over 1846-1860, de soortgelijke uitbreidingen opsomt. Men ontmoet dan o. a. 1846-49 Bali en Lombok, 1850 en 56 Tello, 1850-54 Chineesche distrikten van Sambas, 1851 Timor, 1855 binnenlanden van West-Borneo, 1858 Madura (machtiging van 1856), Siak, Ampatlawang, 1859-60 Bandjermasin, Boni, Lamoeroe, Soppeng. Daarenboven: wat verlangden Van den Bosch en Baud? Van den Bosch was wel tegen elke vermijdbare bemoeijing met Borneo, Celebes enz., maar beval ten stelligste, in 1855 en 58, ons gezag uit te breiden over geheel Sumatra, tot de grenzen door de belofte van 1824 omtrent Atjin aangewezen. Dit moest in 25 jaren volbracht. Baud, ofschoon zich niet vereenigend met de snelle uitvoering, handhaafde het einddoel zijns voorgangers uitdruklijk. (Zie boven, blz. 40.) Van den Bosch in 1859 en Baud in 1842 verlangden, dat gestreefd zou worden naar 't erkennen onzer heerschappij door Bali en Lombok. Baud in 1845 en 46, dat ons gezag bevestigd en uitgebreid wierd op Borneo en Celebes. In 1846 had hij een willig oor voor het denkbeeld van Rochussen om met Portugal te onderhandelen tot uitbreiding van ons gebied in den Timor-archipel.

Omtrent het voorgevallene met Atjin, wegens de ontzaglijke gevolgen, eenige historische toelichtingen en opmerkingen.

1. Eerst het resultaat. Bij proklamatiën van onzen gevormachtigde van 31 Jan. en 12 Febr. 1874 is geheel Atjin, gelijk het stond onder den toen overleden sultan, verklaard door overwinning een Nederlandsche bezitting te zijn. De vorsten of hoofden der aan den sultan onderhoorige landen buiten Groot Atjin hebben, op zeer enkele

na, een akte geteekend, houdende erkenning van den Koning der Nederlanden, vertegenwoordigd door den gouverneur generaal van Nederlandsch Indië, als wettigen opperheer, en aanneming van zekere verplichtingen jegens hem in 't hun gelaten bestuur van die landen. Een openbaar blijk van die opperheerschappij gaf de ordonnantie van 19 April 1875 in de Javasche Courant en het Staatsblad van Nederlandsch Indië, waar de in-, door- en uitvoer van oorlogbehoeften werd verboden in de daarbijgenoemde 50 « staatjes, behoord hebbende tot het voormalig rijk van Atjin, welke de soevereiniteit van Nederland erkend hebben ». Het Staatsblad bevat ook andere verordeningen, die het feit boven allen twijfel stellen.

Wij hebben niet alleen Groot Atjin op een aantal punten met troepen bezet, en er sterkten aangelegd, maar er een burgerlijk bestuur naast het militaire gevestigd. Als meesters des lands bouwden wij op een der eilanden een lichttoren voor de algemeene zeevaart.

Doch een krachtig deel des volks van Groot Atjin, onder invloedrijke hoofden, blijft ons de heerschappij betwisten. Het bestoekt nog steeds telkens onze troepen. Met dat deel voeren wij nog oorlog.

2. De oorzaak van het voorgevallene is het in Feb. 1875 genomen besluit, om een kommissaris met een indrukwekkende land- en zeemacht naar Atjin te zenden, ten einde aan den sultan opheldering en rekenschap te vragen en, indien geen voldoende gegeven wierden, den oorlog te verklaren.

Over de beweegredenen tot dezen stap hangt voor oningewijden (waaronder schrijver dezès) nog steeds een nevel, die eerst zal optrekken wanneer de regeering de stukken openbaar maakt. Immers op het werk « Loudon en Atsjin » van den adjudant en intendant De Rochemont, ofschoon hij al de stukken las, kunnen wij niet blindelings afgaan, nadat de minister van 1875, luidens het Bijblad van 12 Mei 1875, gezegd heeft, dat « uit de stukken kan blijken, niet

alleen hoe eenzijdig, maar ook hoe verkeerd de zaken in dat geschrift voorgesteld zijn, en hoe onvolledig de telegrammen en stukken daarin zijn medegedeeld, ja hoe tot in gekursiveerde aanhalingen, woorden, die den ganschen zin beheerschen, zijn weggelaten».

Intusschen weten wij uit de openbare mededeelingen des ministers, uit de in April 1875 door hem aan de kamers aangeboden «Nota over de betrekkingen van Nederland tot het rijk van Atjin sinds 1824», en uit het evengenoemde werk, het volgende met voldoende zekerheid.

a. Nog in 't laatst van 1872 waren de minister en de goeverneur generaal jegens Atjin vredelievend. De minister betuigde dit mondeling aan de tweede kamer den 26 Okt. 1872 driemaal. In Nov. 1872 drong hij er ten overvloede bij den goeverneur generaal op aan, dat de uitvoering van vroegere bevelen tot «geen aggressief handelen» moest leiden. (Bijblad 1872-75 blz. 1596.) De goeverneur generaal antwoordde: «Vrees toch niet dat er mijnerzijds oorlogzuchtige plannen tegen Atjin bestaan; ik zal daartoe nimmer zonder dringende noodzaaklijkheid overgaan.» (Ibidem.)

In 't voorbijgaan worde opgemerkt, dat dus het Bijblad een historische onjuistheid pleegde, telkens wanneer 't het besluit van Febr. 1875 in verband bracht met de (zoo men meende) «aggressieve» strekking mijner aanschrijving aan den goeverneur generaal van 24 Juni 1870. Al ware die strekking zoo aggressief mogelijk geweest (waarover straks), de latere bevelen hadden haar te niet gedaan. Reeds in Sept. 1871 zond mijn opvolger omstandiger voorschriften, welke uitdruklijk inhielden: «Geen aggressief optreden tegen Atjin». (Zie de nota van April 1875 blz. 27.) Ook heeft de aanschrijving van 1870 bij den toenmaligen goeverneur generaal geen oorlogzuchtige stemming verwekt. Hij vond er slechts aanleiding in, om bij besluit van Jan. 1871 aan onzen oorlogstoomer Djambi op te dragen, «een onderzoek in te stellen naar de punten (bij Atjin) die in aanmerking

kwamen voor het oprichten van vuurtorens, en meerdere kennis op te doen van de betrokken kust en vaarwaters en van de aktueele politieke gesteldheid van Atjin». Een ambtenaar kreeg last, met die gelegenheid een brief van den goeverneur van Sumatras Westkust, houdende kennisgeving van zijn optreden als zoodanig, aan den sultan over te brengen. En deze tocht liep zeer vreedestichtend af. In Sept 1871 voor de hoofdplaats gekomen, werd de Djambi bezocht door de twee rijksbestierders, als vertegenwoordigers van den onmondigen sultan, en drie rijks grooten. Het ontbrak hunnerzijds niet aan het wederophalen van oude grieven, maar ten slotte namen zij zichtbaar gunstige indrukken mede. «De ontvangst onzer gekommitteerden aan den wal liet niets te wenschen over. Nadat zij aan boord waren teruggekeerd, zond de eerste rijksbestierder hun nog een zeer beleefden brief». (Nota blz. 28.) Evenmin ging de goeverneur generaal tot vijandelijkheden over toen mijn opvolger, den 22 Maart 1871, wegens berichten omtrent steeds erger wanordelijkheden op de kusten van Atjin en menschenroof der Atjineezen op Nias, hem wees op de noodzaaklijkheid om de onder ons gezag of onze bescherming geplaatste landen en bevolkingen te doen eerbiedigen en op de taak in 1824 door ons aanvaard. (Nota blz. 27.) Hij gelastte slechts, in Juli 1871, den oorlogstoomer Marnix naar straat Malakka te zenden, «zoowel ter wering van zeeroof, als tot het vertoonen der vlag op verschillende punten der noordoostkust van Sumatra, met inbegrip van de wateren van Atjin». (Nota blz. 27.) Deze bodem vertoonde de vlag op de reede van Atjin, zonder bezoek aan den wal. Even na zijn vertrek kwam daar de Djambi. (Nota blz. 28.)

b. Het besluit van Febr. 1875 werd genomen op grond van berichten van onzen konsul generaal te Singapoer van 15 en 16 dier maand, over door hem ontdekte «belangrijke kuiperijen» tegen ons aldaar van Atjinsche ge-

zanten met de konsuls van Noord-Amerika en Italië. Thans vermeende de minister, moest zonder dralen met klem gehandeld. Tegenover gebeurlijke plannen van vreemden moesten wij te Atjin « zoo spoedig mogelijk positie nemen ». (Bijbl. 1872—75, blz. 1421.) En den sultan moest reken-schap gevraagd, vermits de kuiperijen zijner gezanten on-vereinigbaar waren, zoowel met het in 1857 tusschen Atjin en ons gesloten verdrag van « vrede, vriendschap en goede verstandhouding », als vooral met de in Sept. 1872, Dec. 1872 en Jan. 1875 door zijn gezanten aan den resi-dent van Riouw overgebrachte vriendschapsverzekeringen.

c. De minister wilde aanvankelijk (telegram van 19 Febr. 1875) alleen « een krachtige zeemacht » gezonden hebben. Eerst wanneer Atjin geen voldoende bescheid gaf, zouden « de noodige strijdkrachten bijeengebracht » om aan onzen eisch klem bij te zetten. Maar de goeverneur gene-raal, in overeenstemming met den Raad van Indië en de kommandanten der zee- en landmacht, besloot, « land- en zeemacht aldadelijk gekombineerd te doen optreden, ten einde zoo noodig onverwijd te kunnen ageeren ». (Bijbl. 27 Febr. 1875 blz. 971 en 29 Ap. 1875 blz. 1597.) »De mogelijkheid, zoo niet de waarschijnlijkheid », schreef hij over deze afwijking aan den minister, « bestaat nu, dat Atjin door een sterke machtvertooning in vredelievende stemming gerake; terwijl ik mij overtuigd houd, dat zonder dat machtvertoon het but stellig niet terstond en misschien niet eens later zal worden bereikt. Ik beschouw daarom de groote uitgaven, aan het eenstemmig goedge-keurde plan verbonden, niet alleen dringend noodzaaklijk, maar houd mij overtuigd dat zij veel grootere uitgaven, bij later handelend optreden, zullen uitwinnen en menschen-levens zullen sparen. » De minister, met de afwijking be-kend gemaakt bij telegram van 22 Febr., legde er zich bij neder.

5. Welke waren de beweegredenen van het Atjinsche

bestuur tot de handelingen, die het besluit van Febr. 1873 ten gevolge hadden?

De heer De Rochemont, die al de stukken las, meent, dat « de eerste rechtstreeksche aanleiding » bepaaldelijk lag in 't gebeurde met de Gipsy. Dit was een sterk gewapend tweemastvaartuig van den radja van Simpangolim, een onderhoorigheid van Atjin, die bij 't Atjinsche bestuur goed aangeschreven stond. Hij had gewenschte diensten bewezen door krijg te voeren tegen onwelgezinde Atjinsche onderhoorigheden (Edi c. s); een krijg, dien de grooten van Atjin waarschijnlijk te liever zagen met het oog op de daarbij te maken slaven, want deze waren al moeilijker te verkrijgen sedert onze oorlogschepen de hoofdbron, Nias, meer en meer bewaakten. Het vaartuig werd door onzen oorlogstoomer Marnix in Sept. 1872 ontmoet bij Kerti, een andere onderhoorigheid van Atjin, streng onderzocht, naar Edi gesleept, uit getuigenissen aldaar aan zecroof schuldig bevonden, daarop onzen kontroleur te Deli in bewaring gegeven, totdat de regeering zou beschikken. De regeering beschikte in Jan. 1875: de Gipsy moest aan den sultan van Atjin overgeleverd, ten einde, als soeverein van Simpangolim, wegens de gepleegde rooverijen recht te doen. Van het voornemen hiertoe werd in Dec. 1872 aan de Atjinsche gezanten te Riouw mededeeling gedaan. De overlevering zelve geschiedde in Jan. 1875. Doch niettemin hadden wij het vaartuig genomen en vier maanden gehouden. Dat dit te Atjin «grootte ontevredenheid of zelfs verbolgenheid verwekte», bleek bij een bezoek van de Maas en Waal in Okt. 1872 en in Dec. 1872 uit klachten van den sabandar van Atjin bij den resident van Riouw.

Voor deze meening pleit dus veel. Evenwel behoort m. i., wanneer men de beweegredenen van het Atjinsch bestuur onpartijdig uiteen wil zetten, de zaak der Gipsy niet zoo geheel van vroegere feiten afgezonderd. Herinneren wij kortlijk den samenhang.

Het Atjinsch bestuur was vanouds onze natuurlijke vijand. In den nieuweren tijd vooral sedert ons beslist optreden ter westkust van Sumatra. De sultan van 1855 kwam er openlijk voor uit bij 't bezoek der officieren van de Haai; hij eischte Sinkel en Baros en de helft van Nias terug. Nog in Sept. 1871 doelde op die grief de rijksbestierder van Atjin aan boord van de Djambi, ten spijt van ons verdrag met Atjin van 1857, waarbij partijen uitdrukkelijk van alle vroegere vorderingen en aanspraken afzagen. Dat verdrag trouwens, ginds noode geteekend, bracht geen gunstige wijziging in de gezindheid. Integendeel ontstond nieuwe verbittering, toen wij, krachtens het kontrakt met Siak van 1858, ook aan de oostlijke grenzen van Atjin postvatteden, en zijn macht tot den noordelijken oever der Tamiang terugdrongen (1862—65). En hierbij bleef het niet. Weinige jaren later toonden wij zelfs met hetgeen benoorden de Tamiang voorviel ons te willen inlaten. In Sept. 1871, te midden van den bovenbedoelden krijg tusschen Atjinsche onderhoorigheden, verschenen daar plotsling achtereen twee onzer oorlogstoomers (de Marnix en Djambi). Bepaalden zij zich bij een bezoek, in Maart 1872 verscheen een derde (de Banka), die aan den radja van Simpangolim, terwijl hij nieuwe krijgsverrichtingen voorbereidde, «duidelijk te kennen gaf dat het Nederlandsch-Indisch goevernement geen belemmering van handel en scheepvaart zou gedoogen». (Nota van Ap. 1875 blz. 52.) Daarop volgde in Sept. 1872 het nemen van de Gipsy.

4. Welk aandeel in 't gebeurde hadden de overeenkomsten met Engeland, die ons van de voorwaarde van 1824 omtrent Atjins onafhankelijkheid ontsloegen?

De overeenkomst van 8 Sept. 1870 kon aan 't besluit van Febr. 1875 geen deel hebben, wijl zij niet in 't leven trad. Zij werd den 7 Juli 1871 door de tweede kamer verworpen.

Dat het Sumatratraktaat van 9 Nov. 1871, bekrachtigd

bij wet van 20 Jan. 1872, op dat besluit invloed had, blijkt uit den last der Indische regeering aan den commissaris, om aldadelijk van Atjin de erkenning onzer soevereiniteit te vorderen. Voorts uit de beslissing des ministers. Want deze, ofschoon het vooropzetten van die vordering afkeurend, stemde toe dat Atjin onder onze soevereiniteit gebracht wierd tengevolge «van onderhandelingen of van den oorlog». (Bijblad 1875—74 blz. 796.) Het kon ook niet anders of het besef, de handen vrij te hebben, moest bij die gelegenheid aansporend werken.

Nochtans is zoodanig antwoord op de gestelde vraag onvolledig. Men behoort mede op den toestand vóór de genoemde overeenkomsten acht te geven. De voorwaarde van 1824 belette ons geenszins, aan Atjin den oorlog te verklaren. Veeleer verplichtte ons daartoe, indien vreedzame middelen niet baatten, de in 1824 tevens aangegane verbintenis om den handelaar en zeevaarder in de Atjinsche wateren bestendige veiligheid te verschaffen. Meermalen dan ook heeft het Indisch bestuur de overtuiging aan den dag gelegd, dat bij «uiterste noodzaaklijkheid» Atjin met de wapenen moest getuchtigd. Zoo in 1837, in 1862, in 1864, toen zelfs reeds van de kommandanten der landen zeemacht een voordracht over de uitvoering verlangd werd. (Nota blz. 7, 16, 21.) Ware het traktaat van 2 Nov. 1871 niet gesloten, de verbintenis van 1824 zou in 1872 evenzeer onze tusschenkomst in de belemmering van handel en scheepvaart door Simpangolim onvermijdelijk gemaakt hebben. Voor Atjin zou er dan dezelfde aanleiding zijn geweest tot hetgeen het sedert Sept. 1872 deed. Onze eer zou eveneens hebben geboden, rekenschap te vragen en bij onvoldoend bescheid den oorlog te verklaren.

Wat de handelingen van Atjin betreft: De overeenkomst van 8 Sept. 1870 had daaraan weder geen deel. De Britsche verklaring van dien dag werd voor de Atjin-

vrienden in de Straits eerst openbaar in 't midden van 1871. Zij vernamen haar tekst tegelijk met de verwerping. Een plechtig bezoek van de Djambi aan Atjin in Sept. 1871, wij zeiden 't reeds, liep zeer vreedstichtend af. « Weenige maanden later werd van de Britsche regeering vernomen, dat Atjin zich tot het goevenement van de Straits had gewend om raad en hulp tegen Nederland ». (Nota blz. 29.) Dus gevoelde het Atjinsche bestuur zich ook toen nog niet door Engeland verlaten. Het hierop gegeven antwoord (door de Nota niet medegedeeld) en de herhaling der loslating van Atjin bij 't Sumatratraktaat van Nov. 1871 zullen het Atjinsch bestuur hebben doen inzien, dat van die zijde geen hulp te verwachten was. Maar toch vond het blijkbaar in dat traktaat geen aansporing tot onverwijld handelen. De pogingen om hulp en bescherming te bekomen van Turkije (Nota blz. 55), van Frankrijk (blz. 54), en laatstlijk van Noord-Amerika en Italië, dagteekenen vroegstens van Sept. 1872.

5. De redenen die in Juli—Aug. 1868, toen de Britsche regeering een traktaat omtrent Siak wenschte, de opheffing der voorwaarde van 1824 deden bedingen, worden in de Nota van April 1875 aldus beschreven:

Wanneer men zich, met de geheele geschiedenis van onze aanrakingen met Atjin sedert 1824 voor oogen, en tevens rekening houdende met den toestand, zooals die in 1868 was, op het standpunt stelt van de regeering, die geroepen was met Groot-Britannië een nieuwe overeenkomst te treffen omtrent onderwerpen, Sumatra betreffende, van gelijken aard als bij het Londensch traktaat van 1824 geregeld waren, zal men geen oogenblik in twijfel verkeeren omtrent de motieven, die haar er toe hebben geleid, om bij de overeenkomst te bedingen de opheffing der verbintenis, in 1824 tegenover Engeland aangegaan, om de onafhankelijkheid van Atjin te eerbiedigen. Hoe dikwijls hadden wij, terwijl het voor de bescherming van ons grondgebied, van de aan ons gezag onderworpen bevolkingen, voor de eer ook van onze vlag, wenschlijk ware

geweest krachtig tegenover Atjin op te treden, ons met een zuiver defensieve of zelfs lijdzame houding vergenoegd, ten einde den oorlog met Atjin te vermijden! Voor onze noordelijke bezittingen op Sumatra bleef Atjin steeds een gevaarlijke nabuur, daar in zijn vijandige gezindheid jegens ons geen verandering scheen te komen. Handel en scheepvaart vonden op de kusten en in de wateren van Atjin minder veiligheid dan ooit te voren; want niet alleen waren de schepen voortdurend aan zeeroof en strandroof blootgesteld, maar daarenboven leverden de onophoudelijke oorlogen tusschen de onderhoorigheden van Atjin onderling, — oorlogen, door de bestuurders van Atjin zelf nimmer tegengegaan, misschien aangemoedigd, — een voortdurend gevaar op voor den vreedzamen handelaar. Het was, én wegens de verplichtingen die wij in 1824 op ons genomen hadden, én wegens ons belang dat geen andere Westersche mogendheid op Sumatra haar gezag vestigde, onze taak om de veiligheid van handel en scheepvaart ook in het noorden van Sumatra te verzekeren. Wij konden onmogelijk buiten aanrakingen met Atjin blijven, en wanneer die, onzes ondanks, tot botsingen mochten leiden, zou de verbintenis om Atjin niets van zijn onafhankelijkheid te doen verliezen, ons altijd in groote moeilijkheden brengen, en, evenals tot dusver het geval was geweest, belemmeren in de toepassing van die maatregelen, welke onze eer en onze belangen in den Indischen Archipel ons voorschreven te nemen. Hoe vredelievend ook gezind, hoezeer ook geneigd tot minlijke verstandhouding met Atjin, moest de regeering toch hare handen voldoende vrijmaken tegenover Engeland.

Dit is in vele opzichten juist, maar vereischt eenige wijziging en aanvulling. Ziehier den werkelijke gedachtengang.

De natuurlijke — of wil men liever: noodwendige, historische, fatale, providentiele, gedetermineerde — loop der dingen leidde ons tot zóódanige aanrakingen met Atjin, waar de voorwaarde van 1824 een struikelblok moest worden. Een beduidende schrede naar dat onontwijkbare punt hadden wij gedaan bij 't verdrag met Atjin van 1857; want dit legde voor 't eerst aan 't Atjinsch bestuur vast-

gestelde verplichtingen jegens ons op. Maar vooral waren wij dat punt genaderd door ons postvatten in 't Siaksche sedert 1858. Hieruit moesten van lieverlede nauwer betrekkingen met onze overburen aan de Tamiang ontstaan. De ontevreden en roovers beneden die grens zouden daarheen trekken, van daar de onder onze bescherming geplaatste bevolking kwellen, benadeelen. En tevens — op deze zijde van 't vraagstuk liet de Nota niet genoeg licht vallen — de stillen en nijveren aan genen oever en verderop zouden meer en meer inzien, dat lijf en goed onder onze vlag veiliger waren; neiging tot afval bij Atjinsche onderhoorigheden was te waarschijnlijker, omdat sommige bewezen hadden onze bescherming te begeeren. (Zie hetgeen de Nota op blz. 15 verhaalt van den tocht van de Haai.) Indien nu het Atjinsche bestuur de in 1857 aangenomen verplichtingen niet naleefde, wat veroorloofde ons de voorwaarde van 1824? Aan dat bestuur den oorlog te verklaren, het te tuchtigen, en — huiswaarts te keeren. Iedere andere mogendheid, Engeland uitgezonderd, kon méér doen. En indien Atjinsche onderhoorigheden, besloten zich af te scheiden, verzochten onder ons gezag over te gaan? Dan gebod de voorwaarde van 1824 te weigeren. Atjin mocht niets van zijn onafhankelijkheid, dus ook niet zijn integriteit verliezen. Zij konden desverkiezend de bescherming van andere mogendheden (behalve Engeland) of van avonturiers inroepen! Deze beperkingen waren onvereenigbaar met onze stelling als Indische mogendheid. Den scepter voerend over 't grootste deel van Sumatra, kon er voor ons jegens Atjin slechts één staatkunde zijn: die welke ons als onze natuurlijke bestemming voorhield, heer van geheel Sumatra te worden.

In Juli 1868 verkeerde de noordoostkust van Sumatra in een toestand, alleszins geschikt om deze overwegingen aan te dringen. Tusschen verscheidene Atjinsche onderhoorigheden was 't reeds eenigen tijd tot openbare vijande-

lijkheden gekomen, weldra van dien aard dat het Britsche bestuur der Straits (in Sept.) den handel tegen 't bezoeken der Atjinsche havens waarschuwde. Moest die krijg de zwakkere partij niet meer dan ooit naar een beteren opperheer doen omzien? Bleek niet het Atjinsche bestuur onmachtig om vrede en orde in zijn onderhoorigheden te handhaven? Ging niet de tros van staatjes, die het Atjinsche rijk uitmaakten, een ontbinding te gemoet, welke al onze opmerkzaamheid verdiende?

6. «Terwijl de overeenkomst met Engeland in behandeling was», dus vervolgt de Nota, en ik voeg bij dat de behandeling veel langer duurde dan men aanvankelijk gerekend had, «nam de onveiligheid op de Atjinsche kust steeds toe en de handel en scheepvaart leed daaronder in die mate, dat van uit de Straits-settlements onophoudelijk, en telkens met meer klem, werd aangedrongen op het nemen van krachtige maatregelen door het Britsch goevernement.» Ons Indisch bestuur scheen zich van alle bemoeijing daarmede te onthouden. Daarop «ontwikkelde de minister van Koloniën zijn beschouwingen over dien toestand bij een brief van 24 Juni 1870 aan den goeverneur generaal», waarvan de Nota het volgende meedeelt:

„Het behoeft geen betoog,» schreef hij, „dat, zoowel ten gevolge van het kontrakt met Atjin van 1857, als krachtens de verplichting, die wij bij het Londensch traktaat van 1824 op ons genomen hebben, en met het oog op onze belangen, de beteugeling der barbaarsche gewoonten van Atjin en de bescherming van handel en scheepvaart om de noordkust van Sumatra van ons moet uitgaan. Mocht te dien aanzien tot dusver te weinig zijn gedaan, wellicht uit bezorgdheid dat een aanraking met Atjin verder zou leiden dan vooraf te berekenen viel, voortaan mag dit geen reden zijn van onthouding waar inmenging plicht is. Integendeel behoort tegenover Atjin een waakzame en meer voortdurende kontrôle te worden uitgeoefend, gepaard met of achtervolgd door de maat-

regelen van repressie, welke de handelingen van Atjin zouden mogen uitlokken.

„ Ook ter bevestiging van onzen invloed in de bij Atjin gelegen distrikten van Sumatra, en ter verdediging van de bevolking aldaar tegen kuiperijen of aanslagen van Atjineezen, is een meer werkdadig optreden, in den bewusten zin, naar het schijnt, onmisbaar. Voorshands is daarbij in acht te nemen de belofte, in 1824 afgelegd, om de onafhankelijkheid van dien staat te eerbiedigen; ofschoon mag worden verwacht dat wij van die belemmerende belofte eerlang ontslagen zullen worden.

„ Een doortastende staatkunde brengt mede, dat wij ons niet tevreden stellen met de bestraffing, casu quo, van onrechtmatige handelingen in Atjin gepleegd jegens vreemdelingen, maar dat wij meer in 't algemeen aan den handel en de scheepvaart die mate van veiligheid verschaffen, waarop mag worden gerekend in streken waar een Europeesche mogendheid haren invloed doet gelden. ”

Uit dit oogpunt werd de aandacht gevestigd op de kenbaar gemaakte behoefte voor de stoomvaart aan kustlichten om de noord van Sumatra, en in overweging gegeven om door een oorlogschip onderzoek te laten doen naar de gelegenheid, die er zou bestaan om kustlichten op te richten.

„ Over het algemeen ”, zoo besloot de minister, „ schijnt het raadzaam, de wateren van Atjin meer gestadig door oorlogschepen te doen bezoeken. ”

De brief bevatte dus niet de bevelen des Konings, welke het Indisch bestuur zou behoeven naar aanleiding van de overeenkomst met Engeland. Zulke bevelen konden eerst gegeven wanneer de overeenkomst, na goedkeuring door de kamers, bekrachtigd was; zij was toen zelfs nog niet door de onderhandelaars geteekend. Maar hij bevatte de « beschouwingen » des ministers over hetgeen ons in den toenmaligen toestand, vóór de bekrachtiging der overeenkomst, in verband met de verbintenissen van 1824, te doen stond.

Was de aanbevolen politiek, gelijk het Bijblad meermalen beweerde, «aggressief»? Twee volgende ministers bespeurden die eigenschap niet. Men kan daarover twisten, doch zonder nut. Mij dunkt, letter en geest van den brief zeiden duidelijk wat verlangd werd. In afwachting van de bekrachtiging der overeenkomst, verlangde hij: waardige voldoening aan de verplichtingen, in 1824 jegens Engeland, ten aanhoore van de geheele beschaafde wereld, door ons aanvaard; werkdadige bescherming van handel en scheepvaart tegen de barbaarsche gewoonten der Atjineezen; en, indien Atjin zich verzette, «beteugeling», «repressie», «bestrafing».

Het aldadelijk aan te wenden middel om deze staatkunde te verwezenlijken lag voor de hand, en wordt in den brief genoemd: «de wateren van Atjin meer gestadig door oorlogschepen te doen bezoeken». Tot vreedzame inboezeming van ontzag wenschte ik, dat daar (en elders) weder eens een Nederlandsch fregat of dergelijke bodem zich vertoonde: om te doen zien dat wij ze nog hadden. De minister van Marine zou hiervoor, bedriegt mijn geheugen mij niet, zoo mogelijk het fregat Admiraal van Wassenaer naar Indië zenden, na terugkeer van Venezuela. (De Wassenaer is in 1871 werkelijk naar Indië gezonden; maar niet naar Atjin.) Doch tot «beteugeling», «repressie», «bestrafing», was de in Indië aanwezige zeemacht toereikend. Een enkele stoomer van middelbare grootte kon volstaan, om rooftochten te stuiten, de daaraan schuldige vaartuigen onschadelijk te maken. (Dit bewees later — zie boven — de Marnix.) Zelfs indien het Atjinsche bestuur een openlijken oorlog tegen ons wilde (een bedekte bestond reeds), was weinig meer noodig. Zeer zeker geen aanval te land onzerzijds: de daartoe vereischte machtiging verleende de brief dan ook niet. Ook geen «effektieve» blokkade. Wij hadden slechts de voor onze bodems onbeduidende vaartuigen (Gipsys) van het sultanaat, of van zijn vrienden, in de

wateren van Atjin op te wachten en te vernielen of te nemen. Hierdoor zouden de tot afval genegen staatjes, die veelal door zulke vaartuigen in bedwang gehouden werden, zich vrijer gevoelen, onze maatregelen ondersteunen. Middelerwijl zou de overeenkomst met Engeland bekrachtigd zijn. Dan zouden wij 't verzoek der evenbedoelde staatjes om onze vlag kunnen inwilligen. Een en ander zou de oorlogpartij in Atjin wel tot inkeer brengen. — Kortom, men wilde in 1870 geen hevige, maar een bedaarde, allengs voortgaande, ofschoon steeds doortastende, oplossing van het Atjinsche vraagstuk.

Behalve de boven behandelde twee soorten van landen in Nederlandsch Indië — die waar al of niet het recht van zelfbestuur aan de vorsten en volken gelaten is — is er een derde, gewoonlijk *partikuliere landen* genaamd. Men noemt aldus die deelen van Java, waar de staat nevens den eigendom eenige overheidsrechten heeft verkocht.

De opgaven in de koloniale verslagen over hun uitgestrektheid loopen zeer uiteen. Misschien verdienen de hier volgende cijfers 't meeste vertrouwen. (Om ze te beoordeelen moet men al de verslagen sedert dat over 1858 raadplegen.)

Gewesten.	Uitgestrektheid der landen in bouws.	Samenstelling en bijzonderheden.
Bantam	72000	Twee groote landen: Tjikandi Oediek (40000 b.) en Tjikandi Ilier (32000).
Batavia	900000	Waarvan in het vroegere gewest Batavia, dus zonder Buitenzorg, 400000 bouws. In dat vroegere gewest telde men in 1865 248 landen, meerendeels beneden 500, een 60tal beneden 100, 7 boven 10000, 1 van deze 28000 bouws.

De totale uitgestrektheid was hier vroeger grooter. Zij verminderde, en vermindert nog steeds, door verkoop van stukken er van voor gewone woonerven.

In 1875 is door de regeering besloten het land Weltevreden, zijnde niets dan een groote markt, te koopen voor f 300000. Daarover hierna meer.

In Buitenzorg telde men in 1865 66 landen, waarvan slechts 10 beneden 1000, 15 boven 1000, 2 boven 47000 bouws.

Krawang	365200	Twee groote: Tjassem-Pamanoekan (290800) en Tegalwaroe (74400).
Cheribon	260400	Twee groote in de afdeeling Indramajoe: Kandanganer (182200) en Indramajoe.
Tegal	3670	Ketangoengan of Kersana in Brebes. In 1813 werd door 't Britsch bestuur aan den toenmaligen regent en zijn erven, luidens den schenkbrief, „made over for ever”, als „a free gift”, „a tract of forest land, entirely free from cultivation or habitations” ¹ . Van deze bezitting, bij resolutie van 26 Sept. 1833 als eigendom erkend ¹ , in 1860 berekend op 6480 bouws, werd de kleinere helft, welke de regent aan Europeanen had verhuurd, in 1861 door den staat overgenomen voor f 200000, „ten einde de moeilijkheden af te snijden, waarin het goevernement voortdurend gevaar liep te worden gewikkeld, wanneer dat land in het bezit bleef van inlandsche hoofden, of wanneer het bij het kinderloos overlijden van den regent onder een

¹ Deze bijzonderheden staan niet in de koloniale verslagen.

grooter getal erfgenamen en medeëigenaren zou moeten worden gesplitst". In 1871 is het op een Europeaan „overgegaan”.

Samarang	20820	Getal niet opgegeven. Een is 9650 bouws groot.
Japara	1650	Zes landen. Hiervan 1, Kalinjamat, 840 bouws, „tijdens het Britsch bestuur in bruikleen” (?) „afgestaan aan de erven van den pangeran Tjitro Soemo”. Verder Soembring 700, Brodolongan 71, Telokawoer 36 bouws.
Soerabaja	7350	34 landen, waarvan 4 tusschen 600 en 1000, 16 tusschen 100 en 400, 14 beneden 100 bouws. Het grootste is Djatisari in Grisse: 935 bouws.
Pasoeroean	650	Het land Kedawong.

Totaal 1631740 = 1143730 hektaren of bunders = 208 vierk. geogr. mijlen.

De *bevolking* van Nederlandsch Indië wensch ik hier voorshands alleen te beschouwen in haar politieke gesteldheid, voor zoover die bij een beoordeeling der financiën voor den geest moet staan. Misschien geven de aantekeningen meer, dan strikt noodig ware geweest. Men zal dit wel ten goede willen houden.

EUROPEANEN EN HUN AFSTAMMELINGEN.

Getal zielen volgens officieële opgaven: ¹

¹ Over 1838 bij Temminck, Coup d'œil, I blz. 197. Over 1845 zie Tijds. v. N. I. jg. IX (mededeeling en bewerking der gewestlijke detailstaten door Bleeker).

Over 1850—73 in de koloniale verslagen. (NB. Sommige onzer cijfers komen niet voor in 't verslag van 't betrokken jaar, maar in een later dat vorige verbeterd.) Over 1874 in Regeeringsalmanak voor N. I. 1876.

	Java.	Buitenbezittingen.	Samen.
1838	14000		
1845	16200		
1850	16172		
1851	17223		
1852	17285	4832	22117
1853	17417	4993	22410
1854	18471	5993	24464
1855	18858	5604	24462
1856	19431	6363	25794
1857	20331	6317	26648
1858	20862	6076	26938
1859	20776	6310	27086
1860	22663	6507	29170
1861	24143	6518	30661
1862	25699	6627	32326
1863	26460	6734	33194
1864	27105	6572	33677
1865	27893	6932	34825
1866	29132	6992	36124
1867	28695	7150	35845
1868	28466	7155	35621
1869	29139	7326	36465
1870	27585	7956	35541
1871	28003	7434	35437
1872	28926	6991	35917
1873	27009	7054	34063
1874	27571	6641	34212

Hierin zijn niet begrepen de „soldatenkinderen”, die, ofschoon burgerlijke personen, bij 't bestuur voor een aanhangsel van 't leger doorgaan. Over hen straks.

Men haaste zich niet met gevolgtrekkingen! De juistheid van menige opgaaf moet, na toetsing aan bekende feiten, sterk betwijfeld.

Zoo is het cijfer 16172 voor Java op ult^o. 1830 zeker veel te laag. Ten eerste tegenover de 16200 van 1843. De epidemieën, die in 1846—50 onder den inlander in Midden-Java woedden, troffen de Europeesche bevolking weinig. Maar vooral tegenover de 17225 op ult^o. 1831. Toen had de cholera negen maanden lang ook die bevolking geteisterd. Daarmede strooken de 17283 en 17417 van 1852 en 53. En deze drie cijfers zijn vermoedelijk nog beneden de waarheid; want in 1854 leverde de telling, door voorschriften van 1853 tot meer nauwkeurigheid gespoord, 18471.

Pogingen om sommige verschillen uit de verslagen der geneeskundige dienst te verklaren, falen, o. a. wijl deze (ook de niet gedrukte, welke ter griffie der tweede kamer plachten nedergelegd te worden) geen afzonderlijke opgaven van de Europeanen bevatten. Neemt men de algemeene sterfte aldaar tot maatstaf van den gezondheidstoestand, dan zou volgens de bovenstaande cijfers in als gezond bekende jaren de Europeesche bevolking verminderd zijn.

Voor al het zeer beduidend verschil tusschen 1875 en 72 voor Java — een vermindering opeens met 1900 zielen in plaats van de gewone toeneming — eischt alsnog behoorlijke toelichting. Het zit hoofdzakelijk in de in Indië geborenen in Samarang, Soerabaja en Soerakarta, waar de cijfers daalden van 3174 op 2556, van 4288 op 3501 en van 2221 op 1724. Was dat een gevolg van betere telling, krachtens de in 1875 gegeven nieuwe voorschriften? (Dan zouden dus over vele vroegere jaren de opgaven te hoog zijn geweest.) Of brachten die voorschriften op andere wijze 't verschil te weeg. Het laatste kan ondersteld, omdat de kolom: « Europeanen in Nederlandsch Indië geboren », in de tabellen over 1875 werd vervangen door: « In Nederlandsch Indië uit Nederlandsche ouders of eene Nederlandsche moeder geborenen, door een Nederlandschen vader erkenden, en kinderen van niet genaturaliseerde

vreemdelingen ». De door een Nederlandschen (en elken Europeeschen?) vader niet erkenden werden alzoo voortaan uitgesloten. Hun getal moet inderdaad groot zijn. Nogeens, behoorlijke toelichting dient afgewacht, alvorens het zoo geheel afwijkende cijfer over 1875, en het daarmede in verband staande van 1874, voor juist te houden.

Intusschen blijkt ontwijfelbaar, dat het getal te bewaken en beschermen Europeanen en afstammelingen van Europeanen heden eenige duizenden grooter is dan in 1860.

Dit getal is uit een staatkundig gezichtspunt aldus te ontleden :

Buiten Nederlandsch Indië geboren.

	Vreemden.			Nederlanders.		
	Java.	Buiten- bezittingen.	Samen.	Java.	Buiten- bezittingen.	Samen.
1852	858			2165		
1853	894			2114		
1854	822			2099		
1855	859	107	966	2170	356	2526
1856	854	112	966	2196	392	2588
1857	893	162	1055	2404	550	2954
1858	917	123	1040	2469	431	2900
1859	898	110	1008	2703	470	3173
1860	1077	111	1188	3248	483	3731
1861	1196	97	1293	3695	513	4208
1862	1143	125	1268	3560	541	4101
1863	1132	134	1266	3803	560	4363
1864	1143	123	1266	3879	599	4478
1865	1172	<i>x</i>	<i>x</i>	4115	<i>x</i>	<i>x</i>
1866	1231	108	1339	4327	690	5017
1867	1692	149	1841	4368	695	5063
1868	1406	214	1620	4214	788	5002
1869	1471	197	1668	4408	820	5228

	Vreemden.			Nederlanders.		
	Java.	Buiten- bezittingen.	Samen.	Java.	Buiten- bezittingen.	Samen.
1870	1325	<i>x</i>	<i>x</i>	4113	<i>x</i>	<i>x</i>
1871	948	151	1099	4164	754	4918
1872	962	201	1163	4501	787	5288
1873	529	155	684	5626	817	6443

(De groote verschillen voor Java over de laatste jaren zijn niet toegelicht.)

Hieronder mannen van 16 jaar ¹ en daarboven:

	Vreemden.		Nederlanders.	
	Java.	Buitenbez.	Java.	Buitenbez.
1855—59 gemid.	612	94	1624	320
1860	628	86	2095	348
1861	705	78	2316	365
1862	758	104	2356	387
1863	762	104	2520	400
1864	770	94	2523	414
1865	795	<i>x</i>	2616	<i>x</i>
1866	808	90	2559	460
1867	987	104	2539	467
1868	818	136	2489	526
1869	809	139	2446	545
1870	653	<i>x</i>	2272	<i>x</i>
1871	544	113	2386	509
1872	510	144	2572	534

(Over 1873 worden mannen met de kinderen van 't manlijk geslacht in één cijfer opgegeven. Moge men toch spoedig van deze verandering terugkeeren. Zij laat het voornaamste in 't duister.)

Als toelichting voegen wij bij: 't getal der akten van verblijf en inwoning, aan buiten Nederlandsch Indië geboren

¹ Deze leeftijd is bij de voorschriften van 1853 niet willekeurig als begin voor de rangschikking onder mannen bepaald. De Europeaan en daarmede gelijkstaande wordt met het bereiken van zijn 16e jaar schutterplichtig.

manlijke Westerlingen verleend. Zie de verordeningen voor vreemden op blz. 17 en v. Men bedenke daarmede, dat het koninklijk besluit van Okt. 1860 ook het ingezetenschap voor Nederlanders gemaklijker verkrijgbaar stelde.

Vreemden.		Nederlanders.	
Akten van tijdelijk verblijf en na Juni 1861 van inwoning.		Akten van vast verblijf en na Juni 1861 van inwoning.	
1841—50 gemid.	33		88
1851—60 „	47		142
1861	74		219
1862	108		323
1863	153		264
1864	138		254
1865	65		132
1866	110		165
1867	45		117
1868	41		109
1869	37		98
1870	48		86
1871	39		84
1872	45		52
1873	24		63
1874	26		86

(De daling na den buitengewonen toevoer der jaren 1862—64 en 66 laat zich grootendeels verklaren door de verslapping des handels in vele der volgende jaren. Misschien echter vergenoegen zich steeds meer personen met telkens te verlangen toelatingkaarten, of met vergunningen tot reizen, ten einde daardoor de schutterijdienst te ontloopen? Het koloniaal verslag 1873 gewaagt voorts van vermoede fouten in de opgaven der Buitenbezittingen.)

Door naturalisatie gingen in 1855—72 150 niet-militaire ingezetenen van de vreemden naar de Nederlanders over. (In 1875—75 nog 21.)

Bijz
Landsdienaren.

buiten J. februen
menden
buiten J. februen
indisch andere
J. februen

	a.	b.	c.	Samen.	Dus van het totaal mannen op Java.
1854	88	616	1465	2169	37 %
1860	58	779	1750	2587	34 "
1861 ¹	74	804	1846	2724	} gemiddeld 33 "
1862	105	790	1978	2873	
1863	104	869	2195	3168	
1864	96	845	2167	3108	
1865	103	841	2147	3091	
1866	109	808	2257	3174	32 "
1867	139	863	2252	3254	} gemiddeld 37 "
1868	140	847	2539	3526	
1869	88	882	2544	3514	
1870	117	890	2505	3512	
1871	85	942	2545	3572	
1872	86	1033	2580	3699	38 "

Over 1875 wordt voor Java opgegeven, zonder verdeeling in a-c, 5190, dus weder een zeer afwijkend cijfer. Voor de Buitenbezittingen 928.

Onder de niet in 's lands dienst zijnde Europeanen telde men aan gepensioeneerden (ook militaire) in:

1854	op Java	655	= 11 %	der Eur. mannen	aldaar.
1860	" "	1002	= 15 %	" " " "	" "
1861-65	" " gem.	1126	= 15 %	" " " "	" "

Meest gewezen militairen beneden den officiersrang: in 1860 631, in 1861-65 gem. 718. Dezer getal daalde na 1865 plotsling tot omstreeks 400. Zij verhuisden naar Europa.

Later was het getal in geheel Nederlandsch Indië: 1866-69 gem. 921 = 8 % van het totaal Eur. mannen aldaar. 1870-72 " 1129 = 10 % " " "

¹ Ik geef al de cijfers na 1860, om te doen zien dat zij hier en daar onjuist moeten zijn. De laatste kolom echter duidt met genoegzame juistheid de verhouding aan.

Het is een leemte in de koloniale verslagen, dat zij alle in Indië uit Westerlingen geboren en dooreenmengden. Bij een staatkundige beschouwing behooren gescheiden 1°. de uit vreemden en de uit Nederlanders geboren; maar vooral 2°. de blanken (kreolen) en de kleurlingen (mestiezen). Dit schrijven dan ook de modelstaten van 1855 voor: zie Bijbl. Stb. 2^e uitg. blz. 51—55. Op ult^o 1854 waren de cijfers op Java, volgens opgaven, die wel niet geheel, maar voor een algemeen begrip voldoende juist geacht kunnen worden: blanken 8800 (waarvan buiten Indië geboren Nederlanders 2100, d^o vreemden 800, in Indië geboren Nederlanders 5600, d^o vreemden 500,) mestiezen 9500.

Waarin de vier groepen van blanken, staatkundig beschouwd, onderling verschillen, behoeft niet gezegd. Het politiek moment te hunnen aanzien ligt trouwens veel minder in hetgeen hen onderling scheidt, dan in hetgeen hen vereenigt. Zij vormen samen de kern der eigenlijke koloniale maatschappij, een maatschappij met gemeenschappelijke belangen, vaak tegen die van 't moederland gekant. De Europeesche vreemdeling is geen vreemdeling voor Nederlandsch Indië, wanneer hij daar zich vestigt, met koloniale ingezetenen zich vermaagschapt, kinderen krijgt die daar ook later hun bestaan vinden. Niet zelden vraagt hij het Nederlandsche staatsburgerschap, om er de rechten van in de kolonie uit te oefenen. De Nederlander, met moederlandsche gevoelens jegens die koloniale maatschappij in Indië gekomen, denkt en gevoelt als zij, wanneer hij er eenigen tijd heeft geleefd, er een gezin heeft gesticht. (Hetzelfde zeide de gouverneur generaal Mijer in zijn afscheidsrede van 1 Jan. 1872: «Wie Nederland verlaat, om in deze gewesten een ambtlijke loopbaan te volgen of langs anderen weg in zijn levensonderhoud te voorzien, zal in den aanvang immer zijn sympathie schenken aan het moederland.

Maar langzamerhand verandert dit. De banden, die hem aan Nederland verbinden, verzwakken, en maken plaats voor betrekkingen, die hier zijn aangeknoopt, voor sympathieën, die in belangen van het oogenblik een gestadig voedsel vinden. Onwillekeurig veranderen de denkbeelden, en geheel onbewust geeft men toe aan de neiging om de belangen der kolonie boven die van het moederland te stellen.»)

Deze herschepping uitte zich op «gerucht makende» wijze bij de Indische adressen van Mei 1848, Aug. 1874 en Aug. 1875. Hoelang en met hoeveel zorg had het opperbestuur vóór 1848 zich beijverd, door uitzending van Nederlanders voor Indische ambten, door 't sluiten van ambten voor hen die niet in Nederland waren opgevoed, moederlandsche gevoelens in de kolonie te kweeken! Toch stonden bij 't adres van Mei 1848, dat zoo hooglijk werd afgekeurd, een aantal zuivere Nederlanders aan 't hoofd. Welk een nieuwe toevloed van Nederlanders naar de kolonie in de laatste jaren! Toch zag men hetzelfde gebeuren bij de adressen van 1874 en 75.

Om de politieke gesteldheid der koloniale maatschappij gedurende ons tijdvak (sedert 1860) te kenschetsen, doet men wel tot het adres van Mei 1848 op te klimmen. Te eer, wijl sommige oordeelvellingen in het Bijblad over de adressen van 1874 en 75 een sterk vermoeden wekken, dat het veel beteekenend stuk, meer dan voor een juiste vergelijking van den tegenwoordigen met den vroegeren toestand nuttig is, in vergetelheid geraakt. Bij bestrijders der nieuwere koloniale bestuursideeën ging dit vergeten zoo ver, dat zij goedsmoeds verklaren konden in de jongste adressen te zien: verzwakking van den «eerbied voor wet en gezag», welke «vroeger in Indië krachtig was», en «wrevel en ontevredenheid tegen het Nederlandsch bestuur, waarvan vroeger in Indië geen spoor te vinden was».

Ik zal den inhoud en de voornaamste feiten uit de latere

geschiedenis van het «vroegere» adres eenvoudig aantekenen zonder ze te beoordeelen.

De adressanten, «allen Nederlandsche ingezetenen van Nederlandsch Indië», beschreven de aanleiding van hun ongewone daad aldus. Met «innige blijdschap» hadden zij 's Konings bereidverklaring tot een nieuwe herziening der Grondwet vernomen. Zij zagen in «die edele handelwijze het begin eener gelukkige toekomst» ook voor de kolonie. Zij zouden «plichtmatig met geduld de uitkomst verbeiden der wijze beraadslagingen van de verlichte mannen», wien de Koning zijn vertrouwen had geschonken. Doch zij vermeenden aldadelijk op één aangelegenheid, «langs den wettigen weg», zijn aandacht te mogen vestigen. Die aangelegenheid was: het koninklijk besluit van Dec. 1842, met «de daarmede in verband staande en daaruit voortvloeiende bepalingen», krachtens welke het radikaal voor zeer gewilde ambten alleen verkrijgbaar was gesteld aan de koninklijke akademie te Delft. Hierdoor, zegt het adres:

„zijn alle ingezetenen van Nederlandsch Indië verplicht, om, willen zij hun kinderen niet den pas afsnijden voor een ambtlijke loopbaan van geheel hun volgend leven, hen op zeer jeugdigen leeftijd eenige duizend mijlen ver van zich te zenden, aan de zorg van vreemden toe te vertrouwen, en zich buiten staat te stellen om zelve iets aan hun zedelijke vorming, opvoeding en verstandsontwikkeling toe te brengen. Slechts weinige ouders zijn daarenboven in staat, om de kosten te dragen die aan een in Nederland te geven opvoeding verbonden zijn; zoodat vele, ja de meeste, in Indië geboren Nederlanders nimmer in de dienst van het goevernement eenige noemenswaardige bevordering kunnen maken. Ondertusschen is, in den tegenwoordigen politischen toestand van deze kolonie, die goevernementsdienst bijna het eenige middel van bestaan, en zoo ontstaat er in Indië een aanzienlijk getal Nederlanders, voor wie gebrek en armoede de donkere en droevige toekomst uit-
 maken. ✓

Allernadeeligst werkt ook die instelling op den staat van het onderwijs. Daar niemand voor een betrekking in aanmerking kan komen, welke eenige studiën vereischt, tenzij hij zijn kennis en wetenschap in Nederland heeft verkregen, is er natuurlijk in Indië geen enkele instelling van hooger en middelbaar onderwijs. De zorgen van het goevernement strekken zich dan ook tot nu toe alleen uit tot de lagere scholen; terwijl er slechts zeer weinige partikuliere inrichtingen zijn, die zich mede niet boven het lager onderwijs verheffen. Die goevernementscholen zijn echter bij lange na niet voldoende, om aan de kinderen van alle Nederlandsche ingezetenen voor eenig onderwijs gelegenheid te geven. Honderden zijn er alleen op Java, die opgroeijen zonder ooit een school bezocht te hebben.... Op de inwendige gesteldheid dier lagere scholen werkt eveneens de invloed dezer drukkende instelling van het radikaal allernadeeligst. Alle leerlust moet bij de leerlingen, wier loopbaan gesloten is, alle eerezucht bij de onderwijzers worden uitgedoofd. En zoo ondervindt geheel de maatschappij dien invloed; alle kracht wordt er door gedood, alle ontwikkeling en vooruitgang is een onmogelijkheid geworden, en het huislijk leven is vernietigd."

Als reden waarom zij deze zaak zoo aandrongen, gaven de adressanten te kennen:

„Wanneer door het goevernement een scherpe lijn getrokken wordt tusschen Nederlanders, inboorlingen van dit land en hier opgevoed, en Nederlanders, uit het vaderland herwaarts overgekomen; wanneer de laatsten hun loopbaan beginnen op een standpunt, hetwelk voor de eersten bijna het hoogste is, dat zij, ook met de grootste bekwaamheden en talenten, maar hier verkregen, kunnen bereiken; dan is het te vreezen, dat die lijn een verdeeldheid zal brengen tusschen de ingezetenen, waarvan de schromelijke gevolgen niet zijn te voorzien." En:

„zij zijn beducht, dat de voortdoring eener instelling, waarvan de gevolgen zoo verderfelijk zijn, in staat zou wezen om een klove te brengen in de gelukkige overeenstemming, welke het zoowel voor Nederland als voor Nederlandsch Indië meer dan ooit noodzaaklijk is, dat, in beider belang, duurzaam blijve bestaan."

(Een gelijke waarschuwing dus als die in 't adres van 1874, waarover straks.)

Het adres werd met verzoek om opzending en ondersteuning den goeverneur generaal Rochussen aangeboden. Deze ondersteunde 't warm. Indien men voortging, aan de te Delft opgeleiden een uitsluitend recht op gewilde ambten toe te kennen, ware naar zijn overtuiging geen duurzame tevredenheid, misschien geen duurzame onderwerping te wachten. Het opperbestuur antwoordde in Aug. 1848 met een zeer gestreng afkeuring van 't adres, welke in het officieele nieuwsblad aan alle ambtenaren, officieren en ingezetenen van Nederlandsch Indië werd medegedeeld. Inzonderheid had het, luidens die mededeeling, 's Konings «hoogste ongenoegen gaande gemaakt», dat «sommigen, die door ambtsplichten geroepen zijn het voorbeeld te geven, op een roekelooze wijze zich hebben gesteld op den voorgrond, tot het voorbrengen van grieven, in strijd met de bestaande orde van zaken in de kolonie en met hun plichten als ambtenaar en ingezetenen aldaar». «Er bestonden alle termen om hen van hun ambten te ontzetten en uit de kolonie te verwijderen». Ook werd afgekeurd, dat men de grieven aan den Koning had gericht. Inwoners van Nederlandsch Indië in het algemeen, klachten of grieven hebbende, behoorden zich te wenden tot den goeverneur generaal, als 's Konings vertegenwoordiger en als bezittende zijn vertrouwen. Nochtans (dit bleek den adressanten later) — de voorgebrachte grieven werden door het opperbestuur ernstig overwogen.

De uitslag echter was hun aanvankelijk niet gunstig. Bij 't beginsel van 1842 werd volhard. Men zag geen mogelijkheid «aan hen, die voor de Indische dienst worden bestemd, ook in Indië een wetenschappelijke opleiding te geven en hun bekwaamheden aldaar aan een genoegzaam onpartijdig examen te onderwerpen». Men werd meer en meer overreed van «het wenschlijke en noodzaaklijke», dat in Indië geboren

kinderen van Nederlanders, «gedurende een groot gedeelte hunner jeugdige jaren naar Europa worden overgebracht». Hier, «onder den invloed van het meer barre luchtgestel, en vooral onder den indruk eener andere opvoedingswijze en van andere zeden en gebruiken», moesten zij «de veerkracht» verkrijgen, «welke in Indië in meerdere of mindere mate verloren wordt, en die jongelieden, aldaar geboren en opgevoed, schier geheel missen». Een langdurig verblijf hiertelende, de hier aangeknoopte betrekkingen, zouden liefde tot en gehechtheid aan het moederland aankweeken. Het eenige, waarmede men meende het noodwendige te kunnen verzachten, bestond in een machtiging van Dec. 1848 aan den goeverneur generaal, om voortaan, bij wijze van uitzondering, tot het radikaal voor de bedoelde ambten ook voor te dragen personen, niet voldoende aan 't besluit van 1842, maar buitengewoon uitmuntende door kennis, ondervinding en verdiensten. Tegelijk werd dat radikaal nog aan over de 200 personen verleend, die in aanmerking konden komen bij een zeer vrijgeveige toepassing van het vroegere voornemen, om het besluit van 1842 zoo min mogelijk achteruit te doen werken. In 1851 volgde de machtiging om aan Indische ambtenaren, die het examen te Delft wenschten af te leggen, daartoe onder genot van overtochtgeld en verloftraktament verlof voor een jaar te verleen, mits de kosten terugbetalende bij niet slagen.

In 1849 werd een groot bezwaar, aan 't gemis van het radikaal verbonden, waarvan het adres van 1848 niet ge-
 waagde, maar waarop het Indisch bestuur herhaaldelijk had gewezen, weggeruimd. Het koninklijk reglement van 1857 op de Indische burgerlijke pensioenen bepaalde, dat aan hen, die 't radikaal niet bezaten, in den regel slechts de helft van het vastgestelde pensioen zou worden toegelegd, ofschoon zij in dezelfde verhouding tot hun bezoldiging als de overigen voor de pensioenen bijdroegen. Die bepaling werd ingetrokken.

In 1851 werd ingetrokken een bepaling van 1855, dat in den regel alleen zij, die het radikaal bezaten, wachtgeld konden genieten na ontslag uit het ambt wegens berispelijk gedrag.

In 1855—55 en in 1859—61 kwam weder, doch tijdelijk, een verlichting in de radikaalbezwaren. Vermits de akademie te Delft in de toenemende behoefte voor de ambten, aan de daar opgeleiden bij uitsluiting toegewezen, niet had voorzien, mochten een aantal reeds dienenden, zonder Delftsch diploma of buitengewone aanspraken (zie boven), tot de anders niet te vervullen plaatsen benoemd.

In 1864 eindelijk werd de Indische bede verhoord. Voortaan konden de in Nederlandsch Indië geborenen, waar ook opgevoed, naar de burgerlijke ambten aldaar, voor welke een vastgesteld examen noodig werd geacht, mededingen door dat examen af te leggen, en dit zoowel in Indië als in Nederland geschieden. Alleen zou men de opvoeding in Nederland blijven bevorderen, door jaarlijks aan een na overleg met den goeverneur generaal bepaald getal personen, die in Nederland met het beste gevolg het examen aflegden, geldelijke hulp te verleenen voor uitrusting, reis, en in afwachting van plaatsing.

Intusschen was, en sedert werd meer en meer, ook de wensch betreffende het onderwijs ter harte genomen. Dit onderwerp behandelen wij verder hierna.

Er kan derhalve geen twijfel zijn, of de politieke gesteldheid der koloniale maatschappij ten opzichte van deze levensvraagstukken is thans aanmerkelijk beter dan «vroeger», ook dan in 1860.

Nevens de in 't adres uitgedrukte, koesterden de adresant van 1848 wenschen, welke zij daar niet opnamen, voor een later bewaarden. Zij betroffen «vooral» (zegt een «authentiek verhaal» van dat jaar) «vrijheid van drukpers onder een strenge strafwet tegen het misbruik» en «ver-

tegenwoordiging der Nederlanders in Indië bij de wetgevende macht in het vaderland».

Naar vrijheid van drukpers in politieken zin, naar 't recht om handelingen der machthebbenden door middel der drukpers af te keuren en naar 't genot van 't lezen van zulke afkeuringen, reikhalsden zeer vele leden der koloniale maatschappij reeds lang vóór 1848. — Een twintigtal jaren vroeger was haar die vrijheid, in tamelijk ruime mate, toegekend. In 1827—29 stond het inofficieel gedeelte der Bataviasche, later Javasche Courant, krachtens vergunning van den kommissaris generaal, voor een iegelijk open, «om zijn gedachten zoo over politieke als over personeele aangelegenheden aan het publiek bekend te maken». De hevigste beoordeelingen van koninklijke besluiten werden er toegelaten.¹ Toen de vergunning ophield, behielp men zich met het zenden van opstellen aan dagbladen enzv. in 't moederland, met het aldaar uitgeven van brochures, welke alle te gretiger lezers vonden, wijl 't genot nu zooveel zeldzamer was. Doch de behoefte aan persvrijheid kon kwalijk verminderen terwijl er al meer in Europa geboren en in Indië kwamen, wien zij immers door de wet der overerving in 't bloed zit. In dit opzicht weder werkten de staatslieden, die door toevoer van Nederlanders gehechtheid aan 't moederland kweeken wilden, een beweging die zij niet wilden in de hand.

't Komt nog van belang voor, den loop dezer beweging na te gaan, al kost dit een iets langdurigen uitstap. Sommige feiten zijn elders niet of niet nauwkeurig vermeld.

Tot in 1856 was de goevernements «Javasche Courant» in Nederlandsch Indië het eenige nieuwsblad.

Op een verzoek van Juli 1855 vergunde de regeering na rijp beraad in Maart 1856 aan een Europeesch ingezetenen van Soerabaja, aldaar wekelijks een advertentieblad uit te

¹ Zie *Indisch Magazijn*, 1^e twt., vierde deel, blz. 229, 239.

geven. Zijn verzoek om er mengelingen in op te nemen werd echter in Maart 1837 afgewezen; ofschoon hij beloofde dat ze geen staatkunde zouden aanroeren en geen stuk zou geplaatst worden zonder verlof van den resident.

In 1838 vergunde zij de uitgave van het «Tijdschrift voor Nederlandsch Indië», waarin behalve het belangrijkste uit de periodieke werken van Europa mochten opgenomen bijdragen uit Indië over «de geschiedenis, natuurlijke historie, feesten, landbouw, nijverheid, zeden, gewoonten, ontdekkingen en wat dies meer zij», «met uitsluiting van goevernements en persoonlijke aangelegenheden». «Bij den minsten twijfel daaromtrent van hun kant», moesten de redakteuren het stuk aan den algemeenen sekretaris zenden «ter becoming van beslissing».

In 1841 werd het opnemen van «nuttige mengelingen» aan het Soerabajasche blad op nieuw geweigerd. In hetzelfde jaar de uitgave vergund van een advertentieblad te Samarang en van het maandschrift «De Kopiïst». Het laatste zou bevatten vertalingen enzv. uit Europeesche tijdschriften, bewerkte overzichten der jongste tijdingen van alle werelddeelen, en oorspronkelijke bijdragen uit Indië. De redakteur, ambtenaar ter algemeene sekretarie en zeer jong, mocht niets drukken zonder verlof van den algemeenen sekretaris. Voor zijn eerste nommer, tot inleiding van een bewerkt overzicht der tijdingen uit het moederland, bestemde hij een opstel over de gebeurtenissen die de Grondwetsherziening van 1840 teweegbrachten, geheel volgens officieele gedrukte bescheiden, maar nogal «liberaal» gekleurd. De plaatsing van dit stuk werd door den algemeenen sekretaris niet gedoogd. Hij kon het «niet anders beschouwen dan als een politiek traktaat», als een «verhandeling over de Nederlandsche en Nederlandsch Indische geldmiddelen». «Het doel» der regeering was «het verspreiden van politieke geschriften in Indië niet aan te moedigen». Deze censuur en andere redenen deden bij den redakteur het voornemen rijzen,

na aflevering van den eersten jaargang 's lands dienst te verlaten en in Nederland een maandschrift uit te geven, hoofdzakelijk gewijd aan de belangrijkste onderwerpen der voornaamste Europeesche tijdschriften, — indien namelijk die onderneming door eenige hulp van de Indische regeeringswege mogelijk wierd gemaakt. Hierin werd bij regeeringsbesluit van Juni 1842 bewilligd: het in Nederland uit te geven maandschrift zou rechtvrijen invoer en voorts dezelfde gunsten als de Indische genieten (portvrije verzending en inning der gelden door 's lands kassen). Doch de gouverneur generaal Merkus ontried persoonlijk den jeugdigen ondernemer ten ernstigste het heethoofdige plan, om daaraan zijn ambtlijke loopbaan op te offeren, en beloofde hem meer vrijheid voor zijn Indisch tijdschrift, mits dit geheel aan Indische onderwerpen wijdend. Zoo ontstond op aandringen van dien landvoogd in 't begin van 1844 het « Indisch Magazijn, een tijdschrift ter verzameling van opstellen en berichten over, en van belang voor, de natuur-, volken- en staatkunde van Nederlandsch Indië ». Let op het woord « staatkunde ». Inderdaad zou men een nieuw tijdperk intreden. Onder andere zouden alle werken, geschriften of tijdschriftartikels, die in Nederland over Indië verschenen, geregeld aangekondigd en beoordeeld worden. Een mildere censuur straalde reeds door uit de toelating van een beoordeelend opstel over de opiumpacht. Voor een volgend nommer (het vierde van het eerste twaalfstal) werd zelfs geheele ontheffing van censuur toegestaan. Dat de gouverneur generaal de vrucht dezer vrijheid niet afkeurde, bewees hij door den redakteur tot zijn partikulieren sekretaris aan te stellen. Maar juist nu werd het schrijven des ministers ontvangen, waaruit voortvloeyde de publikatie van 19 Mei 1844 « tegen het openbaar worden van stukken, behoorende tot de goevernementsarchieven ». Alle vrijheidsonwerpen vielen hierdoor in duigen. Kort daarna (2 Aug. 1844) bezweek Merkus aan de ziekte die hem sedert lang

ondermijnde. Zie verder omtrent dit tweede tijdschrift des redakteurs «verantwoording en afscheid» van Feb. 1846.

Ondertusschen had het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, afgaande op het woord «staatkunde» in den titel van het Indisch Magazijn en op den inhoud van het censuurvrije nummer, zich mede tot de behandeling der in 1858 uitgesloten «goevernements aangelegenheden» aange-gord. Hoe dit belet werd, en zijn verderen strijd met de cen-suur en de regeering, heeft de redakteur Van Hoëvell uitvoerig verhaald en gestaafd in het eerste nummer van den jaargang 1849. De drijfveer der regeering bij dien strijd is blootgelegd in 't besluit van 8 Dec. 1847, waar de goeverneur generaal Rochussen te kennen gaf, «dat de regeering nimmer zou achterblijven in goedkeuring, medewerking en ondersteuning, zoolang de voortbrengselen der drukpers zich bepaalden tot zuivere verspreiding van kennis en wetenschap, zonder rechtstreeks of zijdelings te behandelen onderwerpen, welke betreffen beginselen of daden der regeering; als zijnde in deze bezittingen van den staat, waar tegenover eene zeer talrijke bevolking, welke eene andere als de Christelijke godsdienst belijdt en gevormd is in eene op geheel andere grondslagen rustende maatschappij als de Europeesche, de bevoegdheid tot het vrijelijk verkondigen van gevoelens, welke met de aangenomen beginsels van regeering in strijd zijn, noch wettiglijk toegekend, noch bestaanbaar met het duurzaam, rustig en voordeelig bezit dezer gewesten». En nogmaals in hetzelfde besluit, waar gesproken werd van een «inmenging in het staatkundige, welker duurzame strekking en uitwerking met de rust, het geluk en de welvaart van deze bezittingen van Nederland onvereinigbaar en daarom onduldbaar is».

Men weet, welken uitslag deze bemoeijingen hadden. Van Hoëvell, in arren moede naar Nederland vertrokken, zette daar sedert 1849 zijn Tijdschrift voort, en vermits de invoer en verspreiding in Indië, hoezeer zonder

de vroegere gunsten, onbelemmerd plaats grepen, las de koloniale maatschappij geregeld maandelijks vrij wat scherper beoordeelingen van regeeringsbeginsels en regeeringsdaden, dan die in het Tijdschrift opgenomen zouden zijn, indien het in Indië gedrukt ware met de vergunning om staatsaangelegenheden te behandelen.

Overigens toonde de goeverneur generaal Rochussen zich geneigd, aan de drukpers in Indië meer ontwikkeling toe te staan. Reeds kort na zijn optreden vergunde hij de uitgave van een «Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Nederlandsch Indië», welke het tusschenbestuur van 1844-45 om staatkundige redenen had vermeend te moeten weigeren. In 1848 verleende hij volle goedkeuring en ondersteuning aan het maandschrift «Het recht in Nederlandsch Indië», waar trouwens door den redakteur zelve «recensie en kritiek» buiten die van boeken was uitgesloten. (Luidens de «voorwoorden» van Jan. 1849, omdat kritiek van vonnissen zou leiden tot «onvoegzaam geschrijf en tegengeschrijf, zonder eenige andere uitkomst dan hartstochtlijkheid en persoonlijkheden, welke — het doet ons leed het te moeten zeggen — nog al te veel in de Indische praktijk voorkomen».) In hetzelfde jaar bewerkte hij, dat na 't vertrek van Van Hoëvell, de oude taak van diens tijdschrift opgevat werd door het «Indisch Archief, tijdschrift voor de Indiën», onder redactie van Dr. Buddingh. Dit mocht mede geen goevernements en persoonlijke aangelegenheden behandelen, maar genoot van staatswege veel meer dan een der vorige geldelijke hulp. Aan de advertentiebladen, in 1848 met een te Makasser vermeerderd, veroorloofde hij nieuwsberichten over te nemen uit de Staatscourant en zelfs uit de mailedities van andere, voorts alle berichten over nieuwe uitvindingen aangaande scheepvaart, landbouw en fabriekswezen. Toen echter een dier bladen uit het Bijblad een nota over den landverkoop op Java overnam, werd de vergunning beperkt

tot berichten, welke Nederlandsch Indië noch in staatkundigen noch in administratieven zin betroffen (Aug. 1850).

De gouverneur generaal Van Twist ging na overleg met het opperbestuur van het beginsel uit, dat, in afwachting van het regeeringsreglement, en daarna van de daar voorgeschreven verordening, aan de pers in Indië alle vrijheid behoorde gelaten, welke met het heerschende regeeringstelsel vereenigbaar was. Aan gevraagde vergunningen tot het uitgeven van nieuwsbladen enzv. verbond hij daarom de voorwaarde, dat men zich moest onthouden van gisping der handelingen van het bestuur in Nederlandsch Indië (gewestlijk en plaatslijk bestuur inbegrepen) of van het opperbestuur in Nederland. Het toezicht op de naleving werd aan de betrokken residenten en aan de algemeene sekretarie opgedragen. Bij een eerste noemenswaardig vergrijp kreeg de uitgever een waarschuwing of bedreiging. Daar men weldra wist, dat met de bedreigingen van dezen landvoogd niet te spotten viel, troffen zij doel. Volgens onze bronnen althans behoefde geen vergunning ingetrokken. Maar bedriegt mijn geheugen mij niet, dan had ieder nieuwsbladuitgever zich eenmaal het genoegen verschaft van in 't oog vallend te gispen, dus een waarschuwing bekomen. Het gebruik van de drukpers in Indië nam onder deze regeling zeer toe, trots de sedert 1849 en vooral sedert de ontwerpen voor een regeeringsreglement veel gemaklijker gelegenheid voor Indische ingezetenen, om gedachten en gevoelens in Nederlandsche bladen enzv. te uiten. Toen het regeeringsreglement in werking trad, Mei 1855, verschenen in de Nederlandsche taal ¹ 7 nieuwsbladen (waaronder de vroeger vergunde die zich naar de nieuwe voorwaarden uitbreidden) en was nog 1 pas vergund dat in 1857 verscheen; terwijl het getal tijdschriften sedert 1852 met 4 vermeerderde.

¹ Over de nieuwsbladen in de inlandse talen straks bij 't beschouwen der inlandse bevolking.

Uit art. 110 van 't regeeringsreglement werd geboren het «reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indië», vastgesteld bij koninklijk besluit van 8 April 1856 (minister Mijer). Tegen deze koloniale wet barstte aldadelijk bij de bekendwording in Nederland een storm van afkeuring los. Volgens Thorbecke was het hoofddoel blijkbaar, «een wapen tegen publiciteit en kritiek van regeeringsaangelegenheden op Java in handen te hebben», en 't reglement zelf de meest despotieke wet, die ergens ten aanzien van de drukpers bestond. «Men heeft de meest gestrenge wetten van de laatste jaren eklektisch nagegaan; en had men nu slechts de eene of andere van die wetten gekopieerd, dan zou het reglement minder buitensporig wezen; maar men heeft de eene uit de andere aangevuld.» De «authentieke uitlegging» in Indisch Stbl. 1858 n°. 75, aan de bedenkingen eenigermate tegemoetkomend, wischte den kenmerkenden trek niet uit. — Naast die wet bleef van kracht het koninklijk besluit van 15 Jan. 1854, (gedurende 't gemeen overleg omtrent het regeeringsreglement genomen,) tot handhaving van het uitsluitend eigendomsrecht van den staat op alle stukken en bescheiden, behoorende tot de goevernementsarchieven in de koloniën. — En toch bereikte de drukpers in Indië een graad van vrijheid, verre boven 'tgeen de adressanten van 1848 zich als mogelijk hadden voorgesteld. Niet alleen was 't getal in 't Nederlandsch geschreven nieuwsbladen volgens de koloniale verslagen reeds in 1864 tot 15 aangegroeid, en bedraagt het thans na vele wisselingen 18; maar de uiting der gedachten en gevoelens, inzonderheid de gisping der handelingen van 't bestuur der kolonie en in 't moederland, geschiedde meer en meer op een wijze, die eer doet denken aan volstreckte bandeloosheid, dan aan een strenge wet tegen misbruik.

Dus werd de wet niet toegepast? Deze gevolgtrekking kan slechts ten deele beaamd. Zeker is, wanneer men zoovele ongemoeid gelaten uitingen der Indische nieuws-

bladen vergelijkt met die, welke de rechter strafte, niet te loochenen dat de ergst bedreigde politieke vergrijpen, als: aanranding van de waardigheid of het gezag des Konings; aanranding als voren van 's Konings vertegenwoordiger in Nederlandsch Indië; smaad, hoon en laster jegens dezen; aanranding van den eerbied aan wetten of wetlijke verordeningen verschuldigd; opzetting tot haat of minachting tegen de regeering van het moederland of de koloniën; smaad, hoon en laster jegens openbare ambtenaren of gestelde machten en openbare lichamen in het moederland of de koloniën; opwekking van haat en verachting tusschen verschillende klassen der bevolking; het desbewust openbaar maken van valsche tijdingen, valsche, vervalschte of logenachtige aan derden toegeschreven stukken, veelal straffeloos gepleegd werden. Waar de vervolging door de beleedigde ambtenaren had moeten ingesteld, schijnen deze er gewoonlijk van afgezien te hebben; evenals hun lotgenooten in 't moederland bevroedende, dat zonder toelating van ongegronde beschuldigingen een vrije drukpers niet denkbaar is. Wat de vervolging van ambtswege betreft: een der landvoogden verklaarde rondelijk, (zich niet storend aan art. 58 *b* van 't regeeringsreglement,) de uitvoering van 't reglement van 1856-58, zoover die van hem afhing, gedurende zijn gansche vijfjarig bestuur opzetlijk te hebben nagelaten. De goeverneur generaal Mijer namelijk zeide in de afscheidsrede van 1 Jan. 1872: «Aan voorstellen van het openbaar ministerie om vervolgingen in te stellen heeft het niet ontbroken, doch ik heb gemeend daaraan geen gevolg te moeten geven. In enkele gevallen werd een vervolging om bijzondere overwegende redenen ontraden, in de meeste ontbraken de rechtskundige gronden om met zekerheid een veroordeeling te verwachten. Procès de tendance heb ik niet willen voeren: ik achtte het beter, de smadelijke, haatlijke en der regeering vijandige artikelen, die er aan-

leiding toe hadden kunnen geven, met een minachtend zwijgen aan de vergetelheid prijs te geven, dan ze door den ernst eener strafvordering een levensduur te schenken, dien zij uit eigen waarde niet verdienen.» De wet, overal imperatief, veroorlooft dat minachtend zwijgen niet. Trouwens het opperbestuur zelf heeft, door sedert 1838 te erkennen dat het reglement van 1836—38 bij een wet moest gewijzigd, door herhaaldelijk te berichten dat een ontwerp voor die wet gereed lag, tot een minder stipte betrachtning van het reglement bijgedragen. Doch met dat al mag niet voorbijgezien, dat het reglement in sommige gevallen wel degelijk werd toegepast. Dit ondervond al spoedig de redakteur van 't in 1838 opgericht «Bataviasch Handelsblad». Had hij van den aanvang af heftige stukken tegen den goeverneur generaal, openbare ambtenaren, machten en lichamen, straffeloos opgenomen; in Juni 1839 het bekende manifest aan 't moederland gedrukt zonder vervolgd te worden (te kunnen worden, meende men); voor een opstel van Okt. 1839 werd hij door den raad van justitie en het hooggerechtshof, wegens smaad, hoon en laster jegens 's Konings vertegenwoordiger, tot achttien maanden gevangenis veroordeeld ¹. Die straf onderging hij gedurende ongeveer drie maanden; toen werd hem op zijn verzoek, gegrond op zeer nadeelige gevolgen der straf voor zijn gezondheid, gratie verleend. (Hij wilde 't verzoek vroeger niet doen. Daarop deden 55 ingezetenen van Batavia 't voor hem. Dat «samenspannend» adres werd afgewezen.) Van latere toepassingen vindt men in de koloniale verslagen opgaven, die aldus gerangschikt kunnen worden ²:

¹ Zie vonnis en arrest in Tijds. v. N. I. 1860, II, 31. Verg. verder blz. 276 en 277 aldaar.

² Ook om aan volgende verslaggevers te doen zien, welke verbetering die opgaven behoeven.

Ten overvloede zij opgemerkt, dat het ontbrekende niet te vinden is in de bij de verslagen gevoegde gedrukte statistiek der rechtsbedeeling.

	Beklaagd.		Samen.	Veroordeeld.		Samen.
	<i>a.</i> Van ambts- wege.	<i>b.</i> Door de beleedigde partij.		Op vervol- ging <i>a.</i>	Op ver- volging <i>b.</i>	
1865	3	1	4	3	0	3
1866			0			0
1867			0			0
1868	2	0	2	2	0	2
1869	<i>x</i>	<i>x</i>	13	1	3	4
1870	<i>x</i>	<i>x</i>	9	<i>x</i>	<i>x</i>	4
1871	0	9	9	0	4	4
1872	3	4	7	<i>x</i>	<i>x</i>	2
1873	4	5	9	<i>x</i>	<i>x</i>	2
1874	<i>x</i>	<i>x</i>	7	<i>x</i>	<i>x</i>	6

Aard der gestrafte vergrijpen en uitgesproken straffen :

1865. Smaad, hoon en laster jegens Europeesche, inlandsche en Chineesche ambtenaren, 1 en 3 maanden gevangenis.
1868. Smaad jegens eenige ministers van Maart 1868, geldboete. Hoon jegens den gouverneur generaal en den gouverneur van Celebes, een jaar gevangenis. (Dit klopt niet met de afscheidsrede.)
- 1869—74. Niet vermeld. Uit dagbladen weet men, dat onder de veroordeelingen van 1874 er een was tot een jaar gevangenis, wegens smaad en hoon jegens den gouverneur generaal.

Uit die statistiek kan echter hier aangeteekend, dat bij de raden van justitie op Java wegens „ hoon en beleediging van ambtenaren „, in en buiten drukwerken, zoo van ambtswege als door de beleedigde partij werden :

beklaagd ,				waarvan		veroordeeld :			
1857	0	1864	10	1857	<i>x</i>	1864	<i>x</i>	Straffen niet vermeld.	
1858	0	1865	7	1858	<i>x</i>	1865	<i>x</i>		
1859	5	1866	1	1859	<i>x</i>	1866	0		
1860	0	1867	7	1860	<i>x</i>	1867	5		
1861	4	1868	10	1861	<i>x</i>	1868	6		
1862	2	1869	5	1862	<i>x</i>	1869	2		
1863	7	1870	7	1863	<i>x</i>	1870	7		

Er zijn nog geen latere opgaven dan over 1870. Van de Buitenbezittingen blijkt wel 't getal beklaagden (in 1857—70 samen 12), niet dat der veroordeelden.

Bovendien werden in 1864 twee en in 1875 een Nederlander wegens daden in drukwerken politiek verwijderd.

Er is derhalve een andere oorzaak, een sterkere dan het zelden uitvoeren der wetlijke bedreigingen. Waar de pers, in weerwil van de gevallen straffen, voortging en voortgaat met daden als de gestrafte, moet er een wil geweest zijn en nog zijn, om liever zich aan de straf bloot te stellen dan de daden na te laten, een behoefte bij de daders om zich zóó te uiten ten spijt van alle bedreiging.

Vertegenwoordigen die daders — of in 't algemeen: vertegenwoordigt de Indische drukpers de politieke gedachten en gevoelens van de meerderheid der Europeesche bevolking?

Ware dit statistisch uit te maken! Tien jaren geleden meende ik de vraag op een hoofdpunt bevestigend te kunnen beantwoorden ¹. Hoort men echter dezen en genen der onlangs uit Indië gekomenen, men zou tot ontkenning overhellen. Voor wie niet, of sedert lang niet meer, in gindsche maatschappij leeft, is een eigen oordeel moeilijk. Op zich zelf heeft het niet instemmen der gemeente met de penvoerders der periodieke pers niets onwaarschijns. Ook te onzent vertoonen de meest gelezen bladen niet altijd de gedachten en gevoelens der maatschappij. Ze zijn leiders, niet organen der openbare meening. In de wandeling verneemt men zeer dikwerf vrij ongunstige uitlatingen over 't « koerantengeschrijf ». Maar moet op deze gronden bij een onderzoek naar de potitieke gezindheid der koloniale maatschappij aan de getuigenissen der gindsche nieuwsbladen alle waarde ontzegd?

De moeilijkheid zou niet in die mate aanwezig zijn, ware de andere der onuitgesproken Indische wenschen van 1848: « vertegenwoordiging der Nederlanders in Indië bij

¹ Aant. VII, van Dec. 1865, blz 122.

de wetgevende macht in het vaderland », vervuld geworden. Vervuld namelijk in den toen daaraan gehechten zin van rechtstreeksche afvaardiging. De Grondwet, bepalende dat de Staten Generaal het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigen, sluit de Nederlanders in Indië niet uit: zij stelt hen gelijk met die Nederlanders hiertelande, die vertegenwoordigd worden zonder kiesgerechtigdheid ¹. Hetgeen de Nederlanders in Indië door dit weigeren van het kiesrecht derven heeft voor hen een zeer luttele beteekenis; want, vermits de Grondwet hun kwalijk meer had kunnen toestaan dan aan de Nederlanders van het rijk in Europa, waar elke 45000 zielen 1 lid naar de tweede kamer afvaardigen, zou de inwilliging zijn neergekomen op het kiezen van slechts 1 vertegenwoordiger. Maar voor allen in 't moederland, die de politieke gedachten en gevoelens der Nederlandsche koloniale maatschappij kennen willen, kennen moeten, was en is de weigering een wezenlijk nadeel. Zij versteekt ons van 't licht dat de verkiezingen zelve, de uitingen der kiezende lichamen of personen, hadden kunnen aanbieden. Minstens eenmaal in de vier jaren hadden wij deze stemmen met die der drukpers kunnen vergelijken.

Bij 't gemis van zoodanige gelegenheid tot vergewissing, behooren wij er te meer prijs op te stellen, dat de koloniale maatschappij gebruik make van het eenige hulpmiddel tegenover onvoldoende vertegenwoordiging: het recht van petitie. Dat bezat zij niet krachtens de Grondwet; zie 't woord « ingezeten » in art. 9 en art. 118 ². Zij verkreeg het bij art. 112 van 't regeeringsreglement: « leder ingezeten heeft het recht om verzoeken aan de bevoegde macht, zoowel in Nederland als in Nederlandsch Indië, schriftlijk in te dienen, mits » enzv. als art. 9 Grondwet. Ik haal den tekst aan, omdat het Bijblad van 1874 en 75 dien op een paar plaatsen wegdacht.

¹ Verg. *De kol. pol. der Grw.* blz. 358. ² Als voren blz. 368.

Van dat recht nu werd gebruik gemaakt bij de Indische adressen van 1874 en 75.

Het eerste, aan den Koning gericht, maar door tusschenkomst van den goeverneur generaal aangeboden, betrof aanhangige plannen tot invoering van « een speciale belasting voor Europeesche ingezetenen en vreemde Oosterlingen, welke in ruwe trekken hierop zoude nederkomen, dat adressanten zullen hebben te betalen aan de schatkist een aan hun inkomen evenredig bedrag, en hetwelk, naar men meent, niet gering zal zijn ». De politieke gedachte van 't uitvoerige stuk is in 't kort deze. Adressanten zetten voorop « de verplichting, die op elken staatsburger rust, om te deelen in de lasten van den staat ». Zij zouden dan ook tegen nieuwe belastingen geen bezwaren hebben, indien de middelen der Indische schatkist ontoereikend waren voor « de uitgaven die ten hehoeve van Indië moeten worden gedaan ». Maar dit was 't geval niet. Indiës inkomsten wierpen jaarlijks batige sloten af. De plannen beoogden dus vergrooing dier overwinsten ten laste van Indiës ingezetenen en « tot ontlasting van de bevolking van Nederland ». Dit beginsel moesten adressanten « eerbiedig, maar met nadruk en ernst bestrijden, omdat het niet in overeenstemming is te brengen met een goede staatkunde en tot de grootste onbillijkheid leiden zal ». « Verstoken van al de lusten en voorrechten, verbonden aan het Nederlandsche staatsburgerschap, en verkeerende in een toestand van onmondigheid, die het hun onmogelijk maakt om middellijk of onmiddellijk eenigen invloed op de behandeling hunner belangen uit te oefenen, kunnen zij bezwaarlijk geacht worden hun deel te moeten dragen in de lasten van den Nederlandschen staat ». « Overtuigd, dat, wanneer aan het bestaande plan mocht worden uitvoering gegeven, zulks onvermijdelijk tot een toenemende ontevredenheid onder de ingezetenen van Nederlandsch Indië leiden » zou, verzochten zij den Koning, die ingezetenen

« in bescherming te nemen tegen de zich meer en meer openbarende zucht om hen te doen dragen de lasten, welke op de bevolking van Nederland rusten ».

Dit adres draagt de namen van 180 « Nederlanders, geboren of gevestigd in Nederlandsch Indië », toen te Batavia. Daaronder 110 landsdienaren; onder hen schier al de hoogste leden der rechterlijke macht. Op het groote getal heeft men aangemerkt, dat velen wel slechts uit beleefdheid, zelfs zonder te lezen, meegeteekend zullen hebben. De heer Van den Berg, president der Javasche Bank, spreekt dit in zijn « Brief van een medeadressant » met de volgende feiten en beweringen tegen. « Bijna niemand wilde er zijn naam onder plaatsen alvorens het à tête reposée te hebben gelezen »; « anderen wenschten er vooraf een punt van beraadslaging met hun ambtgenooten van te maken »; anderen weder vroegen vooraf « zoowel schriftlijk als mondeling nadere inlichtingen ». « Van de meeste, ik zou haast durven zeggen van alle, ambtenaren is het medeonderteekenen geweest een wel onverwogen, geheel vrijwillige daad, die nog meer beteekenis erlangd heeft door de bekende omstandigheid, dat enkele ambtgenooten gemeend hadden zich van medeonderteekening te moeten onthouden. » « Ware het de toeleg van de ontwerpers geweest om den invloed, dien zij mogelijkerwijze bezitten, te benuttigen, dan zou het aantal namen zonder veel moeite misschien zijn kunnen worden vertiendubbeld. Zouden niet de meesten, zoo niet allen, van hen die in ondergeschikte rangen hetzij den lande of den handel dienen, bereid zijn gevonden om het voorbeeld te volgen, hun door hun chefs gegeven? Met opzet echter heeft men zich niet tot dezen gewend, en heeft men juist uit afkeer van alles wat naar een min of meer luidruchtige demonstratie, of naar het roeren van de groote trom zou kunnen gelijken) zich bij voorkeur bepaald tot hen, die in onze samenleving een min of meer zelfstandige positie bekleeden ».

Luidens het koloniaal verslag van 1875 richtten een aantal ingezetenen van Samarang en Djokjokarta zich tot den gouverneur generaal met adressen van gelijke strekking. Mij dunkt, redenen genoeg om de uitgedrukte gedachte aan de meerderheid in de hogere lagen der bedoelde maatschappij toe te schrijven.

Het Bataviasch adres, door de Indische bladen bekend geworden, vond in 't moederland aanstonds een zeer ongunstige ontvangst. Althans in 't openbaar. De pers had niets dan berisping over voor de daad, en inzonderheid voor den toon; ook waar men de juistheid van der adressanten hoofdstelling, dat vermeerdering van belastingen in Indië met het grondbeginsel van belastingheffing strijdt zoolang Indië meer opbrengt dan behoeft, wilde toegeven. In de kamers trad niemand voor hen op. En de regeering antwoordde hun bij kennisgeving in de Javasche Courant van 2 Maart 1875, « dat Zijne Majesteit dit adres als voorbarig, min voegzaam, op onjuiste gronden steunende en alzoo niet vatbaar voor een beschikking, heeft ter zijde gelegd ». Bij 't koloniaal verslag van 1875 deelde de minister aan de kamers en 't publiek mede: dat de ontworpen nieuwe heffingen bestonden in een personeele belasting en een patentrecht, beide te vorderen van Europeanen en vreemde Oosterlingen, met intrekking van andere die reeds van hen geheven worden; dat de meerdere heffing berekend werd op f 2000000 's jaars na aftrek der kosten; dat de gouverneur generaal Loudon zich niet vereenigde met de personeele belasting, wel met het patentrecht; dat de tegenwoordige minister tegen beide geen overwegende bezwaren had, vermeenende: « dat er geen enkele reden is om een toestand te doen voortduren, waarin door de in Nederlandsch Indië gevestigde Europeanen en vreemde Oosterlingen naar evenredigheid veel minder wordt bijgedragen tot de kosten der staats-huishouding dan door de inlandsche bevolking »; dat daarom het Indisch bestuur in Maart 1875 is uitgenoodigd, zoo

spoedig mogelijk de plannen verder te doen uitwerken en toegelichte ontwerpen van verordeningen aan te bieden.

Een korte poos werd het antwoord, dat het adres van 1874 «voorbarig» was, als een geruststelling opgevat. Toen echter deze lezing verkeerd bleek, besloot men de hoofdgrief nader aan te dringen, ditmaal bij de tweede kamer. Het aan haar gericht Bataviasch adres van 14 Aug. 1875 draagt de namen van 38 Nederlanders. Vele der vorige adressanten, schreven zij, en in de eerste plaats al de ambtenaren, had het ontvangen bescheid huiverig gemaakt, om zich andermaal van het recht van petitie te bedienen. Er kon «derhalve geen sprake zijn van een algemeen petitionnement ter overbrenging aan de bevoegde machten in Nederland van de gemoedsbezwaren, die bij verreweg de meeste ingezetenen van Indië tegen de in te voeren belastingen bestaan.» Deze bezwaren vonden gewis «ten deele hun oorsprong in de vrees van sommigen, dat hun beurs niet ongevoelig zou worden aangesproken», maar grondden zich «voor een nog veel grooter deel op een hoogst gewichtige rechtskwestie: op de vraag namelijk, of het Nederland betaamt, om aan Indië's belastingschuldigen, hetzij inboorlingen des lands, vreemde Oosterlingen of Europeanen, nieuwe lasten op te leggen, zoolang het in beginsel niet is uitgemaakt, op welke grondslagen de financiële verhouding van Indië tot Nederland behoort te rusten». «Tot groote bevreemding van schier al de vroegere adressanten» was «deze zijde van het vraagstuk in Nederland, voor zoover men daar aan het smeekschrift van Batavias burgerij wel eenige aandacht had willen schenken, schier geheel onbesproken gebleven», en had men hen liever afgeschilderd als weerbarstigen tegen den plicht van elken staatsburger, om door 't betalen van belastingen de middelen te helpen bijeenbrengen, die ter bestrijding van de staatsuitgaven noodig zijn. De onderteekenaren van het vorige adres behoefden zich een zoo volkomen valsche voorstelling te minder

aan te trekken, naardien deze plicht er uitdruklijk werd vooropgezet; evenmin het bescheid der regeering, dat het adres onvoegzaam zou zijn, «aangezien het nimmer in de bedoeling van een hunner kon gelegen hebben om zich onvoegzaam uit te laten jegens hun geëerbiedigden vorst». Doch vermits alzoo omtrent de strekking van dat adres in Nederland een misverstand heerschte, dat niet mocht blijven bestaan, leidde deze overweging de tegenwoordige adressanten er toe, om «hun beschouwingen» over de hoofdvraag «aan het beter oordeel der kamer te onderwerpen, nu het zoo goed als zeker was dat een beroep hunnerzijds op het uitvoerend bewind weinig kansen van welslagen meer kon aanbieden». Die beschouwingen komen met de woorden van 't adres hierop neder. De plicht der onderdanen om den soeverein belasting op te brengen heeft zijn vaste en onoverschrijdbare grenzen. Volgens het hedendaagsche staatsrecht worden deze aangegeven door hetgeen de soeverein ter dienste van de publieke zaak behoeft, en hem rechtmatig toekomt om zijn toestand als soeverein behoorlijk te kunnen ophouden. Nu heeft Indië sedert een lange reeks van jaren meer opgebracht dan voor de behoeften van Indië noodig is geweest. Dat meerdere, een doorlopende baat geworden voor de Nederlandsche schatkist, bedraagt reeds zeer nabij *f* 750 millioen, «of meer dan een vierde van de door Duitschland aan Frankrijk opgelegde oorlogsschatting van 5000 millioen franken». Adressanten achten het hier de plaats niet om de vraag te behandelen, waarop het recht van Nederland, om zich door Indië een jaarlijksche schatting van etlijke millioenen te doen opbrengen, gegrond is. Zij willen voor het oogenblik gaarne aannemen, dat dit recht werkelijk aan Nederland toekomt, hoe krachtig en veelbeteekenend de gronden ook zijn mogen, die voor een geheel tegenovergestelde meening kunnen worden bijgebracht. Maar onder geen voorwaarden kan door hen worden toegegeven, dat Nederland van Indië

mag vorderen al wat Nederland goedvindt voor zich te eischen. Naar hun opvatting van recht en billijkheid wordt het dan ook meer dan tijd, om voorgoed te doen uitmaken, welke som Indië voortaan als jaarlijksche schatting aan Nederland zal schuldig zijn, boven en behalve hetgeen aan Nederland rechtmatig toekomt als rembours voor uitschotten ten behoeve van Indië gedaan. Zoolang de grens dier verplichtingen niet behoorlijk is afgebakend, moet elk nieuw belastingplan noodwendig den indruk maken van te zijn uitgedacht, niet ten bate van de gemeene zaak in Indië, maar om de baten, die Nederland reeds van Indië trekt, nog meer te stijven, en zodoende op de schouderen van Indië's ingezetenen over te brengen een deel van de lasten, die eigenaardig op de bevolking van Nederland rusten moeten. Het veldwinnen van een dergelijke meening kan slechts verwijdering kweeken tusschen de zonen van hetzelfde vaderland; terwijl het aanzien van Nederland in het buitenland er noodwendig onder moet lijden, naarmate men ook daar meer tot het inzicht komt, dat Nederland bij 't beheer van zijn overzeesche bezittingen er vóór alles naar streeft om ze dienstbaar te maken aan eigen geldelijk voordeel. — En daarom wendden adressanten zich «eerbiedig» aan de kamer, «met de bescheidene, maar dringende bede, hare goedkeuring te onthouden aan elk voorstel om aan de ingezetenen van Nederlandsch Indië, onverschillig tot welken landaard zij behooren, nieuwe lasten op te leggen», zoolang de voormelde hoofdvraag niet is uitgemaakt.

Een aantal Nederlanders te Samarang betuigden aan de kamer hun instemming.

Deze adressen werden in de beide kamers, bij de voorloopige en latere beraadslagingen over de Indische begroo-ting voor 1876, druk besproken. Zoo goed- als afkeurend. Voor het vraagstuk der regeling van de financieele verhouding tusschen kolonie en moederland was blijkbaar meer belangstelling opgewekt. Tot een besluit kwam men evenwel

niet. De nieuwe belastingen namelijk zijn nog niet aan de goedkeuring der kamers voorgedragen, maar zullen voorgedragen worden. Intusschen schreef de minister aan de kamers: «Veel misverstand ware te vermijden, wanneer men niet telkens Indische belangen stelde tegenover het Nederlandsche staatsbelang, en van het geheel onjuiste denkbeeld uitging, dat het kleine getal Europeanen in onze overzeesche bezittingen recht hebben, om de behoeften en wenschen der inlandsche bevolking met de hunne te vereenzelvigen, en als vertegenwoordigende die Indische belangen op te treden.» «Bij de bespreking van de wenschelijkheid eener vaste verhouding tusschen de financiën van Nederland en van Indië dient niet te worden vergeten, dat zoowel de regeering als de vertegenwoordiging, bij de wetlijke vaststelling van de Indische begrooting, steeds hebben medegewerkt om in de behoeften van Indië met milde hand te voorzien, zoodra het bestaan van die behoeften duidelijk was aangetoond en de maatregelen ter voorziening op aanneemlijke gronden konden worden verdedigd. Wel verre van te strekken tot miskennis der Indische behoeften, geeft de behandeling der Indische begrooting ook thans weder aanleiding tot een samenwerking der verschillende takken van de wetgevende macht in het bevorderen van Indische belangen, welke voorzeker de meeste voordeelen belooft voor een bevredigenden toestand in onze Indische bezittingen. Overigens behoeft het wel geen herinnering, dat thans niet meer zooals voorheen alle overschotten der Indische diensten aan de Nederlandsche diensten worden toegevoegd, en dat sedert eenige jaren over de vermoedelijke overschotten slechts wordt beschikt ten behoeve van buitengewone uitgaven zoowel in Indië als in Nederland, naarmate de middelen zulks toelaten en de behoeften van meer buitengewonen aard zich voordoen. De wenschelijkheid van een vaste verhouding tusschen de Nederlandsche en Indische financiën moge in het algemeen niet kunnen wor-

den ontkend, zij zal zich niet dringend doen gevoelen, waar op de wijs, hierboven bedoeld, op de behoeften van Nederlandsch Indië wordt gelet.» Mondeling voegde hij daarbij ongeveer (zie Bijblad 2 Dec. 1875): «Ook voor mij is het denkbeeld van meerdere vastheid in de verhouding tusschen de Indische en de Nederlandsche financiën een ideaal geweest. Maar, evenals met vele zaken, leert men weleens langzamerhand, dat idealen niet gemakkelijk worden bereikt, en dat het den mensch alleen gegeven is om er naar te streven. Het zou zeker een voordeel zijn voor de Nederlandsche huishouding, wanneer zij op een cent na te voren wist, op hoeveel zij uit de Indische geldmiddelen kon rekenen. Maar is het wel mogelijk, een vaste bijdrage voor de toekomst te verzekeren? Want de Indische middelen zijn, evenals de Nederlandsche, niet alleen onderworpen aan de noodzaaklijkheid van de voorziening in de Indische behoeften, maar ook aan een tal van wisselvallige omstandigheden. Ik geloof dus, dat het bepalen eener vaste bijdrage tot niet veel leiden en de betaling altijd van verschillende omstandigheden afhangen zou. Wat nu eene vastere verhouding tusschen de Indische en de Nederlandsche financiën betreft, een verhouding die b. v. de nationale schuld, of een verdeeling naar zekeren maatstaf van saldos van vroegere diensten tot grondslag zou hebben, zij lijdt aan datzelfde euvel, aan dezelfde moeilijkheden.... Mij dunkt, de oplossing van die moeilijkheden, zoo als die praktisch thans is verkregen, is wellicht vooreerst nog de beste»....

In 't voorbijgaan. Meermalen, in en buiten de kamers, is geschreven en gesproken over de door mij voorgestelde oplossing van het evenvermelde vraagstuk, en over 't lot van dat voorstel. Echter niet altijd met historische juistheid. Ofschoon natuurlijk het onderwerp in zijn geheel hierna omstandig moet behandeld, schijnt mij reeds nu nopens dit punt een korte toelichting nuttig.

Om de zaak zoo spoedig doenlijk op het tapijt te krijgen, werd zij in algemeene bewoordingen te pas gebracht bij de memorie van Aug. 1868 ten geleide der Indische begrooting voor 1869. Na gezegd te hebben, dat ter bestrijding der in aantocht zijnde aanzienlijke vermeerdering van noodzaaklijke uitgaven, voor zoover zij niet door strenge bezuinigingen zou worden opgewogen, eenige belastingen in Indië konden verhoogd en desnoods ook nieuwe ingevoerd, eindigde die memorie met de verklaring: «Doch alvorens men in Indië, met fiskale bedoelingen, aan het belastingwezen de hand sla, zal moeten worden beslist: wat de kolonie aan het moederland behoort op te brengen.» Dit lokte velerlei beschouwingen uit, waarmede de regeering (de minister van financiën beaamde het denkbeeld) haar voordeel kon doen. Het resultaat was mijn voorstel (zie niet alleen de stukken maar ook de beraadslagingen over de Indische begrooting voor 1870), om:

den door de Indische begrootingen voor 1867 en 68 ingestelden en bij die voor 1869 voorshands gevolgden regel, dat het batig slot van elk Indisch dienstjaar wordt toegevoegd aan de middelen des rijks ¹, te verlaten;

bij elke Indische begrooting, tegenover het geraamd batig slot, als bijdrage aan de middelen des rijks op te nemen een ronde som beneden dat geraamde slot; welke ronde som zijn zou een geraamd bedrag, maar tegelijk een bepaald bedrag in dien zin, dat het ten volle moest uitgekeerd wanneer de loop der dienst minstens dat bedrag als batig slot aanwees;

voor die ronde som over 1870 uit te trekken 10 millioen; maar later haar allengs te verminderen ² tot zoodanig bedrag, als noodig gerekend kon worden om aan het rijk terug te betalen de uitgaven, welke het in 't betrokken

¹ Dat de ingestelde regel aldus moet geformuleerd, wordt bij de omstandige behandeling van het onderwerp nader aangetoond.

² Dit blijkt o. a. uit het aangevoerde, dat Nederland leeren moest niet meer op de Indische bijdrage te leunen.

jaar voor Nederlandsch Indië doen zou; daarbij lettende op de millioenen, sedert 1857 door Nederlandsch Indië boven zulke uitgaven aan het rijk opgebracht;

over hetgeen het werkelijke slot van een Indisch dienstjaar meer mocht bedragen dan de geraamde ronde som te beschikken bij de wet, hoofdzakelijk voor Indische behoeften.

Men pleegt te beweren, dat de tweede kamer het voorstel op beslissende wijze met groote meerderheid verwierp. Dit steunt op het feit, dat een amendement, strekkende om de ronde som van 10 millioen, die mijn beginsel uitdrukte, te vervangen door een sluitpost van *f* 10107740, den 19 Nov. 1869 met 42 tegen 24 stemmen werd aangenomen. Nochtans is de bewering niet geheel juist. Beide voorstellers van 't amendement hechtten er de beteekenis aan, dat hetgeen het batig slot meer dan die *f* 10107740 mocht bedragen niet vanzelf aan de middelen des rijks toegevoegd, maar daarover nader bij de wet beschikt zou worden, hetzij ten behoeve van Indië, hetzij ten behoeve van Nederland. Een van hen zeide: « wij zijn geheel getreden in het begrip van den minister; want wij hebben niet het gansche cijfer genomen van het verschil tusschen ontvangsten en uitgaven, maar wij hebben het cijfer nagenoeg op dezelfde hoogte gebracht als dat van den minister ». De andere voorsteller had nog deze reden, dat het denkbeeld des ministers niet moest uitgemaakt bij een begrootingwet, waarvan men elk jaar kon afwijken, maar bij een bijzondere wet. Nu bevonden zich onder de stemmen vóór het amendement die van 11 erkende liberalen, nevens den eerstbedoelden voorsteller. Uit deze feiten mag, veeleer dan een beslissende verwerping, worden afgeleid, dat de meerderheid op 19 Nov. 1869 èn het regeeringsvoorstel ten deele goedkeurde èn een beslissing verschoof ¹.

¹ Zie inzonderheid blz. 256, 277, 824, 828 en 829 van 't Bijblad 18 en 19 Nov. en 23 Dec. 1869.

Van de vele gronden, op dien dag voor het regeeringsvoorstel aangevoerd, worde één herinnerd, om daarmee tot de adressen van 1874 en 75 terug te keeren. Bij de aanneming van dit voorstel, zeide ik ongeveer, zal Indië leeren zuinig wezen. Zoolang de vruchten der bezuiniging niet door Indië genoten worden, zal geen besturend ambtenaar der kolonie daartoe opgewektheid gevoelen; het opperbestuur, naar bezuiniging in Indië strevend, er stuiten op inerte tegenwerking. Uit de adressen is te ontwaren, hoe deze stille tegenwerking tot openbare misnoegdheid oversloeg.

Wien geldt dit misnoegen? Hoewel het adres van 1874 in den aanhef gewaagt van plannen bij de regeering, en dat van 1875 «eerbiedig», met een «bescheiden bede», een rechtsvraag aan «het beter oordeel» der tweede kamer onderwerpt, doelen zij klaarblijkelijk op een stelsel der Nederlandsche vertegenwoordiging. Zij bevestigen een voorspelling van tien jaren geleden over de vaststelling der Indische begrooting bij de wet: «Nu die macht aan de kamers verleend is, zullen de grieven en verwenschingen niet meer uitsluitend tegen de regeering (den minister), maar evenzeer tegen hen gericht zijn die namens de Nederlandsche natie tot onwelgevallige maatregelen de hand boden of drongen. Vroeger was het voorwerp der politieke ontevredenheid in de kolonie één man; voortaan zal het, zoo de oorzaak blijft, allengs de gansche Nederlandsche natie zijn.»

Overigens hebben wij hier omtrent de adressen tweeërlei op te merken.

Dezelfde politieke gedachte, die daar voor de bevoegde machten wordt ontvouwd, stond vóór de adressen herhaaldelijk in de nieuwsbladen te lezen. Dit moedigt dus aan, om de Indische pers, waar zij nagenoeg eenparig dezelfde gedachten en gevoelens uit, als tolk der Europeesche koloniale maatschappij te erkennen. (Verg. blz. 152

hiervoren.) Men kan zulke gedachten en gevoelens ongegrond achten, maar niet wegloochenen. — De pers in 't moederland zou daarom, uit een staatkundig gezichtspunt, een goed werk doen, indien zij zich wat meer op 't bestudeeren der uitingen van haar jongere zuster ginds wilde toeleggen, daarvan b. v. maandelijks een beredeneerd overzicht van bevoegde hand wilde geven. De tegenwoordige schrale uitknipsels uit de mailberichten kunnen inderdaad niet volstaan tegenover de aandacht en plaats aan menig ander onderwerp gewijd. Om genegenheid te winnen moet men althans belangstelling toonen.

Ten andere: het incident der belastingplannen moge voor 't oogenblik alles verduisteren, de Europeesche maatschappij in de kolonie heeft alleszins reden van politieke tevredenheid, wanneer zij haar tegenwoordigen toestand met dien in 1860 vergelijkt. Want, behalve dat de groote grief van 't radikaal werd weggenomen, kwamen na dat jaar tal van verbeteringen tot stand. Men noeme slechts het onderwijs, de geneeskundige hulp op vele plaatsen, de brievenpost, het stoom- en telegraafverkeer met Europa, de verordeningen voor den handel, voor den landbouw.

Besluiten wij deze aantekeningen over de Indische Europeesche bevolking met enkele over haar verhouding tot de inlanders. In beoordeelingen hiertelande der adressen van 1874 en 75 verneemt men niet zelden de stelling, dat het «klein getal Europeanen in Indië» geen recht heeft, «om de behoeften en wenschen der inlandsche bevolking met de hunne te vereenzelvigen, en als vertegenwoordigende die bevolking op te treden». (Zie boven.) Recht daartoe, in den engen zin, krachtens de wet, bezitten zij voorzeker niet. Zelfs verbiedt hun de omschrijving van het recht van petitie, uit naam van de inlanders verzoekschriften in te dienen. Doch welke is de werkelijke verhouding? In 't algemeen hebben de Europeanen er 't hoogste belang bij, dat het den inlander welga, dat deze met het bestuur tevreden

zij. Hun leven kan er van afhangen, reeds op die hoofdplaatsen waar zij betrekkelijk talrijk zijn; en op hoeveel plaatsen zijn zij een uiterst gering getal! Daarenboven bestaan tusschen hen en de inlanders dagelijksche gemeenschaplijke of ineenloopende belangen. De handel wordt grootendeels door de welvaart der inlanders gevoed. Den inlander gaat het wel, die met een bloeiende Europeesche onderneming te doen heeft. Het gaat hem wel, wanneer zijn naaste Europeesche bestuurder niet door neerdrukkende zorgen ontstemd de dagelijksche taak verricht. Overal in de binnenlanden leeft de Europeesche ondernemer, de Europeesche ambtenaar, in een kring van inlanders die hem niet vreemd kunnen blijven. Een welvarend en welgemoed Europeesch gezin wordt voor velen in dien kring een middelpunt van zegen. De Europeanen in Indië zijn derhalve niet alleen, gelijk verzoenend erkend werd, «de schakel waarmede wij aan Indië zijn verbonden»; niet alleen werktuigen voor Nederland in zijn betrekking tot de Indische inboorlingen; maar een onafscheidelijk deel van «Indië», van 't geheel der Indische maatschappij: men kan zich «Indië», de Indische bevolking, niet denken zonder de Europeanen daartusschen.

Ik sprak tot hier van de Europeesche bevolking in 't algemeen en van haar toongevende leden. Staan wij nu afzonderlijk stil bij de kleurlingen, mestiezen.

Er zijn koloniale staatkundigen, die elke beschouwing van dit bestanddeel als afzonderlijke klasse volstrekt ont-raden. Men moet, beweren zij, het onderscheid tusschen mestiezen en blanken niet willen bespeuren. Voor 't maatschappelijk verkeer ontegenzeglijk een zeer juiste stelling. Maar voor 't staatsbestuur? Evenals in 1851, toen ik amts-halve het vraagstuk bestudeerde, naar aanleiding van een bundel adviezen gesproken uit de Bataviasche «demonstratie» van Mei 1848, schijnt het mij toe dat de regeering bij een zoo gemaklijke politiek gevaar loopt bedenkelijke fouten

te begaan ¹. Ik zal echter hier niet in bespiegelingen uitweiden, en mij tot die historische aantekeningen bepalen welke in ons bestek passen.

Zeer in 't algemeen beschouwd, ontleent de zaak haar staatkundig gewicht aan de gemoedsbewegingen, bij de betrokkenen veroorzaakt door 't minachtend neerzien van blanken op mannen van donkere gelaatskleur. Gelijk vanzelf spreekt, maken een aantal blanken zich aan de verbittering niet schuldig. Sommigen hebben zelf donkerkleurige kinderen. Anderen zijn van nature humaan. (Van dezer weldadigen invloed op den mesties getuigt de herlezenswaardige brochure van 1849: «Het inlandsche kind in Oost-Indië», door den mesties J. A. Wilkens.) Nochtans was norsche bejegening van kleurlingen door blanken, in den tijd waarover mijn waarnemingen zich uitstrekten, gansch niet zeldzaam. Als karakteristiek bewijs kan dienen, dat een officier der schutterij te Batavia, zuiver Nederlander, er niets in zag om de mestiezen onder zijn kommando, op de openbare exercitie, wanneer zij iets niet naar zijn zin deden, o. a. voor blauwe bliksems te schelden. Dit gebeurde kort na 1848, straffeloos.

Hoe is 't met de minachting heden? Werkte de grootere toevoer van blanken uit Europa in dit opzicht ten goede of ten kwade? Oudere Indiërs klagen over 't «stijver», gedwongener, elkander afstootend worden der samenleving te Batavia in de laatste jaren. Men begint ongewone waarde te hechten aan geboorte, verzekeren zij. Misschien sloeg ook hierop het bericht van den goeverneur generaal Mijer van Sept. 1867: «De tegenwoordige toestand der Europeesche maatschappij in Indië is niet meer die van 25 jaren geleden. Zij heeft hoe langer zoo meer een Europeesche gedaante aangenomen.» ² Op die wijze zou door de gemeente een

¹ De toen opgemaakte nota of memorie van ongeveer 300 blz. bleef, wegens een gedeelte van den inhoud, op last, buiten 's goevernements archief,

² Zie Bijbl. 22 Dec. 1868, blz. 734.

scheidsmuur tusschen mestiezen en blanken opgetrokken worden. Doch daarentegen moet de uitbreiding van het openbaar onderwijs in Indië, waarvan meer en meer blanke kinderen gebruik maken die vroeger naar Nederland gezonden zouden zijn, een andere uitwerking hebben. Op de banken en in de speeluren der school worden geen kastebegrippen aangeleerd; de blanke waardeert er den donkerkleurige, en deze genen naar een algemeenen maatstaf van lichaamskracht, inborst, kunde; naar dien maatstaf munt menig mesties boven menigen zuiveren Nederlander uit.

Maar zulke generalisatiën brengen niet ver. De groep der mestiezen zelve bestaat geenszins uit politiek homogene deelen.

Beginnen wij met het totaal op blz. 115, dus van ult^o. 1854, te scheiden naar geslacht, leeftijd en gewestlijke verspreiding, en daartegenover gelijke opgaven te stellen van de gezamenlijke blanken.

	Blanken.				Mestiezen.			
	Mannen	Vrouw.	Kind.	Samen	Mannen	Vrouw.	Kind.	Samen
Bantam	65	45	79	189	1	1	0	2 (zeker onjuist)
Batavia	733	400	577	1710	677	613	763	2053
Buitenzorg	67	38	116	221	31	19	71	121
Krawang	35	15	28	78	31	15	43	89
Preanger	61	36	50	147	26	24	49	99
Cheribon	101	61	109	271	96	69	154	319
Tegal	59	33	64	156	44	44	53	141
Pekalongan	99	101	144	344	19	19	19	57
Samarang	515	149	712	1359	356	459	970	1785
Japara	77	40	94	211	61	45	80	186
Rembang	128	71	84	283	75	96	124	295
Soerabaja	507	370	546	1423	342	382	655	1379
Pasoeroean	84	42	85	211	154	179	278	611
Bezoeki	156	97	188	441	73	67	64	204
Banjoewangi	8	0	0	8	28	29	43	100
Kadoe	15	4	5	24	42	39	103	184
Banjoemaas	45	18	33	96	72	61	106	239
Bageleen	109	45	70	224	17	32	94	143
Madioen	35	11	20	66	43	26	52	121
Patjitan	5	2	2	9	7	1	8	16
Kediri	29	17	30	76	29	19	60	108

Soerakarta	237	199	379	815	109	66	188	363
Djokjokarta	137	90	150	377	86	56	128	270
Madura	19	5	13	37	82	128	177	387
	<u>3326</u>	<u>1889</u>	<u>3578</u>	<u>8793</u>	<u>2501</u>	<u>2489</u>	<u>4282</u>	<u>9272</u>

Men moet echter weten hoe die cijfers der mestiezen verkregen zijn. De goeverneur generaal Van Twist, de opgaaf in 1855 op mijn voorstel verlangend (blz. 113), — vroeger schatte de regeering in den blinde, — verbood alle opzienbarend of onaangenaam onderzoek. De plaatselijke ambtenaren hadden eenvoudig uit de bij hen berustende registers der Europeesche bevolking de personen op te tellen die, gelijk hun bekend was of zonder lastige nasporing kon worden, zichtbaar de kenmerkende gelaatskleur droegen. 't Was alleen om een algemeen begrip van de verhoudingen te doen. De verhoudingen bleken dus toen nagenoeg deze te zijn, dat de mestiezen op Java de grootere helft der Europeesche bevolking aldaar uitmaakten, doch het getal volwassen mannen onder hen door dat onder de blanken overtroffen werd.

Hoe zijn ze thans? Wellicht zal de regeering voortaan de cijfers meedeelen. Er bestaan oorzaken van proportioneel niet toenemen der mestiezen. Het getal buiten Indië geboren vrouwen op Java was in 1855—56 620 tegen omstreeks 5000 buiten Indië geboren mannen (met inbegrip van al de buiten Indië geboren officieren), dus $\pm 20\%$; in 1871—72 1215 tegen 4140 (als voren), dus $\pm 50\%$. En de huwelijken der officieren zijn bevorderd: sedert Sept. 1855 door de kapteins, en sedert Juli 1871 door ook de luitenants, te ontheffen van de voorwaarde dat zij zeker vermogen moesten bezitten boven hun bezoldiging.¹ Maar misschien waren er tegelijk sterkere oorzaken van vermenigvuldiging.

De mestiezen der Buitenbezittingen moeten niet met die van Java samengenomen, omdat zij in sommige geheel

¹ Reeds bij de bovenbedoelde nota van 1851 stelde schrijver dezes voor, alle officieren in Indië van die geldelijke verplichting te ontheffen.

eigen sociale en politieke karaktertrekken hebben. Daarover later bij de afzonderlijke aantekeningen over die gewesten.

Bij een verdere politieke ontleding der mestiezensgroep op Java doen zich als onderling verschillende bestanddeelen hoofdzakelijk voor:

- de gegoeden — zoo partikulieren als ambtenaren en officieren van zekeren rang — met hun naaste verwanten;
- de zoogenaamde Portugeezen;
- de zwervenden en behoeftigen.

De gegoeden waren « vroeger » (verg. een aanhaling op blz. 116), ten gevolge van regeeringsmaatregelen, vol « wrevel en ontevredenheid tegen het Nederlandsch bestuur ». Op 't voetspoor der Oost-Indische Kompagnie werd vooral de mesties uit de meest gewilde ambten geweerd. De Javaan van geboorte, meende in 1858 Van den Bosch, zag « ongaarne over zich menschen van gemengd bloed en onechte geboorte. Hij minacht ze openlijk of bedektlijk, en treft dan ook zelden bij hen aan de heerschende kenmerken van het Europeesch karakter, dat wel niet vlekkeloos is, maar waarvan zelfs de gebreken veelal gepaard gaan met hoedanigheden, die den inlander ontzag en achting afdwingen. » Volgens Baud kende de inlander zelfs het recht om over hem te gebieden alleen aan den blanke toe. (Terloops moet ik betuigen, dat de geschiedenis deze meeningen niet bezegelt. Etlijke voorbeelden vallen ons aanstonds in van 't gaarne, of uit ontzag, luisteren der inlanders naar de bevelen onzer donkergekleurde ambtenaren, officieren, landheeren, landhuurders. Wat de bedekte minachting aangaat, indien dit moment statistisch te staven ware, zou men de statistiek der bedekte minachting jegens blanken daartegenover moeten stellen.) Het koninklijk besluit van 1842 over de akademie te Delft scheen met dit begrip te breken; want het diploma was voor den kleurling even verkrijgbaar als voor den blanke; maar de regel van uitsluiting uit ambten bij 't binnenlandsch bestuur werd nog lang gehand-

haafd. Thans, ik weet niet juist sedert wanneer, staat de mesties te dezen opzichte met den blanke geheel op een lijn. De gegoeden met hun naaste verwanten kunnen dan ook nu in een politieke beschouwing met de kreolen gelijk gesteld. Trouwens, door huwelijken gaan deze mestiezen allengs feitlijk tot de blanken over.

Omtrent de «Portugeezen» kwamen in 1851 mijne waarnemingen ongeveer hierop neder. Het voornaamste kenmerk dezer klasse is, dat zij meer eigenlijk een stand vormt. Zij huwen gewoonlijk onder elkander. De aldus onderling gehuwden worden door andere mestiezen als oude familiën geëerd, vermaagschapping met hen dus gezocht. Zij trekken ook kreolen van mindere afkomst tot zich. Hoe luttel het onderwijs dat zij genieten, en hoe ontoereikend, in 't oog van den hooger en Europeaan, hun opvoeding zij, toch ligt er over hun gezellig verkeer zekere mate van beschaafdheid; misschien gunstig afstekende bij die onder Europeanen van gelijke verstandshoogte. De Portugeezen zijn van nature huislijk, ordelijk, net op hun kleeding; huwen daarom vroeg en kunnen dit doen wijl zij in den regel weinig behoeften hebben. Hun beroepswensen beperken zich bij dat van klerk of opziener; een klein pakhuismeesterschap overschrijdt ze. En voor de geringe betaling, aan zulke postjes verbonden, werken zij over 't algemeen met loflijken ijver. Inderdaad verbaasde menig Portugeesche klerk ons door de hoeveelheid arbeid, met onverflauwde inspanning afgeleverd. (Ter algemeene sekretarie kregen destijds jaren lang de klerken schier dagelijks, na van 8 tot 4 ure op het bureau doorgebracht te hebben, werk mee naar huis. 't Gebeurde bijna nooit, dat zij 't den volgenden morgen niet gereed hadden.) Als klerken hebben zij buiten kijf in Indië hun weergade niet. Tegenover deze lichtpunten kan men gewis op schaduwen wijzen. Daaronder op een karaktertrek die politiek schadelijk zou kunnen worden. Zij zijn, voor oogenblikken, licht ontvlambaar. Een ruwe behandeling door den

blanken meerdere verduren zij noode. Men gaat echter te ver, wanneer men hun in die gevallen een wrok toeschrijft, die tot wraak zou overslaan indien zij er den moed toe hadden. Juister is, dat zij den blanke geenszins als een hooger wezen beschouwen: zij zijn immers even goed Christenen als hij! Maar de Europeesche chef die hen betamelijk bejegt, kan op hen rekenen; en eenige deelneming in hun lot, een kleine hulp in moeilijkheden, waarborgt hem hun verkleefdheid. — Latere ervaring in Indië, tot in 1858, heeft bij mij deze indrukken versterkt.

Die stille, nuttige Portugeezen-, of zoo men wil klerkenstand was «vroeger» (verg. weder blz. 116) zeer ontevreden over een maatregel van het opperbestuur. Het pensioenreglement van 1857 en een last van 1841 verordenden, dat zij naar dezelfde verhouding als andere burgerlijke landsdienaren van hun bezoldiging moesten bijdragen voor de burgerlijke pensioenen, maar toch slechts de helft van het naar die bijdragen berekende pensioen zouden genieten, wjl men dat pensioen had berekend naar de behoefte van den Europeaan. Vandaar voornamelijk hun haat tegen 't radikaal, waarmede het reglement deze bepaling in verband bracht, en hun opgewonden aansluiting aan de Bataviasche demonstratie van Mei 1848. We zagen boven, dat de bepaling in 1849 werd opgeheven. Sedert klaagden zij dan ook, zoover ik weet, niet. Doch hierbij moet opgemerkt, dat de regeering in 't begin van dat latere tijdvak zorgvuldig voor hen waakte.

Bij de gedachtenwisselingen na de demonstratie van 1848 droeg de Raad van Indië het volgende denkbeeld voor. De in Indië opgevoede inlandsche kinderen (kleurlingen) hadden weinig kans op 't radikaal der derde klasse; want het Indisch bestuur mocht daartoe slechts voordragen bij behoefte, en in de behoefte zou vermoedelijk voorzien worden door uitzending uit Nederland. Zij zouden voorts ook van die betrekkingen, waarvoor het radikaal geen

vereischte was, op den duur uitgesloten moeten worden, vermits de radikaalbezitters boven hen de voorkeur hadden. Tegenover al deze ongunstige omstandigheden stelle nu de regeering een gunstige: zij verzekere hun althans de laagste betrekkingen, late hen niet zelfs uit deze door de meer bevoorrechten verdringen. In dien zin handelde de goeverneur generaal Van Twist. Luidens een aanbeveling van Nov. 1851 moesten de autoriteiten, die benoemen konden voor betrekkingen tot /120 's maands, van die bevoegdheid «zoodanig gebruik maken, als strekken kan om de in Indië opgevoede afstammelingen van den Europeaan bij de goevernementsbureaux voortdurend een middel van bestaan te doen vinden». (Een beschikking in gelijken zin van den goeverneur generaal Rochussen bleef onuitgevoerd.) In 1862 bespeurde de Indische regeering dat dit voorschrift «meer en meer uit het oog werd verloren». Tevens, dat de mestiezen aangroeiden. Zij herhaalde 't, ook om financieele redenen. In 1868 vestigde het opperbestuur de aandacht op de zaak, met betrekking tot de schrijvers der militaire bureaux. Maar alles vruchteloos. In 't koloniaal verslag van 1873 lezen wij, dat «het gehalte van Europeesche en met dezen gelijkgestelde kopiïsten in den laatsten tijd merkbaar was verminderd; dat de regeering daarom reeds bij Stb. 1874 n^r. 259 had vergund op de militaire bureaux Chineezen en inlanders tot schrijvers aan te stellen; en dat onderzocht werd, of voor gewoon kopiewerk ook op andere bureaux niet inlanders kunnen gebezigd. Is dus 't gehalte van den mestiezen-klerkenstand verminderd in weerwil van de uitbreiding der gelegenheid voor onderwijs? Is en wordt die stille nuttige klasse stelselmatig uit den haar als door de natuur aangewezen werkkring verdreven, — verdreven naar de menigte der zwervenden die strijden om het leven?

Bij het derde bestanddeel der mestiezengroep valt hier mede bepaaldelijk te letten op de manlijke bevolking. Te

dien aanzien kan de vroegere toestand eenigermate statistisch aangeduid. Op ult°. 1854 telde men als gezegd onder de mestiezen in 't geheel 2500 volwassen mannen, buiten het leger. Daarvan bevonden zich in 's lands burgerlijke dienst 940, bij de nijverheid werkzaam 810, zonder beroep 750. Onder de laatsten vermoedelijk 250 gepensioeneerde landsdienaren; onder de overige 500 zeker weinige bemiddelden. Dan waren er 4280 kinderen, getal jongens onbekend, misschien omstreeks 2000. Hoeveel daarvan zwervend en behoeftig? Niemand weet het. Doch men weet er toch iets van. De koloniale verslagen geven het getal in gestichten verpleegde en buiten gestichten bedeelde Christenen: zonder twijfel grootendeels mestiezen.

Volgens deze opgaven werden in 1855 op Java verpleegd in de gestichten:

	Volwassenen.	Kinderen.	Samen.
Diakonie-armhuis te Batavia	25	31	56
Parapatan-weeshuis "		55	55
Christelijke ambachtschool "		16	16
Djati-gesticht te "		10	10
R. K. weeshuis te Samarang		239	239
Protestantsch " " "		209	209
Diakonie " " Soerabaja		36	36
en buiten gestichten bedeed door:			
12 Prot. armbesturen	313 met	x^1	$313 + x$
3 R. K. "	59 "	x^1	$59 + x$
de staatskommissiën „ tot ondersteuning van behoeftige Christenen”	232 "	x^1	$232 + x$
	<u>629</u>	<u>$596 + x$</u>	<u>$1225 + x$</u>

Van den tegenwoordigen toestand weet men in cijfers veel minder. De eenige volledige statistiek ter zake in de jongste koloniale verslagen betreft de op ult°. 1874 in gestichten verpleegden. Ziehier deze:

¹ Vele bedeedden hebben kinderen.

		Volwassen.	Kinderen, waarvan jongens ¹	
Diakonie-armhuis	te Batavia	26	5	vermoed. 0
Parapatan-weeshuis	" "	(vrouwen)	70	27
Djati-gesticht	" "		44	16
Vincentius-gesticht	" "		30	0
Rehoboth-asyl	" "		29	16
Landbouw-gesticht	" Depok		32	20
R. K. weeshuis	" Samarang		235	21
Protest.	" "		180	vermoed. 60 ¹
Diakonie	" Soerabaja		25	7
Jongensweezeninrichting	te "		33	33
Vincentius-gesticht	" "		30	0
			<u>713</u>	<u>200</u>

Omtrent de buiten gestichten bedeeden geen opgaaft dan voor de Protestantsche diakonie te Batavia: 150 personen (in 1855 118); en voor de kommissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen te Samarang en te Soerabaja 150 (in 1855 152).

Maar een der jongste verslagen bevat over den tegenwoordigen toestand van deze klasse der mestiezen zeer stellige berichten. Alvorens die aan te teekenen, eenige bijzonderheden nopens hetgeen door den staat en door de Europeesche ingezetenen werd gedaan, om de behoeftigen, verlatenen en verwaarloosden, onder de Europeanen of meer bepaaldelijk onder de met hen gelijkgestelden te verzorgen of tot nuttige leden der maatschappij te verheffen.

In 1851 besliste de Indische regeering met Van den Bosch, «dat op het goevernement de zedelijke verplichting rust, om in het algemeen te voorzien in het lot der door Europeanen bij inlandsche vrouwen verwekte kinderen, die door het overlijden van hun vader en soms van hun moeder tevens, dan wel als geheel door hun ouders verlaten, in de kampongs of elders ten laste der inlandsche bevolking rondzwerfen». De gewestlijke besturen werden daarom aan-

¹ Niet opgegeven. Maar vroeger doorgaans 1/3 van 't geheel.

geschreven, naar zulke kinderen onderzoek te doen, en zich met den resident van Samarang te verstaan tot hun opneming op 's lands kosten in de beide partikuliere weeshuizen voor Christenen aldaar, mits de nog te vinden moeders der kinderen volkomen toestemden. Dus bleven de kinderen der moeders die niet toestemden bij haar, de anderen werden op hoog gezag Christenen.

Dit laatste strookt niet met de artikelen over de godsdienst in het tegenwoordige regeeringsreglement. (Wij zwijgen van vorige.) En uit art. 109, luidens welk « allen », dus ook Europeanen, « die Mahomedanen of heidenen zijn », met inlanders worden gelijkgesteld, is geenszins de erkenning der zedelijke verplichting van 1851 af te leiden. Eer zou men er in kunnen lezen, dat de wetgever tegen het Mahomedaan worden of heiden blijven der verstooten en verlaten kinderen van Europeanen bij inlandsche vrouwen geen bezwaar heeft.

Niettemin zette de staat de verzorging voort. Echter met bepaling van een grens. Daartoe was men trouwens reeds in 1841 gekomen. Het getal opgenomenen, op ult^o. 1852 150, had zich toen tot 540 vermeerderd: de grens werd nu voorshands 400. Maar in 1845 440; in 1861 460. Onder die bepalingen kwamen allerlei kinderen van Europeesche afkomst voor 's lands rekening, die niet in de termen van 1851 vielen; zoodat de staat grootendeels de taak der armbesturen overnam. Dit leidde in de laatste jaren tot overwegingen omtrent de mogelijkheid van staking na tragsgewijze vermindering. In 1872 werd beslist, dat men voort zou gaan; doch in dier voege, dat een vaste som als subsidie zou worden toegekend, berekend voor 't behoorlijk verzorgen van 400 (180 Prot. en 220 R. K.) weezen, met inbegrip van onderwijs, geneeskundige hulp, onderhoud der gebouwen, enzv. Die regeling begon met 1° 1874.

Merkwaardig is hierbij, dat de staat, terwijl men aanvankelijk wel 't meest aan de jongens zal gedacht hebben,

die anders misschien tot politiek schadelijke wezens zouden opgroeijen, in de weeshuizen allengs vooral meisjes kweekte. In 1841 waren er 160 tegen 180 jongens; in 1861 530 tegen 153 jongens; in de laatste jaren daalde 't getal jongens tot beneden 100. Zie boven, blz. 153. Hetzelfde verschijnsel vertoont zich daar bij de partikuliere gestichten.

De jaarlijksche uitgaven voor de beide weeshuizen ten laste van den staat beloopt volgens de nieuwe regeling f 78000. In 1845 werd betaald f 26000, in 1856 f 15000.

Wat van de aldus bekostigde weezen is geworden, melden de koloniale verslagen niet. (Voortaan wel?) Maar ziehier een statistiek van 't Roomsche weeshuis over 1825—50, die er althans eenig begrip van geeft.

	Jongens.	Meisjes.
Totaal opgenomen	389	308
Overleden	159 = 41 %.	90 = 29 $\frac{1}{4}$ %.
In betrekkingen geplaatst:		
in 1823—34	0	0
in 1835—50 bij partikulieren	48 = 12 $\frac{3}{4}$ %.	47 = 15 $\frac{1}{4}$ %.
id. bij het leger	92 = 23 $\frac{1}{2}$ %.	
ontslagen	0	6 = 2 %.
gehuwd	0	22 = 7 %.
	299 = 76 $\frac{5}{8}$ %.	165 = 53 $\frac{1}{2}$ %.
Overgebleven ult ^o 1850	90 = 23 $\frac{1}{6}$ %.	143 = 46 $\frac{1}{2}$ %.
	389	308

Om de jongens aan een bestaan te helpen, — al of niet na verpleging in de weeshuizen, — nam de regeering verscheidene maatregelen.

De voornaamste was de oprichting van een korps pupillen bij 't leger. Hierdoor werden in 't bijzonder de op blz. 108 vermelde soldatenkinderen gebaat. Zij zijn grootendeels mestiezen. Het is daarom hier een geschikte plaats voor

een statistische aanteekening omtrent hen. Buiten 't korps pupillen telde men er:

	Jongens.	Meisjes.	Waaronder blanken:			
			Kreolen.		Buiten Indië geboren.	
			j.	m.	j.	m.
1852—54 gem.	340	390	<i>x</i>		<i>x</i>	
1865	464	477	75	90	63	50
1866	461	425	80	74	43	46
1867	523	490	68	72	52	37
1868	498	470	<i>x</i>	<i>x</i>	71	85
1869	525	477	79	70	77	89
1870	<i>x</i>	<i>x</i>				
1871	525	503	127	116	49	68
1872	475	488	103	98	47	56
1873	483	490	<i>x</i>		<i>x</i>	
1874	470	492	<i>x</i>		<i>x</i>	

Het korps pupillen werd opgericht in 1848, door ijverige bemoeijng van den goeverneur generaal Rochussen. Luidens verordeningen van 1856 en latere, is het bestemd om een onbepaald getal knapen van Europeesche afkomst « tot nuttige leden der maatschappij te vormen en door middel eener militaire opvoeding voor den militairen stand op te leiden ». Kosteloos worden opgenomen zoons van militairen beneden den rang van officier, van ambtenaren op minder dan f 150 'smaands traktement, en van onvermogenden; voorts kinderen uit de weeshuizen en verlatene. Voor andere wordt betaald volgens tarief naar gegoedheid. Sedert 1848 werden opgenomen: tot ult^o 1860 551, waarvan 55 betalende, daarna tot ult^o 1874 796, » 74 »

Samen	1527	127
-------	------	-----

Van die 1527 gingen 628 na opleiding bij 't leger over; 280 werden ontslagen of stierven. De 419 op ult^o 1874 bestonden uit 271 soldatenkinderen, 81 zoons van « burgers », 46 uit weeshuizen en 21 waarvan de vader of beide ouders onbekend waren. — Enkelen behaalden den rang van officier.

Mestiezen worden overigens ook zonder bij 't korps pupillen geweest te zijn militair. Zoo was in 1842 bepaald, (ik weet niet of dat nog zoo is,) dat de voor 'slands rekening in de weeshuizen verpleegden, indien zij bij 't bereiken van hun 18^e jaar geen behoorlijk middel van bestaan hadden en lichaamlijk geschikt waren, soldaat moesten worden. Anderen doen 't vrijwillig. In 't geheel was 't getal kleurlingen bij 't leger op ult^o:

1860	officieren	29,	minderen	540	
1865	»	25,	»	554	
1870	»	55,	»	757	waaronder gewezen pupillen 6 officieren, 335 minderen.
1871	»	55,	»	758	Idem 8 en 355.
1872	»	28,	»	808	» z.

Latere koloniale verslagen laten zulke opgaven achterwege.

Bij de Indische gedachtenwisselingen van 1848 na de Bataviasche demonstratie werd veel verhandeld over aansporing der mestiezen, van regeeringswege, om zich op ambachten toe te leggen. De goeverneur generaal Rochussen wenschte met dat doel een school, desnoods geheel voor rekening van den staat, op een der hoofdplaatsen op Java; voorts, dat jonge mestiezen als leerlingen geplaatst wierden bij de landsdrukkerij, steendrukkerij, geweermakerij, konstruktiewinkels.

Van de school kwam destijds niets. In 1855 ondernamen ingezetenen van Soerabaja iets van dien aard. Drie avonden in de week konden jongelieden van Europeesche afkomst onderwijs ontvangen in de beginsels van bouw- en werktuigen in landmeetkunde. Op ult^o 1855 had men reeds 66 leerlingen van 15 tot 22 jaar, ult^o 1854 81, ult^o 1855 echter slechts 59. In Sept. 1856 werd de zaak opgegeven. Volgens den resident « was de redelijke gang dusver toe te schrijven aan de tijdelijke werking van vele kunstmiddelen ». In 1860 verleende de minister Rochussen machtiging tot het oprichten eener ambachtschool (ten behoeve van den minderen Europeaan en diens afstammelingen) te Soerabaja voor rekening van

den staat. De jaarlijksche kosten mochten *f*18000 bedragen. Die school werd geopend in Maart 1862. Luidens reglement van Sept. 1861 was zij «bestemd voor theoretisch onderwijs in de wetenschappelijke vakken van bouw- en werktuigkunde, ter vorming van bekwame handwerkslieden en opzieners». Er zou hoogstens *f* 5 's maands aan schoolgeld gevorderd; aan onvermogenen zooveel doenlijk zonder betaling toegang verleend. Jaarlijks zou een kweekeling, die uitmuntte door bijzondere aanleg, ijver en geschiktheid, vrijen overtocht naar Nederland en terug, benevens voor uitrusting *f* 400 en *f* 600, en gedurende vier jaren aldaar *f* 1000 's jaars genieten, «tot het bezoeken van technische scholen en inrichtingen, tot het zich theoretisch en praktisch bekwamen in het ambacht en vak, en in het bijzonder tot het erlangen van industrie-onderwijs dat een hoogere ontwikkeling ten doel heeft». De uitkomsten beantwoordden geenszins aan de verwachtingen. In 1872 werd de school gesloten. Als oorzaken worden in de koloniale verslagen genoemd: 1°. moeilijkheden in 't verkrijgen en vooral in 't behouden van onderwijzers. In 1862 gaven onderwijs: de directeur der school, een korporaal der sapeurs en een werkbaas der fabriek van de marine. Twee uit Nederland gevraagde onderwijzers kwamen in 1865 en 64, maar een moest reeds in 1864 wegens ziekte naar Nederland terug. In 1866 was voor 't eerst dit personeel het geheele jaar door voltallig. In 1871 vertrokken weder twee met verlof wegens ziekte naar Nederland; 2°. het onderwijs was te wetenschappelijk; 3°. de aard van de meerderheid der ouders en leerlingen. In 1862—64 waren toegelaten 70 leerlingen, waarvan 30 het onderwijs te vroeg staakten of geen hoop gaven immer de hoogste klasse te kunnen bereiken. In 1863 bezochten 56, in 1866 50, in 1868 53, in 1869 59 de school, doch velen verlieten haar zonder vrucht; op ult^o 1868 bleven 18, ult^o 1869 22, ult^o 1870 26 (die geen van allen naar een hoogere klasse konden overgaan), in 1871 11. Werden 7 de uitgeloopte

opleiding in Nederland deelachtig, 't bleek hiertelende dat men de belooning toekende in strijd met het doel van den maatregel. Welk middel van bestaan andere geslaagden vonden, melden de verslagen slechts bij uitzondering: in 1868 gingen van de 25 vertrokkenen 5 naar Nederland (1 op 's lands kosten), 1 naar het gymnasium te Batavia, 1 in zeedienst, 7 op kantoren, 6 bij partikuliere ondernemingen, niet meer dan 4 in ambachten. — In Sept. 1874 zond het opperbestuur machtiging, om ter vervanging van de ambachtschool te Soerabaja een burgeravondschool te openen, « voor de zoodanigen uit de lagere klassen der Europeesche maatschappij, die, na met vrucht de lagere school te hebben bezocht, zich in staat willen stellen om een meer algemeene kennis en geschiktheid voor beroepen of bedrijven op te doen ».

Om de lagere klassen der Europeanen (kreolen en mestiezen) te beter naar de ambachten te lokken, verschaft de minister Rochussen in 1860 aan het Indisch bestuur als proef over 1861—65 een krediet van f 50000 's jaars, berekend voor 't onderrichten van telkens 500 knapen in de handwerken bij het leger. Luidens reglement van 1861 mochten zij niet jonger dan 12 en niet ouder dan 14 jaar zijn, blijven tot hun 18de, aanvankelijk f 6 's maands toelage genieten met opklimming bij leerlust en goed gedrag tot f 10, en 't bedrijf leeren van « timmerman, smid, metselaar, verver, schrijnwerker, steenhouwer, steenen pannenbakker, wagenmaker, zadel- en tuigmaker, gewermaker, kleermaker, schoenmaker, enzv. ». Tegelijk werden de betrokken besturen uitgenoodigd om aan de ambtenaren, onderwijzers en geestlijken op het hart te drukken, bij elke gelegenheid het besef van het nuttige en eervolle van den ambachtstand bij de kinderen, ouders, voogden en verzorgers op te wekken, en hen, die geen beter bestaan konden vinden, tot het aangrijpen van dit middel van opleiding over te halen. Deze proef liep nog

ongelukkiger af. Ofschoon het krediet nog lang op de begrooting bleef en in 1867 de aandacht van 't algemeen op de zaak gevestigd werd, meldden zich in 't geheel, gedurende de jaren 1861—71, bij die korps-ambachtscholen niet meer dan 28 jongelieden aan. Hiervan werden ontslagen: « om verschillende redenen » 12, wegens lichaaamlijke ongeschiktheid 5, als boven de jaren 1, op verzoek 5; bleven weg 4; en gingen bij het leger over 5.

De mislukking dezer maatregelen bewijst evenwel niet, dat de mestiezen de gelegenheid om in ambachten hun levensonderhoud te vinden onvoorwaardelijk laten varen. De koloniale verslagen maken nu en dan gewag van plaatsingen in ambachten, ook bij de staatswerkplaatsen, zoo militaire als burgerlijke, door de partikuliere liefdadige instellingen. Een aantal pupillen trouwens worden onder goede leiding geweermakers, sapeurs, werklieden in den konstruktiewinkel. Men leze voorts de volgende berichten der fabriek voor de marine en het stoomwezen. 1855. « Het aantal inlandsche kinderen bij de fabriek werkzaam is in dit jaar toegenomen; onder hen beginnen zich meer en meer geschikte ambachtlieden te ontwikkelen ». 1858. « Als leerlingen waren 24 zoogenaamde inlandsche kinderen werkzaam, die zich zeer gunstig deden kennen ». 1859. « Het gedrag en de ijver » dezer leerlingen « vielen weder te roemen. Die reeds voldoende bekwaam waren werden tot vaste werklieden aangesteld, of verlieten de fabriek om zich elders te verbinden ». 1861. « Evenzeer gaven de vele afstammelingen van Europeanen alle redenen van tevredenheid. » (Sedert meldden de verslagen er niets van.)

Vele jonge mestiezen toonen bijzonderen aanleg voor teekenen. Het korps pupillen, zegt het verslag van 1871, « leverde voor teekenaarwerk en terreinopneming uitstekend personeel aan het leger »; men zou 't nu daarheen richten, voortaan in de behoefte bij de militaire verkenningen geheel uit dat korps te voorzien. Sedert 1862 kunnen bij

een der lagere scholen te Batavia, sedert 1865 eveneens te Samarang en sedert 1871 te Soerabaja, leerlingen dier scholen en van daarbuiten praktisch en theoretisch onderwijs in het hand-, rechtlijnig en bouwkundig teekenen bekomen. De vruchten waren niet alle zeer gunstig, (velen staken de lessen te vroeg,) maar toch zoo dat voorstellen tot uitbreiding in overweging zijn.

Overigens komt de staat den behoeftigen Europeaan en diens kroost te gemoet: door een heffing van 1 per mille voor de armen ¹ op de opbrengst van alle openbare verkooping, verpachtingen, verhuringen en loterijen; (de besteding dezer heffing is overgelaten aan de «kommissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen»;) door kosteloze of bijna kosteloze toelating op de lagere scholen; door geldelijke hulp aan liefdadige instellingen der ingezetenen.

Hier zij opgemerkt dat vroeger meer staatsliefdadigheid werd gepleegd. Vele boeten en konfiskatiën waren voor de armen. Op de begrooting was een fonds voor o. a. «liefdadige doeleinden». Met dit stelsel is gebroken door den goeverneur generaal Van Twist. Zie b. v. koloniaal verslag over 1855 en 54.

Gaan wij nu nog na, wat de Europeesche maatschappij zelve tot de openbare verzorging van haar behoeftigen (op Java) bijdraagt. Wel kent men zoodoende slechts een deel der liefdadigheid: menige gift wordt in 't verborgen uitgereikt, menig gezin op 't oogenblik van den nood door inschrijvingen van enkele ingezetenen gered, en liefdadigheid ook in andere vormen bewezen; maar toch — cijfers kunnen over de in dit onderwerp betrokken maatschappelijke verhoudingen te denken geven.

Naar orde van ouderdom staan bovenaan: de kerklijke armbesturen. Van dezer financiën verneemt men in de

¹ Deze heffing mocht op de begrooting wel afzonderlijk genoemd, met een tegenpost tot gelijk bedrag onder armwezen.

koloniale verslagen zeer weinig. Het Protestantsche te Batavia, met een armenhuis, ontving in 1874 in 't geheel *f* 14000. In 1869 berichtte 't, dat zijn inkomsten geen vermeerdering van uitgaven gedoogden; terwijl het getal verzoeken om bedeeing in de laatste jaren sterk toenam. — Het Protestantsche te Samarang ontving in 1869 *f* 6000. Het Protestantsche te Soerabaja, met een weeshuis, bezat op ult^o 1875 voor bedeeingen *f* 20500, op ult^o 1874 voor 't weeshuis *f* 51000. In 1864 kreeg 't vergunning om buitengewone uitgaven te bestrijden uit een geldloterij van *f* 150000. In 1866 bracht een beroep op de algemeene liefdadigheid *f* 6000 in kas. In 1868 bedroegen de inkomsten *f* 9000, 1869 *f* 11400, 1875 *f* 6600, 1874 *f* 6200. Omtrent de Roomsche-Katholieke is alleen gevonden dat te Batavia in 1872 *f* 2000 uitgedeeld en te Samarang in 1869 *f* 4500 ontvangen werd.

Oude instellingen ook zijn de twee van de kerkbesturen gescheiden wees- en armenhuizen te Samarang. Beide leven sinds lang hoofdzakelijk op kosten van den staat, ten gevolge van de maatregelen die wij hooger vermeldden. De met 1874 ingegane overeenkomsten bedoelen echter een beperking der staatshulp. Aan het Protestantsche verschaftte een beroep op de liefdadigheid der ingezetenen in 1866 *f* 10000. In 1874 bestemden ingezetenen daarvoor de opbrengst eener loterij, op *f* 20000 geschat.

Vanouds plegen Europeanen, een huwelijk aangevende en voltrekkende, bij den burgerlijken stand giften te storten voor de algemeene Christenarmen. De uitdeeling geschiedt door de staatskommissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen. Bedrag onbekend. Totaal harer ontvangsten, dus met het 1 per mille voor de armen: Batavia in 1869 *f* 10000, Samarang in 1870 *f* 5000, Soerabaja in 1874 *f* 5000.

In 1852 werd te Batavia uit liefdegiften het «Parapatan weezengesticht» opgericht. Dit verkreeg aldra onder de ingezetenen een goeden naam, en daardoor niet zelden

belangrijke schenkingen bij testamenten. Twintig jaren na de oprichting verpleegde het 30, tien jaren later 90 kinderen, maar toen moest het getal verminderd; op ult^o 1875 en 74 waren er 70. De staat verleende, zoover bekend, in 1846 een bedrag van *f* 10000 in eens en tot wederopzeggens *f* 6000 's jaars. Opzegging had niet plaats. Het kapitaal van *f* 55000 op ult^o 1865 was dus door staatshulp overgewonnen. Dat kapitaal slonk in 1866—69 tot *f* 37000. In 1870 echter ontving het uit één boedel *f* 11000 in geld en *f* 25000 in een solide rentedragende vordering. Sedert worden de uitgaven ruim door de inkomsten, met inbegrip van de staatsbijdrage, gedekt. In 1874 beliepen de inkomsten buiten de bijdrage *f* 21000. (De uitgaven *f* 21600.)

In 1854 meenden eenige ingezetenen van Batavia, dat naast het Parapatangesticht een ander noodig was tot verzorging en opleiding van verlaten of verwaarloosde kinderen van Europeesche afkomst, die zonder hulp in de kampongs als inlanders zouden opgroeijen. Daartoe werd een huis geopend in de wijk Djati. Men begon met 5 kinderen, maar verpleegde in 1858 reeds 40, in 1865 43. In 1864 verleende de staat voor een beter gebouw een renteloos voorschot van *f* 24000, terug te betalen met *f* 1000 's jaars. Het getal kinderen klom in 1867 tot 50, daarna daalde 't: in 1874 waren er 44. Het bestuur van dit «Djatigesticht» klaagde herhaaldelijk over 't afnemen van de bijdragen der ingezetenen. In 1866 werd het fonds gestijfd met de winst op een geldloterij van *f* 100000, in 1874 opnieuw door een loterij van *f* 150000, die *f* 50000 afwierp. De inkomsten, in 1860—62 gemiddeld *f* 10000, 1867—69 *f* 9000, bedroegen in 1874 *f* 12000.

Van 1854 dagteekent mede de oprichting te Batavia der vereeniging «Christelijke ambachtschool», voor zeer jonge behoeftige kinderen van beiderlei geslacht, die er volgens 't oorspronkelijke plan tot hun 14^e jaar zouden blijven. Zij

verpleegde in 1855 16, tien jaren later 40, daarna iets minder. Omstreeks 1865 genoot zij van den staat een renteloos voorschot van *f* 10000, terug te betalen met *f* 500 's jaars, waarvoor sedert 1870 uitstel moest verzocht. In dat jaar bedroegen haar inkomsten *f* 10000, in 1869 *f* 11000, in 1868 *f* 12000. In Oktober 1875 heeft deze instelling zich hervormd tot een «landbouwgesticht te Depok», waarvoor zij *f* 9000 van ingezetenen, gedeeltelijk uit Nederland, ontving.

In 1856 werd erkend de «Vereeniging van den Heiligen Vincentius à Paulo», die op Java haar werk begon te Batavia, Samarang en Soerabaja. Aanvankelijk slechts hulp in geld, kleeding, voeding, aan allerlei behoeftigen verstrekkend, richtte zij in 1861 te Batavia tevens een gesticht op voor verlaten en onverzorgde meisjes van Europeesche afkomst. Hier werden in 1865 23, laatstelijk 50 verpleegd, onder de zorg van geestlijke zusters. De ontvangsten der vereeniging te Batavia beliepen volgens de koloniale verslagen in 1859—60 gem. *f* 6500, 1862—63 gem. *f* 5400. In 1867 verkreeg zij door een loterij *f* 20000, in 1868 een legaat van *f* 4000. Laatstbekende inkomsten: 1870 *f* 7000, 1871 *f* 7000, 1872 *f* 10000, 1875 *f* 7000, 1874 *f* 8000. Van de twee andere takken verneemt men slechts ontvangsten in 1866 *f* 5000, 1867 *f* 5300, en te Soerabaja in 1865 *f* 1600, 1864 *f* 1600, 1867 *f* 1800, 1871 *f* 1700. Volgens koloniaal verslag van 1875 zou hier ook een Vincentiusgesticht zijn met 50 meisjes.

In 1858 werd erkend de «Jongensweezeninrichting» te Soerabaja, door bijdragen uit Nederland en in Indië tot stand gekomen, met belofte van staatshulp voor een gebouw, onderwijs enzv. De jongens, niet allen weezen, ook verlatene en behoeftige, worden er verpleegd en voor ambachten opgeleid. In Maart 1861 werden in een gehuurd huis 26 verpleegd; de bijdragen van ingezetenen namen zoo toe, dat men 't getal in 1862 tot 52, in 1863 tot 60, in 1866 tot

70 kon opvoeren. In 1864 was een eigen gebouw voor 72 kinderen voltooid, met veel hulp van den staat. Maar nu namen de bijdragen sterk af. Het getal verpleegden moest dus verminderd. In 1866 schonk de regeering f 5000 om wegzending te doen vermijden. In 1868 was 't getal 42, ult^o 1870 25. Later klom het tot 55 op ult^o 1874. Cijfers van ontvangsten worden niet gegeven; in 1865 met 65 kinderen beliepen de kosten f 24000.

In 1864 werd te Soerabaja opgericht de kleine vereeniging «Caritas», tot ondersteuning van behoeftige Christenen. Zij ontving van ingezetenen in 1866 f 550, in 1875 f 400, 1874 f 550.

In 1866 te Batavia, door de Vrije Schotsche gemeente, het «Rehoboth-asyl», voor hulpbehoevende kinderen. Dit begon met 11 en had er in 1871—74 gewoonlijk 50. Zijn ontvangsten beliepen in 1866 f 5000, 1867 f 5000, 1872 f 5000, 1875 f 4000, 1874 f 8000. Doch daaronder waren bijdragen uit Engeland, Nederland, Zweden en Amerika.

Volgens het koloniaal verslag van 1875 verkeerden in 1872 «twce geheel partikuliere liefdadigheidsinstellingen», een te Soerabaja (de jongensweezen?) en een te Batavia (het landbouwgesticht?) in zoodanigen toestand, dat de Indische regeering aan het opperbestuur voorstelde, ze met een vaste som jaarlijks te ondersteunen, «ten gevolge waarvan voor een dier gestichten het grootste deel der uitgaven ten laste van den lande zou komen». Daartegen «zijn hiertelands bedenkingen gerezen, ook om der gevolgen wil. Echter is, ter nadere meer opzettelijke behandeling, het denkbeeld ter sprake gebracht, om op andere wijze, b. v. door de aanwending van gemeentefondsden, door de ingezetenen buiten eenige regeeringsinneming bijeengebracht en beheerd, aan de liefdadigheidsinstellingen in Indië meer vaste hulpmiddelen te verschaffen dan de wisselvallige bijdragen der partikuliere liefdadigheid».

Dit alles roept ons een betuiging in 't geheugen uit het

adres der 180 ingezetenen van Batavia aan den Koning: «dat de ingezetene van Indië in den regel niet vermogend is en als ambtenaar leeft van zijn traktement»; «dat een zeer groot deel van de ambtenaren van den staat, zoo burgerlijke als militaire, reeds nu meer en meer gebukt gaat onder de stijging der prijzen in de laatste jaren». De reeds aangehaalde medeëdressant, president der Javasche Bank, zegt er van: «Ieder, die een meer dan oppervlakkig kijkje van onze Indische samenleving genomen heeft, weet hoeveel bittere inspanning het aan vele van hen, die uit 's lands kas betaald worden, kost om behoorlijk in het onderhoud van hun gezin te voorzien. Vraag het aan de geestlijken en aan de gencesheeren, die het adres onderteekenden, van hoeveel armoede en ellende onder gezinnen, die toch nog een zekere positie moeten ophouden, zij niet dikwerf de verplichte getuigen zijn».

Hieraan sluiten zich de berichten, wier mededeeling wij boven uitstelden. In 1872, meldt het koloniaal verslag van 1875, had de toestand der op de drie hoofdplaatsen van Java vrij sterk vertegenwoordigde zoogenaamde inlandsche kinderen meer bijzonder de aandacht der Indische regeering bezig gehouden. Eenige ingezetenen van Batavia, die wegens den aard van hun ambt of door hun maatschappijken stand geacht werden de beste voorlichting te kunnen verschaffen, werden uitgenoodigd zich tot een kommissie te vereenigen, ten einde de regeering te dienen van bericht en voorstel, zoo nopens het lot de bedoelde afstammelingen, in het bijzonder ter hoofdplaats Batavia, als omtrent de meest geschikte middelen, welke hun toestand zouden kunnen verbeteren. Nog in 1872 had de kommissie hieraan voldaan. Bij haar rapport werd «aangetoond», (statistisch?) «dat een zeer groot aantal der bewuste personen te Batavia geen of althans onvoldoende middelen van bestaan bezitten, terwijl zij, door onkunde en door gemis aan goede zeden, ook geheel onbekwaam genoemd worden om hun kinderen

een eigenlijke opvoeding te geven. Ontevreden over hun lot en naijverig op den volbloed Europeaan, vormen zij derhalve een niet gewenscht element.» Naar haar meening was tusschenkomst der regeering zeer noodig. «Behalve andere voorzieningen op zedelijk en intellektueel gebied», had zij aanbevolen «het stichten eener soort landbouwkolonie». Over een aantal der door haar aangegeven punten waren de betrokken departementen geraadpleegd, tevens met uitbreiding over dezelfde klasse in andere groote steden van Nederlandsch Indië.

De minister, met het rapport der kommissie bekend gemaakt, vond daarin luidens het verslag van 1874 aanleiding, «om, in afwachting van definitieve voorstellen van de Indische regeering, deze nadrukkelijk te waarschuwen tegen de neiging, om in staatszorg en staatshulp een algemeen geneesmiddel voor de gekonstateerde kwalen te zoeken. Met het oog, niet alleen op de belangen der schatkist, maar ook vooral op de talrijke onbevredigde behoeften der eigenlijk gezegde inlandsche bevolking, mag geen voedsel worden gegeven aan de verwachting, dat de regeering, en de regeering alleen, de zorg voor de verwaarloosde afstammelingen van Europeanen in den uitgestrektsten zin op zich zou moeten nemen. Er zijn op het gebied van onderwijs vele maatregelen tot verbetering te nemen, die binnen het bereik der Indische regeering liggen, en wat de eigenlijk gezegde opvoeding betreft kan de regeering voorshands niet verder gaan dan pogingen van bijzondere personen te ondersteunen. Het kan overigens geenszins raadzaam zijn, aan personen uit de bedoelde klasse, die de geraadpleegde kommissie in een landbouwschool opgeleid zou willen zien, middelen van bestaan uit de schatkist te verschaffen. Zulk een opvoeding en opleiding geheel van staatswege, waarbij ouderzorg en partikuliere medewerking worden uitgesloten, zou bovendien geen andere uitkomst kunnen opleveren, dan het opkweken eener klasse van vadsige ontevredenen, die nimmer zouden

leeren op eigen krachten te steunen, maar zich zouden gewennen al hun behoeften door den staat vervuld te zien.»

Vermoedelijk met terugzigt op deze mededeelingen, maakte een liberale spreker, luidens 't Bijblad van 19 Dec. 1874, de opmerking; «dat Samarang een groote bevolking van inlandsche kinderen telt, en dat die bevolking, goed geleid, van groot nut voor de welvaart en ontwikkeling van Indië zal kunnen zijn; terwijl, wanneer zij verwaarloosd en slecht geleid wordt, daaruit groote gevaren voor de regeering kunnen ontstaan».

Het verslag van 1875 bericht niets van een beslissing omtrent de voorstellen der kommissie.

CHINEEZEN.

Getal zielen volgens officieele opgaven onder ult^o. der jaren.

	Java.			Buitenbezittingen.			
	Totaal,	waaronder volwassen		Totaal.	Hiervan:		
		mannen.	vrouwen.		Banka.	Riouw- Lingga.	West- Borneo.
1837	95000						
1838	101000						
1845	108000						
1850	124000						
1855	134000			68000	14400	15400	26700
1860	149400	43200	40700	72000	16700	16500	24100
1861	151900	44000		75600			
1862	155200	44800		75400			
1863	156400	45600		77900			
1864	156200	44800		79300			
1865	158500	45700	42700	78200	17300	17000	24100
1866	162800	47200		78700			
1867	166200	48400		82100			
1868	167600	49600		83300			
1869	172300	50600		83200			
1870	174500	51800	48800	85000	18100	18100	24300
1871	181700	53700		92400			
1872	185800	55400		105500			
1873	190600	<i>x</i>		104500			
1874	191800	<i>x</i>		114100	19700	33500	25000
				Samatras oostkust		10500	

¹ Temminck l. c. ² Bleeker l. c.

Onder de mannen op Java telde men :

hoofden, ambtenaren en geestlijken :

1856	402
1860	461
1870	488
1872	482
1875	465

landeigenaren en bij hen in dienst :

1856	1725	} Hieronder vermoedelijk ook de bedienden bij Europee- sche landeigenaren.
1860	1575	
1870	1201	
1872	1108	
1875	<i>x</i>	

pachters en onderpachters van 's lands middelen :

1856	5557	} Hieronder vermoedelijk ook de bedienden.
1860	5574	
1870	2695	
1872	2505	
1875	2976	

De Buitenbezittingen laten wij verder onaangeroerd.
Verg. blz. 88.

Om het politiek moment dat de cijfers van Java voorstellen toe te lichten, moet men tot 1857 teruggaan.

In Nov. van dat jaar werd « de aanbrengh van zoogenaamde Chineesche nieuwelingen op Java, onverschillig van waar en op welke plaats, voortaan en totdat deswege anders zal zijn beslist, verboden ». Dit geschiedde, omdat de Chineezen op Java meer en meer gevaarlijk dreigden te worden. Reeds waren de gevallen van samenspannend verzet tegen het Nederlandsch gezag in korten tijd opmerkelijk menigvuldig: sedert 1825 telde men er vijf van niet te miskennen beteekenis (1825 Batavia en Samarang, 1829 Batavia, 1852 Krawang, 1856 Bantam-Batavia).

Destijds en later bestonden onder ambtenaren en ingezetenen in Indië tegen de Chineezzen, namelijk tegen de groote meerderheid, dus met volle erkenning van prijzenswaardige uitzonderingen, nog andere ernstige staatkundige bezwaren. Ze kunnen ongeveer aldus weergegeven. In 't oog van den type-Chinees heiligt eigenbelang alle middelen. Zelfs de aanzienlijke koopman en laudeigenaar schaamt zich niet, oneerlijk te zijn: getuige een reeks van bedrieglijke bankbreuken. Bij den winkelier, rondventer, ambachtsman, is overvragen, en wel van verscheiden kapitalen boven den prijs, waarop hij zijn dieusten of waren schat, algemeen; bij den ambachtsman het vluchten met genoten voorschotten niet zeldzaam. Deze gewetenloosheid van den Chinees werkt verderflijk op de inlanders. De meer ontwikkelden volgen hem na; men bespeurt dan ook, op plaatsen waar veel Chineezzen zijn, bij inlandsche rondventers en ambachtslieden in hoogen graad het buitensporig overvragen. De overigen strekken hem tot prooi. Hij verschijnt hun, wanneer zij geen geld en de meeste begeerten hebben; krediet op grove woekerrente maakt hen vaak voor altijd zijn schuldenaars. Waar slechts mogelijk, vermeestert hij de voortbrengsels van hun landbouw. Slaat de berooide inlander tot diefstal over, het is alweder de Chinees die hem voor 't ontvreemde geld verschaft. — De hoogere inlander verbindt zich met den goeden Chinees door huwelijken. Een aantal inlandsche hoofden zijn verwanten, ook afstammelingen, van Chineezzen. Moet door deze vermaagschapping de invloed van den vermogenden Chinees toenemen, een wezenlijk politiek overwicht onder den inlander verkrijgt hij door 't monopolie der pachten van 's lands middelen. De pachter treedt in de binnenlanden op met een steeds geëerbiedigden lastbrief van 't bestuur. Hoe de Chinees dien misbruikt, hoe bij hem in den regel alles wijkt voor meedoogenlooze eigenbaat, bewees elk onderzoek naar de praktijk der passerpacht, elke ontdekte sluikhandel in opium. De geschiedenis

dwingt hierbij te voegen: in dien «vroegeren» tijd, den tijd van den geldnood in het moederland, «trok het Nederlandsche bestuur den pachter voor boven den belasting-schuldige. In weerwil van alle milde verzekeringen der wet, werd de inlander feitlijk aan den Chineeschen pachter overgeleverd, voor de knevelarijen des pachters het oog geloken, ja hem bij de publieke opveiling door hooge ambtenaren oogluiking beloofd.» (Aant. V, blz. 469.) Welke politieke betrekking moest uit deze toewijding der hoogste Europeesche ambtenaren aan het staatsbelang voortspruiten, tusschen hen en den vermogenden Chinees? Zijn financieele onmisbaarheid begrijpend, zag hij op hen neer. Terwijl zij zoo blijkbaar ongaarne een mindere opbrengst der verpachtingen aan de regeering zouden berichten, stelde hij als meerdere hen gerust: hij zou voor een goed bod zorgen. — Tegelijk is de vermogende Chinees metterdaad de meerdere of de begunstiger van menigen Europeaan, wiens beroep meebrengt geld te verdienen. Geldelijke meerderheid nu laat gemeenlijk niet na, zich te gevoelen en te doen gevoelen. Vandaar in de verhouding van den vermogenden Chinees tot den Europeaan een opvallende wijziging, vergeleken met hetgeen zij b. v. 1816 was. «In de laatste 25 jaren», schreef de ervaringrijke Van Sevenhoven in 1840, «hebben de Chineezen, bij kleine stappen voortgaande, allengskens de banden losgemaakt, welke hen van de Europeanen afscheidden, totdat zij nu op gelijke hoogte staan met goevernementsambtenaren, en velen hooger. Zij bedienen zich even goed van Europeesche rijtuigen, bespannen met twee of vier paarden, en rijden dikwerf de Europeanen in de wielen... Hun overmoed neemt zoo toe, dat hooge ambtenaren dien reeds ondervinden moeten.» In 1857 schreef een kommissie van notabelen te Batavia: «Het ontzag van den Chinees is thans zoo gedaald, dat de Europeaan, welken rang hij ook bekleedt, alle omzichtigheid moet gebruiken om niet op de openbare wegen door wagens en bendies overreden te

worden. Op bevel van den resident van Batavia is nog in 1857 een Chinees gestraft, omdat hij zich niet ontzien had, de lijkstaatsie van een Europeaan zoo brutaal met zijn bendie voorbij te rijden, dat hij de dragers bijna een ongeluk had toegebracht.» Elders leest men van eenige jaren later: Op de openbare verkooping en scheppen rijke Chineezers er behagen in, door het bieden van buitensporige prijzen de Europeesche gegadigden, en in 't bijzonder die van rang, te leure te stellen Zij voeren er zelfs dikwerf het hoogste woord.

Toen in 1857—40 bekommelingen van dezen aard aan 't opperbestuur onderworpen werden, gelastten Van den Bosch en Baud, de Chineezers op Java als een voor 'slands inkomsten en voor de nijverheid zeer nuttige, bij een billijke behandeling politiek geheel onschadelijke volksklasse te beschouwen. Wel kon voortgegaan met beperking van den aanvoer van Chineesche nieuwelingen. Maar ten aanzien van de reeds toegelaten Chineezers moesten «alle maatregelen van toezicht of beperking» vermeden, «welker strekking zou kunnen zijn om» hen te «verdrijven of onvergenoegd te doen worden», of «die vrees aanduiden». Men moest zich bepalen bij «geregelde aanwending van alle maatregelen van politie, aan welke de ingezetenen gewoon zijn». Voorts moest het Indisch bestuur «voortaan de maatregelen, die omtrent de Chineezers zullen genomen worden, overleggen met den Chineeschen raad te Batavia, ten einde zich in alle geval te verzekeren dat die maatregelen op zaakkennis rusten en de medewerking van de vermogenden onder dien landaard ondervinden.» ¹ Er mocht dus ook geen beperkende toepassing gegeven aan de aanschrijving van Baud zelve in Stb. 1855 n°. 57, luidende: «dat hier en daar eene neiging is bespeurd, om de op Java aanwezige vreemde Oosterlingen, zooals Maleijers, Boegineezen, Chineezers enz.,

¹ Zie *Tijds. v. N. I.* April 1851.

te amalgameeren onder de Javaansche bevolking; dat de regeering dit ondoelmatig acht en integendeel verlangt, dat de aloude gewoonte, om dusdanige vreemdelingen in afzonderlijke wijken of buurten, onder een hoofd van hun eigen landaard, te doen wonen, in stand worde gehouden». De gewestlijke besturen ontvingen daarom 't bevel (Stbl. 1846 n°. 24), «aan Chineezen en andere vreemde Oosterlingen niet algemeen te beletten, om zich in de binnenlanden van Java te vestigen, op zoodanige plaatsen waar nog geen afzonderlijke wijken voor hen bestaan; maar slechts te zorgen, dat zij zich afzonderlijk vestigen in daartoe door het bestuur aan te wijzen buurten op de hoofdplaatsen der residentieën, der hoofdafdeelingen of regentschappen en der enkele mindere afdeelingen of distrikten, welke voor den handel doeltreffend gelegen zijn en alwaar voor den sluikhandel de toelating ter woon van Chineezen en andere vreemde Oosterlingen niet bedenkelijk is».

Men verzachtte nu mede 't verbod van den aanvoer van Chineesche nieuwelingen. In 1844 vergunde de regeering voor drie jaren de toelating te Batavia van ambachtslieden, die terstond bij hun aankomst onder een bekenden geschikten baas, ten genoegen van den resident, in dienst konden treden. Ofschoon hiervan grof misbruik was gemaakt, werd de vergunning in 1846 tot wederopzeggens verlengd, en uitgestrekt over onderwijzers, boekhouders, geneeskundigen en schrijvers ten behoeve van leden van den Chineeschen raad.

De goeverneur generaal Van Twist ontving, aldra na 't aanvaarden des bestuurs, omtrent de Chineezen hoogst ongunstige indrukken.

Ten eerste uit den bundel berichten over de werking der passerpacht, die hem in Dec. 1851 tot haar afschaffing deden overgaan. De daar beschreven kwellingen en afzetterijen, door Chineezen den weerloozen inlander aangedaan, schreiden ten hemel. Bij 't verdwijnen van dit

middel onderging de politieke kracht van den Chinees een geduchten knak.

Voorts uit berichten over 't bestaan van tegen alle gezag gekeerde broederschappen onder de Chineezzen in Indië. Reeds lang had men gegronde vermoedens van politieke banden tusschen hen en hun oproerige stamgenooten te Singapoer. In 't midden van 1851 vernam de resident van Japara door geheime nasporingen, dat de Chineezzen 'te zijnent en elders het plan smeedden, om op een feestdag in Augustus, indien zich dan een gunstig verschijnsel vertoonde, een beslissenden stap te doen, betere voorwaarden omtrent verblijf af te dwingen, enzv. Op zijn betoog zond de regeering naar Japara een compagnie Afrikanen en 40 man kavalerie. Daar en elders werden een aantal Chineezzen genoeg schuldig bevonden om in hechtenis genomen, 19 om uit Nederlandsch Indië verwijderd te worden. Zie overigens Stbl. 1851 n°. 63.

Voorts uit het verbazend onbescheiden aandringen door de hoogstgeplaatste Chineezzen op inwilliging van verzoeken, die de regeering pas had afgewezen, en uit de menigvuldige verzoeken van pachters om uitstel van betaling of vermindering van pacht, die op geen bijzondere omstandigheden of op verdichte grond werden. 't Was alsof zij meenden dat de regeering beseffen zou de gegadigden voor de pachten te vriend te moeten houden.

Eindelijk uit de talrijke gebleken ontduikingen van 's lands rechten door Chineezzen, vooral ten opzichte der opiumpacht. Alleen in Rembang en Pasoeroean (Bangil) werden in 1852 niet minder dan 25 kisten gesloken opium achterhaald, en wat men daarbij bevond duidde op een veel grooter hoeveelheid die ontsnapte. De hoofdaanleggers van dezen sluikhandel waren rijke Chineezzen. Men betrapte er enkelen, meest pachters en onderpachters, ook suikerfabrikanten. De vermogende sluikers in Bangil, door huwelijken aan verscheidene inlandsche hoofden verwant, bij de bevolking

zeer ontzien, sloegen tegen den resident, toen deze den getrouwen en kundigen pati van Pasoeroean met een onderzoek belastte, een verregaand stoutmoedigen toon aan. De goeverneur generaal verbande drie van hen voor onbepaalden tijd naar Banda, drie naar Ternate en twee naar Ambon, om er te verblijven onder streng toezicht der politie. Voor dit bevel bukten zij. Wegens hun voorafgegane openbare trotseeringen des bestuurs, werd het op openbare, plechtige wijze voltrokken. Nadat zij in hechtenis waren genomen, verscheen in den vroegen morgen van 10 Maart 1855 onverwachts een oorlogstoomschip der eerste klasse ter reede van Pasoeroean. Al spoedig verspreidde zich onder alle standen der bevolking de mare, dat daarmede de Chineesche «grooten heeren» buiten Java zouden worden «uitgeworpen». Duizenden stroomden langs de beide oevers van de rivier samen, om 't naar boord brengen bij te wonen. Gelijk vanzelf spreekt geschiedde dit vrij langdurig vervoer onder behoorlijk gewapend geleide. Rust en orde werden geen oogenblik gestoord.

Het voortreffelijke Bangilsche onderzoek bracht omtrent de verhouding tusschen vermogende Chineezers en den inlander bij den opiumsluikhandel ontzettende feiten aan 't licht. Ik deelde reeds vroeger er iets van mede. (Aant. I.) Maar voor de toekomst kan 't van nut zijn, hier nog deze aan te teekenen. Vele inlanders, wonende op en nabij de suikeronderneming Adiredjo in Pasoeroean, leefden in een volstrekte afhankelijkheid van den Chineeschen medeëigenaar, die de onderneming beheerde, maar daarbij met ijver sluikhandel dreef. Op wat uur ook geroepen om met kleine prauwen in zee te gaan, tot het in ontvang nemen van aldaar in grootere vaartuigen gereed gehouden opium, om de opium daarna over land te vervoeren, om die herhaaldelijk te begraven en weer op te delven ter verplaatsing, gehoorzaamden zij onmiddellijk. Een loon werd niet te voren bedongen. De Chinees wierp het hun toe, al naar-

mate hij over hen tevreden was, op den tijd dien hij goed vond. Hun eigen woningen moesten zij afstaan, dus zich zelf in 't grootste gevaar van veroordeeling brengen, om de gesloken opium voor den Chinees te bewaren. Toen de tegenwoordigheid van zekeren inlander op Adiredjo door den Chinees gevaarlijk werd geacht, dwong deze hem en zijn gezin dat land en zelfs de residentie Pasoeroean te verlaten. Hij nam de goederen van dat gezin in beslag, verbrandde hun woning om de justitie het spoor bijster te doen worden, gelastte hun te vertrekken naar een hem toebehoorend land onder Soerabaja, en verbood hun zich op den grooten weg te vertoonen. Op de reis derwaarts zond de Chinees hun *f* 40 na en vervolgens iemand om zich te verzekeren dat zij voortreisden. Op het aangewezen land kregen zij om de vijf dagen twaalf katti rijst en een flesch olie, nu en dan vijftig duiten daarbij. Nadat zij er eenigen tijd geweest waren, beschouwde de Chinees hun verblijf ook daar voor zich niet veilig genoeg. Hij zond hun het bevel om verder te gaan: zoo zij 't niet aanstonds deden, zou hij hen « komen trappen ». Het ongelukkige gezin vertrok daarop over zee naar Kediri, voor rekening van den Chinees voorzien van *f* 50, een zak rijst, een flesch olie en twee flesschen stroopsuiker. (Te Kediri werden zij door de politie gevat.) ... Dit wat aangaat de verhouding van den vermogenden Chineeschen sluiker tot den kleinen man. En hoe was 't met zijn verhouding tot den hooger inlander? De officieele stukken zeiden destijds meer dan eens in ronde woorden: omkoop van inlandsche ambtenaren, zelfs van hoogen rang, geschiedt op groote schaal. (Voor de Bangilsche zaak werden o. a. twee hoofddjaksas uit 's lands dienst ontslagen, een van hen daarenhoven gebannen.) Trouwens ook de koloniale verslagen wonden er geen doekjes om. In dat over 1855 leest men b. v., dat de Chineezzen te Babat en op nog een paar plaatsen onder Grissee « een uitgebreiden sluikhandel dreven in klandestien

aangemaakt zout en klandestien ingevoerde opium; buitendien, in strijd met stellige voorschriften, door het geven van voorschotten aan de landbouwers zich wisten meester te maken van het grootste gedeelte der produkten, en door bedreiging van brandstichting en andere onheilen de Javaansche ingezetenen ook drongen tot overgave, niet alleen van goederen en velden, maar zelfs van hun dochters om daarmede in ontucht te leven; terwijl alle pogingen, om deze overmoedige en strafwaardige handelingen door gerechtlijke bewijzen tot klaarheid te brengen, schipbreuk leden op de weinige medewerking der inlandsche hoofden, die bijna tot den geringsten schenen omgekocht te zijn en de hand leenden aan den smokkelhandel ».

Met zulke feiten vóór zich, kon de Indische regeering de vroeger voorgeschreven vrijgeveige staatkunde jegens de Chineezzen niet handhaven. De uitzonderingen op 't verbod van den aanvoer van nieuwelingen werden met 1 Juli 1852 ingetrokken, en beperking der aanwezige Chineezzen als beginsel op den voorgrond gesteld. Dit beginsel verkondigde zich in 1852—55 o. a. door de aanwijzing aan de talrijke Chineezzen in de residentie Samarang (ook een nest van opiumsmokkelaars) van zes verblijfplaatsen (kampen of wijken), in Rembang van slechts drie, in Krawang van vier. Die daarbuiten woonden moesten binnen een bepaalden tijd verhuizen, tenzij zij gebezigd wierden bij de pachten of landbouwondernemingen, of op de hoofdplaatsen van distrikten vastigheden bezaten van minstens / 500 waarde; deze eigendommen mochten echter bij overgang niet meer door Chineezzen bewoond. In Rembang werden langs de kust niet minder dan 20 Chineesche vestigingen geheel opgebroken. Natuurlijk moest ook het voormelde Babat c. a. ontruimd.

Beteugeling der Chineezzen lag mede in de toepaslijk-verklaring op vreemde Oosterlingen van sommige deelen der wetboeken voor Europeanen (Stbl. 1855 n°. 79). De

Europeesche koopman zou daardoor meer vat op den Chinees hebben bij bedriegerijen. Een maatregel in gelijke richting was het zenden naar China van eenige Europeesche jongelieden, om er de taal te leeren en daarna met hun kennis den lande in Indië te dienen. Onbekendheid der ambtenaren met hun taal belemmerde dikwerf de politie over de Chineezen. Op Chineesche tolken kon niet onvoorwaardelijk vertrouwd. De Chineesche drukpers in Indië mocht niet meer vrijheid genieten dan de onze.

Van den uit een staatkundig gezichtspunt zoo schadelijken sluikhandel in opium werd inmiddels de hoofdoorzaak weggenomen door het met 1855 ingevoerde pachtstelsel, volgens welk de pachter de opium, boven de vaste hoeveelheid benooid, van den staat kon bekomen tegen omstreeks het kostende.

Ook de regeering in Nederland achtte nu beperking en beteugeling der Chineezen noodig. In de memorie van 13 Juli 1854 over 't regeeringsreglement leest men: «De gebeurtenissen der laatste jaren in China, de daarmede waarschijnlijk in verband staande toenemende woelziekte der buiten hun vaderland gevestigde Chineezen en de afschaffing van verscheidene (?) «der pachten, bij welke hun tusschenkomst onontbeerlijk werd geacht, dit alles levert redenen op om terug te komen van beschouwingen, welke dusver ten aanzien van de vestiging der Chineezen bestaan hebben.» Toen bij de openbare beraadslagingen de heer Rochussen betoogde, dat «aan de uitbreiding en vestiging» der Chineezen «zekere perken moesten gesteld», antwoordde de minister (4 Aug.) instemmend. Dienovereenkomstig zou dus gehandeld worden bij de uitvoering der bepalingen van het reglement: (art. 75) dat vreemde Oosterlingen, in Nederlandsch Indië gevestigd, zoo veel doenlijk in afzonderlijke wijken worden vereenigd, en (art. 105) dat de voorwaarden der toelating van nieuwelingen bij algemeene verordening geregeld worden.

Tot aanwijzing der wijken werd in Okt. 1856 aan schrijver dezes opgedragen, na overleg met de gewestlijke besturen

voorstellen te doen. Dit overleg had mondeling plaats op een reis in 1856 en 1857, welke echter, wegens de ziekte die aan mijn Indische loopbaan een einde maakte, zich slechts over elf gewesten uitstreckte. Van het daar bevondene worde hier een en ander aangeteekend.

Etlijke bekwame regenten, door mij geraadpleegd op de inofficieele wijze waartoe zoo'n reis dikwijls gelegenheid geeft, betuigden openhartig tegenstanders van Chineesche vestigingen in de binnenlanden te zijn. Vooral wegens haar nadeelige inwerking op hun gezag en dat der mindere inlandsche hoofden. — Een zeer opmerkenswaardige bedenking. De regeeringsreglementen van 1818—54 schreven voor, dat de Chineezen moesten «gesteld worden onder hoofden van hunne natie», of, gelijk dat van 1854 in art. 73 na de bovenaangehaalde woorden zich uitdrukt: «onder de leiding van hunne eigene hoofden». Wij zullen niet stilstaan bij 't min gelukkige dezer laatste bewoording, die immers de vraag uitlokt of de Chineezen zelve hun hoofden kiezen. De regeering bedoelde dat niet en de toepassing is steeds geweest, dat op Java de hoofden door de regeering of van harentwege benoemd werden. Maar hoe ook benoemd, door de afzonderlijke hoofden worden de Chineezen aan 't gezag der inlandsche besturen onttrokken. Op de hoofdplaatsen, waar de Europeesche ambtenaren rechtstreeks kunnen besturen, levert dit geen bezwaar; in de binnenlanden wel degelijk.

In verscheidene oorden bleken vroegere verklaringen omtrent de onmisbaarheid van Chineezen voor den binnenlandschen handel zeer overdreven. Zoo trof men in 't Ledoksche, waar op grond van die onmisbaarheid in 1855 een Chineesche vestiging bestendig werd, inlanders aan die meer groote zaken in den tabaks- en anderen handel deden dan de Chineezen, en onder de Chineezen vele schamelen. Hier en daar waren Chineezen als nieuwelingen te herkennen. Het verbod werd dus overtreden.

De geraadpleegde residenten kwamen met mij hoofdzakelijk overeen, bij de te doene voorstellen van de volgende beginsels uit te gaan. Voortdurende wering van Chineesche nieuwelingen. De op Java aanwezige, niet in Nederlandsch-Indië geboren Chineezzen behoeven alsnog de schriftelijke vergunning, gevorderd bij art. 103 van 't regeeringsreglement, welke niet verleend wordt aan ingeslopenen. Die vergunningen worden geschreven op een hoog zegel. Zij geven recht van vestiging in de wijken; zoodat de houders daaruit niet verwijderd kunnen worden dan bij rechterlijk gewijsde, of door den goeverneur generaal op den voet der artt. 45—47 van 't regeeringsreglement. Het getal wijken moet zeer klein zijn. Maar aan gunstig bekend staande Chineezzen late men door de residenten gezegelde licentiën verleenen, telkens voor niet langer dan een jaar, maar jaarlijks verlengbaar, om zich tot een bepaald uitgedrukt nuttig doel buiten de wijken op te houden. Buiten de vast te stellen wijken aanwezige vestigingen, welke men niet terstond wil opheffen, kunnen door 't verleenen van zulke licentiën aan haar gunstig bekend staande leden voorloopig blijven. Geen Chineesche hoofden beneden den rang van officier; want de zoogenaamde wijkmeesters bieden zeer weinig waarborgen aan. Daarom (wjl elke wijk een hoofd moet hebben) geen wijken waar de stof voor dien rang ontbreekt. De Chineezzen buiten de wijken staan onder 't inlandsch bestuur. Geen wijken dan waar (of waar in de volstreckte nabijheid) een Europeesch ambtenaar, met politiemacht bekleed, gezag voert. Men kan desnoods een kontroleur met die macht bekleeden (als destijds te Ambarawa).

Naar die beginsels en de plaatslijk zorgvuldig met de residenten enzv. bestudeerde toestanden, zou 't getal vaste wijken voor Chineezzen aldus bepaald kunnen worden. In Cheribon, waar 5000 mannen over 183 punten verspreid woonden: Cheribon, Djamblang (Palimanang) en Indramajoe. De resident wenschte daarbij Plerret (minder dan 100

mannen). In Tegal (800 mannen) Tegal, Brebes en Pamalang. In Pekalongan (1000 mannen) alleen ter hoofdplaats. De niet onaanzienlijke vestiging te Klidang bij Batang, een steenen kamp, met Batang 240 mannen, moest ook volgens Stb. 1846 n^r. 24 (zie boven) opgebroken, wijl zij leefde van sluikhandel. In Kadoe (1000 mannen): Magelang en Temanggoeng. In Bageleen (450 mannen): Poerworedjo en Wonosobo. In Banjoemaas (600 mannen): Banjoemaas en Tjilatjap.

Een beslissing hieromtrent werd uitgesteld tot de regeling van 't verblijfrecht der Chineezzen in 't algemeen. Deze geschiedde eerst in 1866, Stb. n^{rs}. 56 en 57. In een gansch anderen geest dan die de regeering van 1851—56 bezielde. Na overleg met het opperbestuur werd met 1 Okt. 1866 het verbod van 1857 ingetrokken. Luidens de nieuwe verordeningen «kunnen» Chineezzen door de plaatselijke besturen toegelaten in de voor den algemeenen handel geopende havens, echter uiterlijk voor zes maanden. Het plaatslijk bestuur «is bij het verleenen van de toelatingskaart bevoegd» borgstelling van twee ingezetenen te vorderen voor de kosten, die het verblijf en de terugzending binnen drie jaren na aankomst aan de regeering mochten veroorzaken. De kaart geeft recht van verblijf in de voor Chineezzen aangewezen wijk ter plaatse van aankomst; maar het plaatslijk of gewestlijk bestuur kan een verblijf buiten de wijk vergunnen, zoomede om zich tien paal buiten de plaats van verblijf te verwijderen en om naar een aangrenzend gewest te reizen. Tot langer verblijf wordt vereischt een schriftlijke vergunning, op Java van den goeverneur generaal, elders van den hoogsten gewestlijken gezaghebber, die bij weigering kennis moet geven aan den goeverneur generaal. Deze vergunning tot inwoning geeft recht van vestiging «op alle plaatsen waar wijken» voor Chineezzen «zijn aangewezen». Om haar te verkrijgen is niets noodig dan een verklaring van het hoofd der Chineezzen, dat de aanvrager genoegzame middelen van bestaan

bezit of door werkzaamheid kan verkrijgen, of, «wanneer zulks door het plaatslijk bestuur gevorderd wordt», borgstelling als voren. Toelatingskaart en vergunningen worden kosteloos uitgereikt. — Wijken worden aangewezen op alle plaatsen waar den goeverneur generaal «zulks noodig voorkomt». Vestiging in die wijken «is verplichtend», maar de Chinees kan van 't plaatslijk bestuur vergunning bekomen om daarbuiten te wonen, en van 't gewestlijk bestuur, mits «in het belang van den landbouw en nijverheid of van 's lands pachten en openbare werken», om zich tot wederopzeggens neer te zetten op plaatsen waar geen wijken zijn aangewezen. — Eindelijk, de Chineezen op 1 Oct. 1866 «buiten de voor hen bestemde wijken, in dessas, op dessa-gronden, op partikuliere landerijen, of wel op andere plaatsen gevestigd, blijven aldaar toegelaten. Deze toelating geldt tevens voor hun afstammelingen of rechtverkrijgenden bij versterf.»

Zoo uitdruklijke vergunningen aan de aanwezige Chineezen konden niet ingetrokken, dan wanneer de genieters door daden ze verbeurden. Ik heb daarom, tijdens mijne verantwoordelijkheid voor het koloniaal opperbestuur, in die vergunningen moeten berusten. Aangaande de toelating van nieuwelingen meende ik, dat de loop der immigratie nog eenigen tijd kon gadeslagen: voorshands nam zij geen gevaarlijke vlucht. (De cijfers beneden.) Evenwel werd, bij den instruktiebrief van Juli 1870 over de uitvoering der agrarische wet, althans een «streng», dus geen vrijgevege, toepassing der verordeningen van 1866 aanbevolen.

De regeering van 1871—72 vereenigde zich echter niet met die aanbeveling. Een streng toepassing zou meegebracht hebben, het getal wijken, waar de Chinees recht van verblijf heeft, in de binnenlanden zooveel doenlijk te beperken. Hoe weinig men het deed, blijkt uit Stbl. 1871 n°. 146, krachtens welk op niet minder dan 174 plaatsen

van Java wijken zijn. (In Cheribon 25, Tegal 14, Pekalongan 6, Samarang 18, Kadoe 6, Bageleen 8, Banjoemaas 14.) In 1873—74 (Stbl. 141 en 119) kwamen er 7 bij. In 1872 (Stbl. 40) schonk men aan Chineesche nieuwelingen nieuwe rechten. Hun « wordt » (dus moet) voortaan, na te hebben « doen blijken wie zij zijn en van waar, en met welk doel zij komen », een toelatingskaart uitgereikt voor « alle plaatsen en streken, na opgave door de betrokkenen op de toelatingskaart te vermelden », behoudens echter de verordening van 1866 omtrent de wijken. Die kaart, aanvankelijk geldig voor zes maanden, kan (onbepaald) verlengd. De vergunningen tot inwoning werden aan f 1 zegelrecht onderworpen.

Bij onze historische beschouwing rijst hier de vraag: Waren dus de vroegere bedenkingen tegen de toelating van Chineezen op, en tegen hun verspreiding in de binnenlanden van Java door latere waarnemingen ontzenuwd? Hadden latere waarnemingen aangetoond, dat die toelating en verspreiding het zedelijk en stoflijk belang van den inlander zouden bevorderen, ons politiek belang niet zouden schaden?

De koloniale verslagen melden van zulke waarnemingen niets. Maar hetgeen wij daar en elders omtrent de volgende twee feiten lezen, noopt tot een ontkennend antwoord.

1°. De gemiddelde graad van eerlijkheid der meest beschaafde Chineezen op Java was in 1868 nog zoo laag, dat de kamer van koophandel te Batavia « niet aarzelde », in een kort daarna gedrukten brief, « als de bij den geheelen Indischen handel gevestigde overtuiging uit te spreken, dat onder de bestaande wetgeving » (hoezeer in 1855 verbeterd) « het faillissement een gereed middel is geworden » (zij vergat dat het dit ook vroeger was) « voor den Chineeschen handelaar, om zich straffeloos ten koste zijner krediteuren te verrijken. » « Direkt bewijzen » kon zij dit feit niet, wijl de boeken der Chineesche kooplieden in hun taal ge-

gehouden werden, welke buiten hen schier niemand kende; maar, schreef zij: «indirekte bewijzen, b. v. van verrijkte echtgenooten en bloedverwanten, of wel van gefailleerde Chineezen die kort na hun faillissement weder uitgebreide zaken doen, hetzij op eigen, hetzij op ondergeschoven naam hunner zoons of verdere nabestaanden, zijn niet zeldzaam». Zij verzocht daarom aan de regering o. a. de Chineezen te verplichten, om hun handelsboeken te houden in een der meest gewone Westersche talen of in 't Maleisch met Latijnsche letter, en de rechtspraak over hen, betreffende misdrijven bij gelegenheid van faillissement, aan den Europeeschen rechter op te dragen. Na raadpleging van kommissiën en autoriteiten is in 1871 aan het laatste verzoek voldaan, het eerste afgewezen. (Nochtans werd bij Stbl. 1875 n°. 204 aan Chineesche opiumpachters, onderpachters en slijters, de verplichting opgelegd behoorlijke boeken te houden in 't Maleisch met Latijnsche letter, of in 't Nederlandsch.)

Deze blijvende neiging tot oneerlijkheid bij de hoogere Chineezen zal wel niet gepaard zijn gegaan met een ontwikkeling in een tegenovergestelde richting bij den Chineeschen rondventer of ambachtsman, den naasten opvoeder der inlanders die werken willen.

20. En onderwijl hebben de hoogstgeplaatste Chineezen hun neiging tot verzet tegen 's lands wetten, tot omkoo- ping daartoe van de inlandsche hoofden en den geringen inlander, geenszins afgelegd. De sluikhandel in opium vertoonde, toen verandering van pachtstelsel dien weder in 't leven riep in 1862—69 en sedert 1875, hetzelfde karakter als vroeger, zoo niet een erger. In 1865 werden niet minder dan 60 kisten aangehaald. In 1864 verkreeg men bewijzen van «een smokkelhandel in opium op groote schaal in Midden-Java», onder de leiding van den zeer vermogenden majoor titulair der Chineezen te Samarang, opiumpachter, die o. a. tot handlanger had den kaptein

der Chineezen te Poerworedjo en den luitenant der Chineezen te Banjoemaas. Deze drie werden, onverminderd de betaling der hoogste boete, uit hun ambten ontslagen. In 1866 berichtte de prokureur generaal, dat « Oost- en Midden-Java als overdekt waren met een goed georganiseerd net van sluikhandel in opium, waarvan de draden zich bevonden in handen der pachters ». In hetzelfde jaar « staafe de directeur der middelen met onwraakbare feiten, dat Europeesche en inlandsche ambtenaren stelselmatig door de opiumpachters worden omgekocht ». (Zie het rapport van den minister Hasselman aan den Koning van 5 Mei 1868, in 1875 aan de kamers meegedeeld. Vandaar het voorschrift van 1869 aan de Indische regeering, om de opiumpacht zoo te regelen, « dat geen aanleiding gegeven worde tot een georganiseerden sluikhandel, waarbij de bevolking met de pachters samenspannt tegen het bestuur ».) In 1875 en 74 werden 55 en 75 kisten aangehaald. Ofschoon de meeste overtreders, die in handen van het gerecht kwamen, inlanders of arme Chineezen waren, leed het volgens de verslagen geen twijfel, dat zij slechts rijken en voornamen Chineezen tot handlangers hadden gediend. Alle bevindingen duiden op een uitgebreiden georganiseerden sluikhandel. « Nog doet zich steeds het treurig verschijnsel voor, dat zoowel Europeanen en met dezen gelijk gestelden als inlandsche hoofden zich mede tot het drijven van sluikhandel verlagen. Deze gaan daarbij geruster te werk, omdat de inlandsche politie huiverig is krachtig tegenover hen op te treden. » Dit alles in weerwil van gedurig verscherpte strafbedreigingen en vermeerderde middelen tot ontdekking.

Thans eenige statistische gegevens en eenige bijbehorende opmerkingen.

Het getal Chineesche nieuwelingen, wien sedert Okt. 1866 inwoning op Java vergund werd, bedroeg:

1866	30
1867	1544
1868	1047
1869	755
1870	714
1871	258
1872	1572
1875	2099
1874	1825 waaronder 2 vrouwen.

Dus tot ult^o. 1874 9500, in 1872—74 5500. Wat soort van lieden waren dat? Koelies? Waar vestigden zij zich en in welk bedrijf? De verslagen zwijgen. 't Is inderdaad voor den staat van belang zich daaromtrent geregeld te doen voorlichten. In openbare geschriften verneemt men over Chineesche landverhuizers niet veel goeds.

Van het totaal Chineezen woonden volgens de opgaven in de tegenwoordige gewesten op ult^o:

	1837	1857	1867	1874	Toeneming per mille 's jaars.	
					1857—67	1867—74
Bantam	780	1500	1360	1620	—9	27
Batavia	43410	51500	62860	69340	22	15
Krawang	1200	2290	2550	3120	11	32
Preanger	120	370	420	990	13	194
Cheribon	6050	11840	14160	15350	11	12
Tegal	2050	3250	4310	5500	33	39
Pekalongan	2050	3450	4080	4470	18	14
Samarang	7290	9250	12170	15290	32	37
Japara	5450	7960	8930	9780	12	14
Rembang	6870	820	13750	15440	27	18
Soerabaja	3470	6520	8030	10980	23	53
Pasoeroean	1140	2910	3720	4190	28	16
Probolinggo		1240	1660	1730	32	11
Bezoeki	970	600	760	870		
Banjoewangi	180	190	290	230		
Banjoemaas	1560	2440	2990	3590	23	30
Bagelcen	1120	1680	2050	2510	22	32
Kadoe	2290	3430	3740	5160	9	54
Madioen	750	1650	2310	2880	40	36
Kediri	1160	3400	4380	5750	29	45
Soerakarta	1290	3280	4720	5620	44	28
Djokjokarta	840	1720	1740	1830	1	7
Madura	4840	7100	5270	5600	—24	9
	<u>94880</u>	<u>138390</u>	<u>166270</u>	<u>191840</u>		

In de Preanger mochten luidens Stbl. 1820 n°. 27 geen Chineezen toegelaten, dan « een klein getal nuttige ambachtslieden op de hoofd negerijen ». Dit verbod beoogde aanvankelijk « betere wering van den ongeoorloofden handel en uitvoer van koffie ». Later werd het gehandhaafd wegens de bekende eigenschappen der Chineezen, en om het in 1824 uitgesproken verbod tegen invoer van opium te kunnen volhouden. Immers waar Chineezen zijn komt opium. De verordening van 1866 stelde 't gewest voor hen open op denzelfden voet als de overige. Stbl. 1871 n°. 146 wees twee plaatsen voor wijken aan. — De achterhaalde hoeveelheid gesloken opium bedroeg hier in 1863—68 0, in 1869—75 hoogstens 2 katti 's jaars, 1874. 8½ katti.

Omstreeks een derde der Chineesche bevolking woont op de partikuliere landen. ¹ Het bezit, of waar dit niet te verkrijgen is het huren, van zulke landen wordt door de hogere Chineezen zeer begeerd. Om « landheer » te zijn deden zij dikwijls financieele waagstukken, waaraan vroeger menig bankroet werd toegeschreven. De inlandsche opgezeten weten zij door voorschotten in geld en goederen duurzaam van hen afhankelijk te maken. Op de landen in Batavia zijn honderden Chineesche boeren, een zeer onbeschaafd slag van menschen. — Meermalen verklaarden Indische autoriteiten het landbezit der Chineezen politiek schadelijk. In 1857—64 werden voorstellen gedaan om het te verbieden,

¹ Volgens de koloniale verslagen:

1856	41555	1864	61328
1857	42391	1865	60371
1858	43863	1866	60077
1859	56255	1867	56589
1860	57972	1868	57002
1861	58989	1869	58133
1862	60749	1870	64546
1863	61245	1871	67101

Geen latere opgaaf.

De sprong in 1859 enzv. ontstaat vermoedelijk uit het verwarren van aan partikulieren behorende woonerven met de partikuliere landen. Die van 1867 en 1870 wijzen op het niet en wel meetellen van zulke erven.

in te krimpen of binnen den nu eenmaal bereikten omvang te beperken. Het opperbestuur gaf er geen gevolg aan, hetzij omdat het met de beschouwing der zaak niet instemde, hetzij uit eerbied voor wettig verkregen burgerlijke rechten. Het voorstel van 1864, tot beperking binnen de bereikte grenzen, werd verworpen bij den instruktiebrief van Juli 1870 over de uitvoering der agrarische wet: eensdeels om de laatst vermelde reden, en wijders omdat een strenge toepassing der verordeningen omtrent het verblijf der Chineezzen het ware middel tegen de slechte zijde der zaak scheen.

Jaren lang reeds bevinden zich schier alle partikuliere landen van het vroegere gewest Batavia (zonder Buitenzorg) in handen van Chineesche eigenaren of huurders. In 1866 werd hun eigendom er berekend op 512500 bouws en een verpondingswaarde van f 15400000; die van Europeanen, Arabieren, inlanders enz. op 80000 bouws en f 5400000. De loop der toeneming is uit de gegevens niet op te maken. Volgens de cijfers over 1866—69 zou er toen eenige vermindering hebben plaats gehad, althans met inbegrip van Buitenzorg. ¹

Buiten het vroegere gewest Batavia bepaalde de Chineesche landeigendom in 1866 zich bij 54550 bouws in Buitenzorg en 4425 in Samarang en Soerabaja. De laatste opgaven voegen daarbij 74400 bouws in Krawang (Tegalwaroe) en 1400 in Samarang en Soerabaja.

ANDERE OOSTERSCHE VREEMDELINGEN.

De opgaven van 't getal dezer klasse loopen zeer uiteen, doordien niet altijd vaststond welke andere Oosterlingen dan de Chineezzen op Java als vreemdelingen moesten aangemerkt, en velen er slechts kort verbleven. In de koloniale verslagen zijn de totalen:

¹ De cijfers over 1869 zijn niet volledig. Maar die onvolledige cijfers geven voor Europeanen 41800 bouws meer dan in 1866, en voor inlanders c. a. slechts 30500 b. minder.

1850	28500	1866	9500	Van 1866 werd gezegd dat men alleen opgaf de Oosterlingen die geen ingezetenen van den Nederlandsch-Indischen Archipel zijn : verg. Stbl. 1866 n ^o . 56. Later meestal geen toelichting.
		1867	11400	
1855	26100	1868	15700	
		1869	16800	
1860	32400	1870	16900	
		1871	20000	
1865	28100	1872	22000	
		1873	23000	
		1874	23500	

Men behoeft zich hierbij niet lang op te houden.

De Arabieren zijn om welbekende redenen uit een staatkundig oogpunt het voornaamste bestanddeel. Hun getal en dat der volwassen mannen onder hen worden (eerst sedert 1859) aldus opgegeven, met inbegrip van «hun afstammelingen».

1859	5476, mannen	1746	1869	7234, mannen	2241
1860	6133	"	1870	7804	2586
1861	6366	"	1871	8011	2531
1862	6343	"	1872	8988	2851
1863	6488	"	1873	8383	x
1864	6764	"	1874	8753	x
1865	6628	"			
1866	6569	"			
1867	6786	"			
1868	x	"			x

Onder afstammelingen zullen verstaan moeten worden die van de inlanders afgezonderd leven.

September 1876. 1

INLANDERS.

Van de *Buitenbezittingen* zal ik hier alleen aanteekenen, dat het getal inlanders, aldaar onder onze vlag levend, onbekend is, maar zeker thans aanzienlijk grooter dan in 1860. De zeer uiteenloopende gissingen dienaangaande voor sommige gewesten vorderen een breedvoerige behandeling, die gevoeglijk eerst plaats hebben kan bij de op blz. 88 bedoelde afzonderlijke studiën.

¹ Onder 't afdrukken een gedeelte van het koloniaal verslag van 1876 ontvangende, kon ik voor de nu volgende aanteekeningen ook daarvan gebruik maken.

Omtrent de inlandsche bevolking van *Java* leverden Bleeker en Veth studiën en opmerkingen, welke ieder kent. Niettemin moeten eenige gegevens uit de koloniale verslagen ook hier herinnerd.

Het totaal inlanders beliep naar die verslagen op ult^o.:

1849	9421000				
1850	9392000	1860	12514000	1870	16233000
1851	9514000	1861	12810000	1871	16661000
1852	9763000	1862	13167000	1872 (b)	17108000
1853	10104000	1863	13435000	1873	17546000
1854	10396000	1864	13705000	1874	17882000
1855	10724000	1865	13954000		
1856	11105000	1866	14351000		
1857	11406000	1867 (a)	14843000		
1858	11748000	1868	15369000		
1859	12128000	1869	15792000		

(a) Het cijfer 14739610 in den staat bij 't verslag van 1869 moet, blijkens de kolom Aanmerkingen aldaar, voor Bageleen en Kadoe met 103595 verhoogd.

(b) Het cijfer 17061481 in den staat bij 't verslag van 1873 moet, blijkens de kolom Aanmerkingen der statistiek bij 't verslag van 1875, met 46441 verhoogd.

De verslagen waarschuwen echter telkens tegen 't vertrouwen op hun cijfers. Hoofdzaaklijk uit opgaven der inlandsche dorpsbesturen samengesteld, kunnen ze slechts minima zijn. Dit is dan ook mijns inziens terecht algemeen aangenomen. Maar daarnaast heeft zich over de betrekkelijke waarde derzelfde cijfers de meening gevestigd, door Veth aldus uitgedrukt: « De gelijkmatigheid in de toeneming geeft in het algemeen aangaande de juistheid dezer cijfers een gunstigen dunk.» Die meening schijnt niet wel met de feiten overeen te brengen.

Over den gang der inlandsche bevolking is nieuw licht verspreid door de jongste statistische opnemingen. Raadplegen we dus dezer bevindingen. Doch vooraf zal ik den lezer wapenen met een tabel der inlandsche bevolking in al de gewesten van *Java* volgens de verslagen sedert 1849. Men kan dan elke mijner beweringen, zoo omtrent die bevindingen als andere hierna, aan de gegevens toetsen. Ook afgezien daarvan kan het stuk nuttige diensten bewijzen.

1 = 1000 zielen.

1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
Banjam	469	469	482	494	501	496	509	515	531	539	548	554	566	598	605	609	613	622	642	659	682	690	702	711	716
Batavia	289	296	312	306	323	333	349	374	382	419	418	431	444	454	464	468	472	853	860	870	876	891	901	907	896
Buitenzorg	267	273	281	288	291	299	308	305	314	319	326	332	342	357	350	353	357	201	207	213	219	224	232	238	243
Krawang	126	123	129	131	136	141	144	146	148	155	158	163	164	169	189	194	201	207	213	219	224	232	238	243	251
Praeger	737	737	768	771	765	794	806	810	813	816	823	830	837	845	855	870	885	909	919	990	999	1033	1056	1116	1177
Cherbon	554	563	581	597	608	625	632	757	810	854	875	890	900	907	913	914	918	925	935	925	954	1021	1059	1078	1092
Tegel	291	252	257	265	281	286	302	330	353	387	423	449	464	487	504	517	551	590	618	685	719	774	806	831	845
Pekalongan	226	220	225	227	231	235	241	251	257	268	282	320	324	327	329	333	351	364	381	445	457	452	471	479	485
Samarang	673	611	638	667	715	756	798	827	867	893	922	953	974	1004	1021	1001	1035	1078	1150	1185	1222	1242	1303	1314	1399
Japara	373	338	323	344	367	390	406	443	482	500	518	534	556	576	584	589	587	753	753	772	792	814	838	856	880
Rembang	524	525	520	532	546	562	573	598	620	640	658	678	695	707	717	724	733	753	772	792	814	838	856	880	909
Soerabaya	951	x	952	1006	1028	1039	1052	1072	1097	1117	1147	1170	1201	1219	1249	1261	1280	1303	1324	1348	1378	1419	1454	1479	1507
Paseoeran	340	360	364	368	376	388	408	419	430	440	448	459	464	472	482	489	495	508	518	527	545	556	569	581	595
Probolinggo	466	497	497	515	522	532	408	419	430	440	448	459	464	472	482	489	495	508	518	527	545	556	569	581	595
Bezeeki	279	288	292	295	305	312	318	325	335	337	345	359	369	374	382	387	393	400	406	414	424	432	439	445	454
Banjoewangi	28	29	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	41	43	43	43	47	48	50	52	52	54	57	58
Banjoemas	341	334	350	401	407	412	416	418	422	433	440	534	612	685	685	689	696	711	724	735	843	852	870	891	916
Bageleen	542	527	529	553	584	617	627	646	666	666	705	722	736	747	796	863	901	959	1005	1036	1064	1075	1103	1129	1151
Kandoe	391	397	402	408	420	429	434	442	448	454	461	467	474	479	487	492	499	521	624	634	644	654	675	683	689
Madieen	309	305	314	316	319	331	340	355	363	376	389	407	425	443	461	474	482	511	632	664	687	710	732	760	834
Pajitan	86	88	90	93	94	97	99	100	102	105	108	108	108	107	102	103	103	104	632	664	687	710	732	760	834
Kediri	237	238	251	253	283	299	312	312	313	323	341	353	372	405	417	427	450	470	511	535	550	566	578	590	604
Djokjokarta	302	361	305	306	311	321	329	334	336	342	347	350	354	357	360	368	367	369	373	377	384	394	402	410	413
Soerakarta	600	600	600	600	652	665	681	681	683	686	687	689	711	719	706	720	721	724	724	775	715	729	726	728	819
Madura	299	x	328	304	310	310	338	380	381	405	494	493	463	482	497	566	561	575	588	504	636	651	665	694	719

De bewuste statistische opnemingen begonnen in 1855 met Cheribon, waar zij in 1858 afliepen. Terwijl de inlandsche bevolking er in 1854 voor 625000 zielen te boek stond, telden de opnemers allengs 875000 (cijfer van 1859). De aanwas in de opgaven over 1849—54 bedroeg 14000 'sjaars. Naar die reden over 1855—59 van de 875000 aftrekkende 70000, behoudt men als gegist verschil door betere telling tegen 1854 170000 = 27 0/0. — Later werden in dit gewest opnieuw verbeterde tellingen gedaan. Nu steeg het zielental der inlanders, dat zich in 1860—69 tusschen 890000 en 954000 bewogen had, (aanwas na 1859 8000 'sjaars,) in 1870 plotsling tot 1021000, in 1871 tot 1059000, in 1874 tot 1157000. Deze ongewone verschillen doen onderstellen, dat het cijfer van 1859 beneden de waarheid was.

In 1859—62 volgde de opneming van Banjoemaas. Hier was het bekende cijfer in 1858 455000. De opnemers telden tot in 1862 allengs 685000: af voor den aanwas naar de reden van 1855—58 21000, rest 664000. Gegist verschil door betere telling dus 251000 = 54 0/0. — Ook hier hadden later verbeterde tellingen plaats. Het totaal, in 1865—68 tusschen 685000 en 755000 gebleven, (dus een klimming na 1862 van 8000 'sjaars,) werd in 1869 opeens 845000 en krom sedert tot 952000 in 1874. Het verschil van 108000 tusschen 1868 en 69 wettigt de stelling, dat het cijfer van 1862 ver beneden de waarheid was.

In 1865 tot den dag der laatste berichten werden nog geheel opgenomen de gewesten Kadoe, Pekalongan, Bageleen, Tegal, Samarang en Japara. Daar waren:

- a. het cijfer onder ult^o van het jaar vóór de opneming;
- b. de bevinding aan 't einde der opneming;
- c. de af te trekken aanwas gedurende de opneming, naar reden van dien in de laatste vijf jaren vóór de opneming;
- d. dus het gegist verschil door betere telling:

	Kadoe.	Pekalongan.	Bageleen.	Tegal.	Samarang.	Japara.
a. (1865)	499000	(1865) 351000	(1862) 747000	(1865) 551000	(1865) 1035000	(1869) 637000
b. (1867)	624000	(1869) 457000	(1871) 1103000	(1871) 806000	(1871) 1303000	(1874) 833000
c.	13000	24000	144000	120000	98000	48000
	<u>611000</u>	<u>433000</u>	<u>959000</u>	<u>686000</u>	<u>1205000</u>	<u>785000</u>
d.	112000	82000	212000	135000	170000	150000
	= 23 %	= 23 %	= 28 %	= 24 %	= 16 %	= 23 %

Naar deze uitkomsten hebben de opnemingen in 8 gewesten, boven het vóór haar laatst bekend cijfer van 4878000, een meerdere bevolking ontdekt van 1267000 zielen = 26 %.

Wat leeren wij hieruit omtrent den graad van juistheid der totaalcijfers van vóór 1855? Mij dunkt: dat ze met minstens 26 % verhoogd moeten worden. Met minstens dat bedrag, niet alleen wegens het zooëven gemelde van de laatstelijk opnieuw herziene tellingen in Cheribon en Banjoe-maas; maar ook omdat het verschil van 26 % bevonden werd boven aanzienlijk hogere cijfers dan die vóór 1855. Voor de genoemde 8 gewesten was het over 1854 opgegeven totaal 5750000; waarvan dus het genoemde verschil van 1267000 ruim 55 % uitmaakt. Het komt mij derhalve waarschijnlijk voor, dat b. v. in 1850 de inlandsche bevolking van Java uit omstreeks 12 millioen zielen bestond.

Doch naarmate men den tegenwoordigen tijd nadert, moet de graad van juistheid, ook buiten de gewesten waar een georganiseerde opneming plaats had, rijzen. Want de gewone middelen van bestuur werden en worden steeds vermeerderd. Zoo vond men in de Preanger, waar de opgaven op ult^o 1867 919000 inlanders en een klimming in 1862—67 van 15000 's jaars aanwezig, zonder een georganiseerde opneming in 1868 plotsling 990000, in 1870 1055000, in 1872 1116000; dus in 1872 reeds 15 % meer dan het cijfer van 1867 plus die gemiddelde klimming. Daarom — en mede omdat de stijging van het cijfer in Madioen over 1873 en 74 een aanvankelijke vrucht der opneming was — zou men vermoedelijk de werkelijkheid

overschrijden, door het verschil van 26 0/0 op de tegenwoordige cijfers der niet opgenomen 15 gewesten toe te passen. Ik zie echter geen bezwaar tegen een verhooging van die cijfers met ongeveer 20 0/0. Hierdoor krijgt men voor 1874 een totaal van 20 millioen zielen.

Derhalve na 1850 een aanwas van omtrent 8 millioen, of 530000 's jaars. Dit cijfer pleit weder voor de boven gegiste.

In al deze berekeningen is de invloed van den gezondheidstoestand voorshands weggedacht. Daaromtrent deelen de koloniale verslagen hoofdzakelijk het volgende mede.

Aan de groote epidemie in Midden-Java van 1846—50 leden 250000 inlanders en stierven 86000. In 't algemeen was toen de gezondheidstoestand op Java ongunstig, te oordeelen naar de sterfte onder de door de burgerlijke geneeskundige dienst behandelden. Het getal dezer behandelden, destijds nog zeer gering tegen latere, omdat verzorging van den inlander door Europeesche geneeskundigen buiten eenige staatsinrichtingen schier niet plaats had, bedroeg in 1846—49 gemiddeld 12141 en de sterfte 1505, dus ongeveer 11 ten honderd. In vele latere jaren tusschen 5 en 7 ten honderd.

Met die ziekte troffen andere rampen samen: geweldige overstromingen, misgewas, « in de residentie Samarang en de daaraan grenzende distrikten van Japara » hongersnood. In de afdeelingen Samarang, Demak en Grobogan stierven in 1850 45650 inlanders, terwijl er slechts 6200 geboren werden.

In 1851 verscheen, na als epidemie Java jaren lang gespaard te hebben, de cholera. Voortaan zou haar bezoek maar al te dikwerf herhaald worden! Zoover bekend, heeft zij in 1851 ongeveer 56000 personen aangetast, waarvan ruim 14500 bezweken.

De jaren 1852—54 waren over 't geheel gunstig. Sterfte onder de bovenbedoelde behandelden tusschen 6 en 7 0/0.

Aan cholera in 1852 behandeld 2492, in 1855 131, in 1854 364, gestorven 1500. In Cheribon in 1852 kwaadaardige galkoortsen: van 8700 aangetasten overleden 2600.

Van de latere jaren zijn de verslagcijfers:

Hieronder aan epidemieën, waarvan cholera:

Behand.	Overl.	Sterfte ten honderd.	Behand.	Overl.	Sterfte %	Behand.	Overl.	Sterfte %		
1855	66822	10191	15	40707	7707	19	18673	6029	32	Koortsen 20917, st. 1532.
1856	52923	4146	8	22761	2776	12	2290	662	29	Pokken 1117, " 146.
1857	43965	4444	10	18656	3070	16	10289	2576	25	Koortsen 4077, st. 17.
1858	33961	2282	7	9092	1230		4620	889	19	Pokken 4042, " 398.
										Dysenterie 192, " 79.
				(Onvolledige cijfers van Batavia.)						
1859	34868	3158	9	8222	1723	21	4880	1431	29	Koortsen 2349, st. 102.
1860	36306	1961	5	5132	427	8	53	21	40	Pokken 2095, " 233.
1861	35060	1868	5	3018	237	8	272	40	15	Aan pokken stierven 345.
1862	63120	3939	6	29653	2067	7	38	8	21	Idem 165. In dit jaar een ongewone sterfte door overstromingen in Banjoemas, Bageleen, Kadoo en Soerakarta. Getal omgekomen 2200. Duzenden verloren have en goel.
1863	115711	12656	11	81322	11009	13½	260	0		Aan koortsen stierven 970. pokken " 705. dysenterie " 384.
1864	112097	34256	30½	66630	31888	48	49316	31416	63½	Aan koortsen stierven 9816, dysenterie 1037, pokken 133, berri-berri 23.
1865	86500	13415	16	48755	11517	23½	18569	9043	49	Overige sterfte meest aan dysenterie.
1866	73020	5950	8	29274	4405	15	1597	879	55	Sterfte aan koortsen 2254.
1867	55472	3206	6	18997	1724	12	379	213	59	" " " 3471.
1868	93998	8833	9	53582	6948	13	5877	3329	57	" " " 1231. pokken 280.
1869	165163	17379	10½	107857	14339	13	1885	875	48	Idem 3009 en 610.
1870	106477	10532	10	62681	8783	14	124	9	7	" 7035 " 6429.
1871	59669	3132	5	9381	663	7	62	4	6	" 3790 " 4984.
1872	75614	4521	6	32347	2259	7	24	1	4	" 594 " 62.
1873	181282	8849	5	125497	5728	4½	10893	4614	42	" 2250 " 8.
1874	134307	34824	26	72845	30454	41	69634	30387	44	" 528 " 8.
1875	194341	17288	9	112145	11203	10	21619	7347	34	" 36 " 19.
										" 3821 " 35.

In verscheidene van die 50 jaren dus was de toestand zeer ongunstig. Maar buiten de aaneenschakeling van rampen in 1846—50 vielen ten opzichte der volksgezondheid geen storingen voor, beduidend genoeg om den regelmatigen algemeenen aanwas der bevolking gevoelig te wijzigen.

Andere oorzaken, die dit gevolg zouden kunnen gehad hebben, heb ik niet ontmoet.

Onder een regelmatigen aanwas moet echter natuurlijk niet verstaan: met een ongeveer gelijk getal 'sjaars. De aanwas klimt met het grooter worden der bevolking, zoo lang de dichtheid niet dermate is toegenomen dat zij den groei stuit.

Dat Javas bevolking hier en daar dezen weg opgaat, heeft het eerst Bleeker en laatstelijk met jongere cijfers Veth aangetoond. Herhalenswaardig is hun vergelijking der vijf gewesten Pekalongan, Samarang, Japara, Kadoe en Bageleen met het koningrijk Saksen, een der dichtst bevolkte landen van Europa. Dit had in 1871, bij een oppervlakte van 271,8 vierkante geografische mijlen, 2556000 bewoners, dus 9404 per mijl. In de genoemde vijf gewesten leefden luidens de nieuwste opgaven op 282,9 v. g. m. ¹ 4490000 inlanders, dus 15871 op elke vierk. geogr. mijl = 69 % meer. (België had in 1875 9451 zielen op elke v. g. m.; Engeland in 1871 8277; Nederland in 1875 6224.)

Ziehier de algemeene en gewestlijke dichtheidsverhoudingen van Nederland en Java naar de bevolkingsopgaven over 1875, met Bleekers berekening over 1865 daarnaast.

Getal zielen per vierk. geogr. mijl.

	1873	1865		1873	1865
Nederland	6224	5750	Java	7361	5583
			Kadoe	18521	12470
			Bageleen	18475	13829
			Pekalongan	14923	11491
			Japara	13968	14138
			Soerabaja	13864	11666
Zuid-Holland	13165	11620	Samarang	13790	11708
Noord-Holland	12385	12199	Tegal	12246	9606

¹ Zie Regeeringsalmanak 1876. Veth geeft naar vroegere opgaven 274,5.

			Banjoemaas	9069	6733
			Cheribon	8900	7269
			Probolinggo	7785	x (met Bezoeki 3778)
			Batavia	7739	x (zonder Buitenzorg
			Madura	7490	4434 12232, Buiten-
			Djokjokarta	7362	6270 zorg 5533)
Utrecht	7139	6624	Soerakarta	7241	6325
			Madioen	7062	4644
			Rembang	6410	5900
Zeeland	5689	5703	Pasoeroean	5727	4374
Limburg	5682	5442	Bezoeki	5181	x (zie boven)
Groningen	5590	5028	Kediri	4996	3275
Friesland	5168	4683	Bantam	4715	3756
Gelderland	4775	4464	Preanger	3014	2254
Noord-Brabant	4755	4445	Krawang	2893	1784
Overijssel	4291	3930	Banjoewangi	679	517
Drente	2263	2079			

De regeering heeft dan ook deze wenken der statistiek behartigd, bij maatregelen waarvan eenige hoofdstukken later sprake zal zijn (wanneer de volksrijkdom aan de beurt is). Intusschen kan uit de gegevens bezwaarlijk nagegaan, of een stuiting reeds begon.

Het voorafgegane bewijst meteen, dat de hoegrootheid der inlandsche bevolking van Java in 1860 niet anders dan grovelijk gegist kan worden. Misschien mag zij op omstreeks 15 miljoen geschat. Dan zou 't verschil met de tegenwoordige minstens 5 miljoen bedragen. Maar zeker is het, dat wij heden ginds etlijke millioenen inlanders meer dan toen te besturen hebben.

Bij een staatkundige beschouwing komt het minder op het totaal der bevolking aan, dan op het getal volwassen mannen. Dit wordt voor Java in de koloniale verslagen alleen opgegeven over 1856—72. (Later heeft men de kinderen van 't manlijk geslacht met de volwassen mannen in één som begrepen. Staat- en staathuishoudkundig kwalijk te verdedigen.)

De opgaven bedragen:

1856	2847000	, zijnde	256	} op elke duizend zielen der opgegeven geheele inlandsche bevolking.
1857	2917000	"	256	
1858	3016000		257	
1859	3134000		258	
1860	3273000		261	
1861	3332000		260	
1862	3418000		260	
1863	3484000		259	
1864	3604000		263	
1865	3673000		263	
1866	3799000		264	
1867	3927000		267	
1868	4070000		267	
1869	4173000		264	
1870	4284000		264	
1871	4371000		262	
1872	4468000		262	

Klimming alzoo in de tien jaren:

1856—66	952000	1860—70	1011000
1857—67	1010000	1861—71	1039000
1858—68	1054000	1862—72	1050000
1859—69	1039000		

Naar dien loop zouden er thans ongeveer 5 millioen volwassen mannen zijn. Maar past men de bovenberekende vermeerdering wegens onnauwkeurige telling toe, dan is hun getal te gissen op ruim $5\frac{1}{2}$ millioen, tegen iets minder dan 4 millioen in 1860.

Ten overvloede zij gezegd, dat het getal volwassen vrouwen volgens dezelfde verslagen doorgaans tusschen 29 en 30 ten honderd, dus 't getal kinderen tusschen 45 en 45 ten honderd der geheele inlandsche bevolking beliep.

De politieke gesteldheid van Javas inlandsche bevolking jegens den Nederlandschen staat moet uit een aantal bij-

zonderheden afgeleid. Wellicht kunnen de nu volgende daarover beredeneerde begrippen helpen vestigen.

In de eerste plaats eenige kenmerkende politieke feiten omtrent en uit den oorlog van Juli 1825 tot Maart 1850. ¹

Sedert onze vroegste aanrakingen met Mataram (Mintaram) verdeelden zich daar, gelijk elders, de inlandsche grooten in twee partijen: voor en tegen nadere aansluiting aan de opgetreden vreemde macht. Omstreeks 1825 was die tweede partij, de behouds- of nationaal-gezinde, zeer misnoegd. Het oude rijk, door 't verdrag van 1755 in twee gesplitst, in 1757 door de afscheiding van een vorstendom voor Mangkoe Negoro verminderd, had nog kort geleden weder een verbrokkeling ondergaan. Geheel Kadoe en Patjitan, eenige landen in de tegenwoordige gewesten Samarang, Japara en Rembang, moesten in 1811—12 aan de Europeesche macht afgestaan. Een nieuw vorstendom, door zijn schepping bestemd om haar te dienen, was van het Djokjosche gebied voor 't huis Pakoe Alam afgezonderd. En nu legde de Nederlandsche regeering, vooral sedert 1819, duidelijk het voornemen aan den dag, om haar gebied en gezag ten koste van den soenan en den sultan verder uit te breiden.

In Solo bleven de misnoegden bedwongen. In Djokjo deden bijzondere omstandigheden hen tot daden overslaan.

¹ De beste beschrijving van dien oorlog, ook van vele politieke feiten gedurende dien oorlog, is het werk van den luitenant Weitzel: „De oorlog op Java van 1825 tot 1830“, 2 deelen van samen ruim 900 blz., 1852 en 53, hoofdzakelijk naar de nagelaten papieren van De Kock. Maar over de oorzaken en den politieken toestand moeten vooral gelezen de inlichtingen van Nahuijs in het Eerste Deel zijner „Verzameling van officieele rapporten“, en Van Sevenhoven, Valek en Van Nes in het Tijdsch. v. Ned. Indië: jaarg. I, deel II, blz. 102; jg. 1851, II, 73 (te vergelijken met jg. 1850, II, 37); jg. VI, deel IV, 113. Daar echter deze bekwame mannen, wien hun ambt gelegenheid gaf het gebeurde van nabij te onderzoeken, de oorzaken verschillend verklaren, dient men hieromtrent wel het gewone middel van scheiden en verbinden te baat te nemen. — Voorts te lezen de brieven van Elout aan Du Bus en aan den Koning van 27 Nov. 1826 en 10 Jan. 1827 in Tijds. v. Ned. Indië, 1851, II, 45 en v. (vooral 52) en 1864, II, 41.

Hier was een twintigtal jaren lang (1792—1812) de sultan zelf het hoofd der behoudsgezinde partij, het inlandsch bestuurspersoneel dus uit haar genooten samengesteld geweest. Die sultan ging zoo ver, den omgang met Europeanen te verbieden. Na zijn verbanning door Raffles, kwam de andere partij aan 't bewind. Onder den sultan van 1820—22 werd de ingenomenheid met Europeesche gewoonten en personen in 't oog der tegenpartij ondraaglijk. Het meest ergerde zij den pangeran Dipo Negoro, kleinzoon van den gebannen, zoon van den daaropgevolgden, ouderen broeder (doch uit onechten bedde) van den laatstbedoelden sultan. Reeds bij zijn vader placht hij vertoogen in te brengen tegen 't gereedelijk luisteren naar den raad en de wenschen der Europeanen. Zijn broeder trachtte hij telkens en telkens van hen af te keeren. Had het steeds vruchteloze dezer pogingen, nevens ons gelijktijdig blijkend streven, hem allengs omwentelingsplannen ingeboezemd, (iets gansch niet zeldzaams in Mataram,) de tergend smadelijke bejegening die hij later, voogd zijnde van den in 1822 benoemden minderjarigen sultan, herhaaldelijk van den resident of den assistentresident onderging, riep ze in 't leven.

De plannen waren nog niet rijp, toen de militaire aanval der onzen op zijn dalem hem noopte naar 't gebergte te vluchten en het sein tot den opstand te geven. Dat zij niettemin reeds een bepaalde gestalte hadden, bewees de samenhang der aanstonds genomen maatregelen.

Dipo Negoro wilde de Europeanen verdrijven, de voorvaderlijke zeden en de naleving der Mahomedaansche leer herstellen, zelf sultan en hoofd der kerk worden, dit laatste ook in Solo. Het verdrijven der Europeanen schijnt echter niet lang in 't program gehandhaafd. Bij de vertrouwlijke openingen aan De Stuers en Roeps na zijn gevangenneming, zeide hij van 't gevecht op 15 Okt. 1826 te Gowok, waar hij gewond werd: 't Was alsof iets in mij sprak om de Europeanen te sparen, daar wij toch op Java niet buiten hen

konden. Blijkens de onderhandelingen van Aug. 1827, Okt. tot Nov. 1828 en Jan. 1829, wilde hij het overige van zijn program verwezenlijken door een overeenkomst met ons. Zoo had immers ook in 1733 Mangkoe Boemi, na een langdurigen bloedigen oorlog tegen den soenan en de Kompagnie, bij overeenkomst met deze Djokjo als afzonderlijk sultanaat verkregen.

Ten opzichte van de godsdienst heet Dipo Negoro in sommige onzer bronnen een huichelaar. Ik heb voor deze beschuldiging geen deugdelijk bewijs aangetroffen. Wel verklaarde Kiai Modjo meer zucht naar vorstlijke eer dan naar herstel van 't ware geloof bij hem bespeurd te hebben. Maar dezelfde getuige verklaarde een paar dagen later, dat niets anders dan de onverschilligheid der beide vorsten jegens de godsdienst Dipo Negoro tot verzet had aangespoord. Trouwens, de staatkundige hervormer behoefde niet ongemeen vroom te zijn, om oprechtlijk de ingetogenheid, aan een strenge naleving der Mahomedaansche leer verbonden, te verkiezen boven de vruchten der vrijgeesterij, welke in zijn tijd in de vorstenlanden te aanschouwen waren. De meeste prinsen, melden de Europeesche beschrijvers van dien tijd, verguisden alle godsdienstige instellingen. Met hartstocht gaven zij zich aan spel, sterken drank en andere losbandigheden over. De onderhoorigen volgden hun voorbeeld. Duizenden kelders jenever 'sjaars werden aan grooten en meerderen verkocht. De zedeloosheid der vrouwen in den kraton was ten toppunt gestegen. Enzv.

Zeker is het, dat zeer vele godsdienstijveraars Dipo Negoro aanhingen. Zijn keurbenden bestonden uit priestersoldaten.

Wat aangaande de godsdienst in de geschiedenis van den oorlog bij uitstek opmerking verdient: toen de ijveraars inzagen, van Dipo Negoro de vervulling hunner wenschen niet te kunnen verwachten, wendden zij zich met dezelfde wenschen tot ons. Kiai Modjo, ziel der priesterpartij onder de opstandelingen, alom in de vorstenlanden gevierd als

buitengewoon kenner van den Koran, wien zelfs de geleerdste hadjies raadpleegden ofschoon hij Mekka niet bezocht had, zeide reeds als gezant van Dipo Negoro: De Nederlandsche regeering moet het zwaard van 't Mahomedaansche geloof zijn. Hij verlangde dus de nieuwe opperste kerkvoogdij, welke Dipo Negoro bekleeden zou, door ons gewaarborgd. Na dezen verlaten te hebben, kwam hij hierop in een anderen vorm terug. De Nederlandsche regeering, zeide hij thans, was door God gerechtigd, het Mahomedaansch geloof niet slechts te beschermen, gelijk hij erkende dat zij dusver onpartijdig had gedaan, maar ook te besturen, te regelen. En, voegde hij er bij, indien zij die taak op zich nam, zou Dipo Negoro zijn voornaamsten aanhang verliezen.

Om de bevolking mede te slepen, vertrouwde Dipo Negoro niet uitsluitend op de heilige zaak en op schoone voorspiegelingen: ook door vrees moest zij tot deelneming aan den opstand gedwongen. De dorpen die weigerden werden te vuur en te zwaard verwoest. Welk der beide middelen hem het beste diende, is uit de bronnen niet na te gaan. Maar 't spreekt vanzelf, dat het eerste krachtig moest gewerkt hebben eer hij het andere op groote schaal kon toepassen. Inderdaad had hij zeer spoedig over een aanzienlijke macht te beschikken. Terstond na zijn vlucht op 20 Juli 1825, schaarden zich etlijke prinsen en een menigte volks onder zijn bevelen. Nog in dezelfde maand telde men zijn gewapende henden bij duizenden. Te Gowok, verzekerde hij na zijn gevangenneming aan De Stuers en Roeps, beliepen zij tusschen 25 en 50 duizend. Zijn gezag is dan ook korter of langer erkend geweest in een zeer groot deel van de toenmalige vorstenlanden, tot Kertosonno bij de grens van Soerabaja ten oosten en Banjoemaas ten westen, en in verscheidene streken van ons onliggend gebied.

In het eigenlijke Djokjo stond aldra geen macht tegenover hem dan de onze. Zelfs de kraton had schier geen inlandsche verdedigers meer. Twee derden van des sultans

lijfwacht deserteerden onder hun officieren naar den vijand, met paarden en wapenen. De sultan (een kind van 6 jaar) werd niet veilig geacht dan in ons fort. Het inlandsche bestuur was zoo krachteloos, dat de regeering in Aug. 1826 besloot, den door Raffles gebannen sultan, nu 70 jaren oud en welgezind, weer op den troon te zetten (als ouderen sultan naast den jongen). Hij regeerde werkelijk in onzen geest tot zijn dood in Jan. 1828, doch verbeterde den toestand weinig. Bij zijn optreden schreef hij vergeefs aan de afvallige prinszen om terug te komen. Dipo Negoro antwoordde niet; Mangkoe Boemi echter, natuurlijk met zijn voorkennis, dat men komen zou wanneer de sultan de Europeanen had weggejaagd. In de Djokjosche montjonegorolanden (Madioen) kozen in Sept. 1825 bijna al de regenten de zijde van den opstand. Zij werden hoofdzakelijk door ons ten onder gebracht. Pakoe Alam was trouw, deed wat hij kon, maar verschaftte, doordien hij de middelen miste om zijn afgelegen uitgestrekte dalem en zijn land te verdedigen, ons eer zorg dan veel nut.

In Solo hielden de soenan en hofgrooten sterk naar den opstand over. De Kock, wiens persoonlijke eigenschappen hier 't gemis van een leger vergoedden, wist hen om te stemmen. De soenan zelf schreef op zijn verzoek aan de opstandelingen, dat zij hun bezwaren aan De Kock moesten onderwerpen, en dat, indien zij zich bleven verzetten, hij, soenan, hun vijand zijn zou. Zij antwoordden beleefd, zonder in te willigen. Nu werden inlandsche korpsen tegen hen opgericht en sommige van deze bewezen zeer gewenschte, een der prinszen met de zijne uitnemende diensten, ook op ons gebied. Doch toen Dipo Negoro in 1826 naar de hoofdstad aanrukte, en het Solosche volk teekenen van weerspanningheid gaf, scheen het hof te weifelen. De grijze Mangkoe Negoro betoonde steeds een vurigen ijver voor onze belangen. De Kock schonk hem uitgebreide volmacht. Zijn legioen was ons dikwerf een degelijke steun.

Op ons gebied strekte de oorlog hoofdzakelijk zich uit over de in 1811 en 12 door de vorsten afgestane landen en de in 1825 van hen voor dertig jaren in pacht verkregen distrikten Karangkoobar en Djabarangka (waarvan het Djokjosche aandeel ons ten volle werd afgestaan bij 't kontrakt van 17 Aug. 1826 met den toen herstelden sultan). Daarbuiten drongen de opstandelingen slechts door, voor zeer korten tijd: in Pekalongan tot den grooten postweg tusschen Soeboe en Weleri, dien zij vernielden, zoodat de gemeenschap tusschen Batavia en Samarang eenige dagen verbroken was (1825); in Samarang tot Demak (1825); in Rembang tot over de Soerabajasche grens te Babat (1827). In Kadoe duurde hij het langst: met tusschenpoozen al de jaren 1825—29 door. Het bezit van dit schoone gewest bleek een der voornaamste van Dipo Negoros oogmerken.

Overal op ons gebied, waar eenigzins beduidende benden van Dipo Negoro invielen, vonden zij een deel der bevolking, 't zij uit vrees of uit vrijen wil, bereid om mede te doen; een ander deel echter ook, om hen te bestrijden. Hier en daar maakten dorpen van de gelegenheid gebruik tot het uitvechten van onderlinge veeten; stoutmoedige leegloopers tot rooftochten («ketjoepartijen») op eigen hand.

Van de lagere hoofden sloten in Kadoe enkele, in Pekalongan en Samarang vele zich bij de opstandelingen aan.

Onze regenten bleven ons trouw. Alleen wordt van dien van Koedoes bericht, dat hij, na in Aug. 1825 een hulp-troep van 600 man geleverd te hebben, kort daarna voor den veldtocht in Samarang «zich ongenegen verklaarde op nieuw gewapenden ter been te brengen». Zijn redenen, door den berichtgever niet vermeld, kunnen goed geweest zijn. — De regent van Magelang sneuvelde bij een kanon, dat hij den vijand betwistte. Die van Minore (thans Temanggoeng) werd vechtende door den vijand gevangen genomen en gedood. Behalve zij brachten hulptroepen te velde, sommigen ook buiten hun regentschap, die van Demak, Kendal, Tegal,

Pekalongan, Batang, Japara, Blora, Rembang, Toeban, Radjakwessi (thans Bodjonegoro), Sedajoe, Soerabaja, Lamongan, Patjitan. (Deze laatste nam eerst den schijn aan, tot den vijand over te gaan.)

Onze troepen leden meermalen, zoowel duchtige als kleine nederlagen. Alle echter werden uitgewischt door glansrijke overwinningen, en meer nog misschien door boven beschrijving moeilijke tochten, bergbeklimmingen, rotsbeklauteringen, die den inlander verbaasden. Moed betoonden de inlanders, aan beide zijden, evenzeer als de Europeanen. Maar in geestkracht, bedaardheid, vastberadenheid, volharding, moesten zij onderdoen.

Hetgeen ons verder de zege deed behalen was onze meerdere krijgskunst, betere wapening, verstandiger overleg, en daarnaast vredelievendheid, edelmoedigheid jegens den bekeerden vijand. Onze vredelievendheid trok den kleinen man, den landman aan. Deze, door de andere partij tot den oorlog opgezweept, hoorde liever naar onze vermaning om zijns weegs te gaan, om den arbeid te hervatten dien hij boven den oorlog verkoos, — zoodra hij maar de zekerheid erlangde, dat wij hem tegen de opstandelingen konden beschermen. Onze edelmoedigheid lokte de aanzienlijke legerhoofden van Dipo Negoro uit, wanneer zij den strijd moede waren, bij ons rust en een onbezorgd geëerd bestaan te zoeken. En allengs werden zij dien moede, toen zij hun verwachtingen niet spoedig vervuld zagen. Ook de ontwikkelde inlander houdt in den regel niet lang vol. Dipo Negoro maakte op dien regel een zeldzame uitzondering.

Over een der oorzaken van den betrekkelijk langen duur zijner macht sta ik gaarne het woord af aan het werk, dat de studie van dezen gedenkwaardigen oorlog het meest verlicht. ¹ «De spoedige, ja bijna plotslinge afwisselingen in de kans des oorlogs, die herhaalde overgangen van ver-

¹ Weitzel, I, 464.

ontrustend machtsvertoon en stoute aanvallen tot schier volslagen machteloosheid en staking van alle krijgsverrichtingen, zijn verschijnselen waarop wij bij Dipo Negoro en zijn aanhang reeds dikwerf moesten wijzen, en die gewis tot de merkwaardigste van dezen oorlog behooren. Die verschijnselen zijn echter niet moeilijk te verklaren, dewijl zij in het nauwste verband staan met den bijval welken de zaak van Dipo Negoro vond, en dewijl die bijval, door de bijzondere geaardheid der bewoners van het Oosten, aan voortdurende wisselingen moest onderworpen zijn. De natuur schiep den Indiaan met een zachte en beschroomde inborst, maar gaf hem tevens een verbeeldingskracht die licht te treffen is, en door iederen indruk zeer hevig getroffen wordt. Dezelfde teederheid van organen, die hem soms een aan lafhartigheid grenzende vrees doet koesteren, doet hem in andere oogenblikken ook weder een moed toonen die boven allen lof verheven is; want bij den minsten tegenspoed waant hij zich verloren en bij het geringste voordeel acht hij zich onverwinnlijk Dipo Negoro had vele voordeelen aan zijne zijde: wij hebben die elders leeren kennen en daaruit de gevolgtrekking gemaakt, dat het niet mogelijk was tegen hem van het middel der volkswapening gebruik te maken, gelijk hij dit tegen ons deed. Maar was de kans des oorlogs hem nadeelig, dan werd hij niettemin door de bevolking verlaten, dewijl zij ophield te gelooven dat hij een gezant was van God en van den Profeet; de macht en het aanzien der Nederlanders kreeg dan in haar oogen een reusachtigen omvang; zij keerde naar haar akkers terug en was zelfs genegen rust en orde rondom hare woningen te helpen handhaven. Behaalde Dipo Negoro echter overwinningen, dan was hij ook eensklaps weder de machtige sultan, die de Europeanen weldra zou verpletteren; zij zonk in vrees en bewondering voor hem neder en deed maar al te gewillig wat hij tot bereiking zijner oogmerken beval. — Waren onze militaire hulpbronnen, was de reserve waaruit

het Nederlandsch-Indische leger bestendig moest putten, meer nabij geweest, dan zouden de tijden, welke Diponegoro door de neerslachtigheid zijner aanhangers in werkeloosheid moest en kon doorbrengen, zich als de meest geschikte hebben aanbevolen tot het nemen eener krachtige aanvallende houding. Maar zoodra zich in het eene kamp neerslachtigheid vertoonde, openbaarde zich ook doorgaans in het andere uitputting en dringende behoefte aan rust.»

Militaire cijfers uit den oorlog in een later hoofdstuk.

Stappen wij nu over tien jaren heen, en trachten wij door kenmerkende feiten de politieke gesteldheid der inlandsche bevolking op Java in 1840—75 toe te lichten.

Kenmerkend zullen wel zonder tegenspraak mogen heeten de gevallen van samenspanning tot verzet tegen de gevestigde machten. Niet dat de gesteldheid uitsluitend in die gevallen zou moeten nagespoord. Ieder immers weet: de inlander verdraagt veel, kan dus zeer ontevreden over 't bestuur zijn al doet hij wat men verlangt, onttrekt zich liever aan een hem lastig gezag door verhuizing dan tot verzet over te gaan. Maar toch zal niemand het belang van door meerderen beraamd verzet als teeken der gesteldheid loochenen. Ik wensch daarom, in den eenvoudigen trant eener gewestlijke kroniek, bijeen te brengen wat mij van zulke feiten in 1840—75 uit officieele stukken meldenswaardigs bekend is.

Op volledigheid maakt die kroniek geen aanspraak; zelfs niet overal op volstrekte juistheid. Beide eigenschappen hangen van de bronnen af. En deze zijn te meer feilbaar, wijl zij grootendeels niet uit de stukken, maar uit daaraan ontleende korte schetsen bestaan. Over 1855—75 raadpleegde ik alleen de gedrukte koloniale verslagen, die misschien nu en dan iets meldenswaardigs niet gemeld hebben. Doch ondanks dit alles kwam mij de verzameling als eerste proef nuttig voor. Wie kan, gelieve mij met

aanvulling en verbetering (ook mijner overige opgaven) te verplichten.

Opschuddingen of oploopen zonder afgesproken plan behooren natuurlijk niet tot ons onderwerp. Evenmin opkomsten naar hoofdzetels van bestuur om recht te zoeken.

Ofschoon de kroniek bepaaldelijk de jaren 1840—75 betreft, zal ik ter vergelijking bij sommige gewesten aantekeningen voegen over vroegere.

Wij beginnen met de vorstenlanden (door de verdragen van 1850 tot omstreeks een derde van hun vorige grootte ingekrompen); begeven ons dan naar de in 1850 van de vorstenlanden gescheiden gewesten, benevens Kadoe en Patjitan; vervolgens naar de overige goevernementslanden; ten slotte naar Madura.

In *Djokjo* kwam de partij van Dipo Nigoro nog lang niet tot rust. Hij zelf, in 1850 naar Menado, in 1855 naar Makasser verwijderd, onderhield schriftlijk betrekkingen met Java, die bewezen dat hij « zeer gevaarlijk » bleef. Vandaar zijn strenge bewaking in het fort te Makasser. Drie zijner zonen, na zijn verbanning in Djokjo gelaten, baarden door hun gedrag zoo veel bezorgdheid, dat in 1840 ook tot hun verbanning besloten werd. Kort te voren was een oproer ondernomen door een raden en een vreemden Oosterling, belangrijk genoeg om militaire macht tot haar onderdrukking te vereischen. De belhamels vielen in onze handen en werden ter dood veroordeeld. In 1849 ontdekte men weder een ernstige samenzwering, met een broeder van Dipo Negoro aan 't hoofd, beoogende niets minder dan diens program van 1825 of 26. De aanlegger en een aanzienlijk medeplichtige werden gebannen. In 1851 poogde de oudste zoon van Dipo Negoro, die na de verbanning zijns vaders in Kadoe mocht wonen, in 1854 echter op zware vermoedens van oproerige plannen naar Sumanap verwijderd, zich met Djokjosche grooten in aanraking te stellen op een wijze, die achterdocht wekte. Hij was reeds eenigen

tijd zeer dweepziek. De sultan van Sumanap kon niet langer voor zijn gedragingen instaan. Hij werd nu naar Ambon verbannen. Nog verscheidene andere « pogingen tot rustverstoring » grepen plaats in 1840, 41, 42, 48, 49, 50; de meeste met verbanning geboet, de overige met vermaningen afgedaan.

Dipo Negoro overleed in 1855. Sedert is van omwentelingvoornemens in Djokjo niets gebleken. De koloniale verslagen althans maken slechts gewag van één poging tot opruijing, in 1864, door « eenige dweepzieken » aan de westlijke grens. Men kan hier zwijgen van de « ketjoepartijen », wjl zij in Djokjo geen politieke beteekenis hadden.

Voor een groot deel was de langdurige politieke rust in dit leen te danken aan den energieken en verlichten sultan, in 1855 opgetreden na 't overlijden van den in 1822 benoemden. Hij is ons van harte toegedaan. Vroeger dreigde dit een tijd lang, toen hij als jongere broeder van den sultan, die geen zoon had, de netelige betrekking van vermoedelijken troonopvolger vervulde, anders te worden door miskening.

De soenan van *Solo* gedurende den oorlog eindigde met, wegens gebleken kwade voornemens, in 1850 naar Ambon verwijderd te worden. Hij leefde er tot 1849. Maar deze balling behield geen krachtigen invloed in zijn land. Moesten ook van hier in 1842, 48 en 52 woelige grooten gebannen, de gevallen stonden op zich zelf en beduidden weinig. In de Djokjosche samenzweringen deelde — voor zoover men ontdekken kon — uit Solo niemand, dan in 1849 een bejaard geestlijke, door de bevolking met den titel panembahan vereerd. Hij werd gebannen.

In dezelfde jaren, bepaaldelijk 1840—47, werd de rust verstoord door talrijke roof- en moordtochten (ketjoepartijen), die ook aan Europeesche landhuurders het leven kostten.

Later wordt één noemenswaardig omwentelingplan vermeld, in 1865 ontdekt, reeds een paar jaren gaande,

van niet hooggeplaatste inlanders. Zij wilden de vorsten verjagen, de Europeanen en Chineezen verdelgen, een nieuwen vorst uitroepen ('t bleek niet wien). Twee hoofdaanleggers en vele medeplichtigen werden gevat; een der eersten gebannen; de andere hing zich op in de gevangenis. De medeplichtigen, waaronder enkele uit Kadoe, zond men met een vermaning naar huis.

Doch in die latere jaren namen de ketjoepartijen een politiek karakter aan. Het eerst gewaagt hiervan het verslag over 1865. Ofschoon een aantal daders hun straf niet ontgingen, telde men in 1867—70 gemiddeld 10, in 1871—75 gem. 21 zulke tochten; in 1874 wel slechts 7, maar in 1875 weder 20. Van de bijzonderheden berichten de verslagen o. a.: 1864. De roovers trotseerden het gezag door het zenden en aanplakken van brandbrieven. 1870. De bedrjvers worden meermalen gevonden onder het aanzienlijk getal leden der lagere inlandsche aristokratie, die als volgelingen van grooten en hoofden op een twijfelachtige wijze in hun onderhoud voorzien. Het vermoeden bestaat dat zij dikwijls door de politie worden voortgeholpen. 1872. Branden deden zich menigmaal voor en omtrent verscheidene bestaat gegrond vermoeden, dat zij door kwaadwilligen zijn gesticht. 1875. Het vermoeden is bevestigd, dat onder de mindere inlandsche hoofden en ambtenaren er worden aangetroffen, die heulen met slecht volk en deelen in de winsten bij ketjoepartijen en andere rooverijen. 1869. Waar gewelddadigheden tegen Europeanen worden gepleegd, is de oorzaak, zoo niet altijd dan toch meestal, te zoeken in wraak of wrevel van den Javaan over ruwe bejegening of aangedaan onrecht.

[Terloops over de algemeene politieke gesteldheid der vorstenlanden nog dit.

Een gewichtig moment is de financieele toestand der vorsten en grooten. Deze was in Djokjo vóór 1851 slecht. Regelingen van den resident Hasselman, in 1851 en 52,

met toestemming van den sultan en de regeering, brachten daarin grondige verbetering. De verregaande wanorde in de inning van des sultans pachten hield op. De sultan zelf werd zuinig. Zijn betalingen aan de prinsen en het overige personeel, vroeger te eenenmale ongeregeld, geschiedden voortaan maandelijks uit de hem toegekende schadeloosstellingen op het residentiekantoor. De tegenwoordige sultan heeft orde op zijn zaken. Nochtans, meldt het verslag over 1862, verkeerden vele leden der hooge familiën in vrij bekrompen omstandigheden, trots de vermeerdering hunner inkomsten door den landverhuur. Waar moet het op den duur met dien verarmden adel heen? In Solo schijnen deze omstandigheden gunstiger, wijl men er eenvoudiger leeft. Luidens het verslag over 1860 viel bij degenen, die landen verhuurden, een toenemende, doch geen aanstoot gevende weelde op te merken. Luidens het verslag over 1862 spreidden de inlandsche ambtenaren hier minder weelde ten toon dan die op ons gebied.

Van beide landen berichten de jongste verslagen, dat de kleine man meer en meer vertrouwen in het Europeesch bestuur aan den dag legt. Hij brengt daar niet alleen klachten in over Europeesche landhuurders, maar ook over zijn eigen hoofden, zelfs over de voornaamsten. In Djokjo heeft men gemeend (verslag 1874) aan de bevolking te moeten te kennen geven, dat zij met haar grieven niet terstond rechtstreeks bij ons behoorde te komen. In Solo vinden deze aanrakingen nieuwe gelegenheid door de toevoeging aan den resident, sedert 1875, van vier adsistentresidenten in de binnenlanden.

Omtrent de hoegroothed der inlandsche bevolking zijn geen vertrouwenswaardige opgaven. Zij werd omstreeks 1840 geschat op 725000, in 1850 op 960000, 1860 1040000, 1870 1120000, 1874 1260000.

Het getal Europeanen beliep in 1840 vermoedelijk 1200, 1850 1600, 1860 2400, 1870 5400; in 1874 telde men

echter slechts 5200. Hieronder volwassen mannen 1860 800, 1870 1200.

Chineezen: 1840 vermoedelijk 2200, 1850 5000, 1860 5600, 1870 6600, 1874 7500.

De vermeerdering der Europeanen staat in verband met de uitbreiding van den landverhuur. In 1840 was het veelbesproken onderwerp slechts «voorloopig» geregeld. Men wilde de werking der zaak nog eenigen tijd gadeslaan, alvorens over de voortzetting te beslissen. In 1857 werd tot voortzetting besloten. Het getal verhuurde landen, in 1852 122, berekend op 64000 bouws, steeg nu in 1860 tot 155 met 220000, in 1862 tot 189 met ruim 290000 bouws. De jongste opgaven, meestal onvolledig, spreken van 258 landen en 557000 bouws. Luidens 't verslag van 1870 gebeurt het niet zelden, dat de inlandsche houders der gronden ze liever niet verhuren, maar op de Javaansche wijze, of zonder verhuring voor de buitenlandsche markt benutten willen. — Uitzonderingen daargelaten kunnen de verhuringen verklaard worden een steun voor ons gezag, en heilzaam voor de bevolking te zijn.]

Alle beschrijvingen van deskundigen komen daarin overeen, dat de in 1850 ons afgestane landen onder 't vorig bestuur in een ellendigen toestand verkeerden. Het gezag werd er uitgeoefend door regenten, wier hoogste plicht was veel aan den soenan of den sultan, en aan de rijks-grooten op te brengen. Zij zelve moesten een groot gedeelte van het jaar, met eenige honderden van hun volk, naar de hoofdplaats en daar dienst doen. Die honderden moesten zij onderhouden. Aan het hof werd hun afgevorderd wat zij overhielden. Arm dus togen zij huiswaarts. «Dan moesten zij weder van voren af aan beginnen, om zich voor een volgende hofreis uit te rusten.» Hiertoe, en om in hun eigen behoeften te voorzien, was hun een schier onbepaalde macht gegeven. «Allerlei belastingen en heffingen werden uitgedacht.» Men telde er «meer dan

dertig». De rechtspraak, aan de regenten overgelaten, doelde steeds op geld. Elke straf kon afgekocht. Misdaden, zoover ze alleen het volk raakten, moedigden zij aan. Rooftochten vooral (ketjoe partijen) waren hun welkome financiële middelen. Merkus betuigde dan ook na zijn zending tot regeling van Madioen en Kediri, waar hij «in de geringste details der Javaansche huishouding was doorgedrongen», zich «nimmer dien graad van onderdrukking en ellende te hebben kunnen voorstellen».

Bij zijn bezoek in 1854 ontving Baud van de regenten dezer landen eenparig de plechtigste verzekering, dat zij en de bevolking met den overgang tevreden waren. Van de lastdragende bevolking is dit gereedelijk aan te nemen. Ook de regenten hadden er vele redenen voor. Zij zelven voerden toen aan: het vervallen van de hofreis, «het onbelast en ongestoord genot van een toereikend inkomen; de zekerheid dat niets dan wangedrag of grove nalatigheid hen hun ambten, die zij onder het goevernement bijna als erfelijk beschouwden, kon doen verbeuren». (Deze woorden zijn van Baud.) Maar zouden niet sommigen hunner toch de macht teruggewenscht hebben welke zij vroeger bezaten, den geregelden arbeid schuwen dien wij van hen vergden? En konden de tusschenpersonen tevreden zijn, die vroeger leefden van de willekeur der regenten wier werktuigen zij waren?

Banjoemaas gaf ons de minste politieke zorg. Over al de jaren sedert 1850 is van samenspanning tegen 't bestuur in dit gewest niets meldenswaardigs vernomen. Alleen tref ik over 1855 aan, dat de bevolking van de noord-oostlijke afdeeling Bandjarnegara «soms tot verzet tegen haar hoofden geneigd» was. Trouwens dezelfde zegsman meldde, dat, bij een gestreng beoordeeling van de handelingen der hoofden, allen, van den regent tot de geringsten rechterlijk vervolgd zouden moeten worden; hetgeen werd ontraden o. a. omdat geen geschikte personen waren

aan te wijzen om gedurende de schorsing hun plaats te bekleeden.

In die afdeeling Bandjarnegara bemerkte men in 1871 eenige beweging. De stoot daartoe kwam uit het zuiden van Pekalongan. Hier had in Maart een Javaan van geringe afkomst, dessorijver, zich als pangeran goesti opgeworpen en een aanhang gemaakt, zijn verschijnen in verband brengende met oude voorspellingen, volgens welke in 1871 Java allerlei onheilen zouden overkomen. In April verspreidde een inlander namens dien pangeran in Batoor en Karangobar talismans tegen de gevreesde onheilen. Hij sprak van een machtigen vorst die weldra verrijzen zou. Dit onderwerp behandelden ook een paar doekoens buiten Bandjarnegara. Tegelijk bleek, dat in 't distrikt Bandjar goeroes wapenen lieten smeden en met hun volgelingen geheime vergaderingen hielden. De goeverneur generaal deed nu in Mei « een genoegzame militaire macht » van Ambarawa zich in deze streken vertoonen. Nader bevond men, dat de gansche beweging geenerlei staatkundig karakter had. Ik zou er dan ook niet van gewaagd hebben, indien geen troepen gezonden waren. Deze keerden nog in dezelfde maand terug.

De reeks van gunstige berichten over het volkskarakter in Banjoemaas wordt in 't verslag van 1876 afgebroken door klachten van den resident over 't veelvuldig voorkomen van brandstichtingen, volgens hem « eigen aan dit gewest ». In 1875 werden ook vele tabakschuren van partikuliere ondernemers in brand gestoken, vermoedelijk uit wraak over slechte praktijken van inlandsche opzieners en ondoordachte handelingen van met het toezicht over hen belaste Europeanen.

Bageleen, waar Dipo Negoro tot het laatst medestrijders vond, was in de eerste jaren na de overname nog vrij onrustig. In 1851 moest tegen opstandelingen militaire macht gebezigd, en aan een tiental van hen de doodstraf voltrokken.

Gedurende 1840—75 vielen met samenspanning beraamde rustverstoringen voor: in 1841 aan de Djokjosche grenzen, door de politie gedempt; en in 1848 in Ledok, door een bende van 500 tot 400 man: men dreef ze uiteen. In 1849 (zie Djokjo) was over 't geheele gewest groote spanning zichtbaar.

Madioen (zonder Patjitan) baarde ons moeite door de voor bestuur en bevolking hinderlijke talrijkheid van zijn regenten. In 1850 schaften wij er 6 af, in 1857 nog 3, in 1859 weder 1, in 1850 en later nog 4. Hoezeer door milde onderstanden verzacht, lieten die maatregelen niet na vijandschap tegen de nieuwe orde te zaaijen. Verwanten van afgeschafte regenten waren dan ook de daders: in 1848 en 54 van rustverstoringen in Tjaroeban, in 1852 van den moord aan twee Europeesche ambtenaren te Ponorogo (zonder samenspanning) gepleegd.

Behalve deze gevallen kunnen hier genoemd: in 1854 een samenzwering tegen den regent van Magetan; in 1863 het verspreiden van oproerige geschriften door «een paar dweepzieke Javanen», die zich voor priesters uitgaven, in Ponorogo: zij kregen «weinig aanhang»; in 1870 het weigeren van heerdiensten door hadjies in Ponorogo, hoewel zij aandeel hadden in de gemeentevelden. Nadat hun was te kennen gegeven, dat de titel van hadji geen voorrechten meebracht, schijnen zij zich onderworpen te hebben; — in hetzelfde jaar het aannemen der kleeding van hadji door een aantal daartoe onbevoegde Javanen in Ponorogo; in 1872 een samenspanning tegen den regent van Magetan; in 1875 twee groote ketjoepartijen in Magetan en Ngawi.

In *Kediri* werd het getal regenten bij de organisatie van 1850 met 3 verminderd, zonder dezelfde politieke gevolgen als in Madioen. Na een oproerige beweging van nogal bedenkblijken aard in 1852, wegens inbreuk door een regent op oude instellingen omtrent heilige graven, — echter slechts in één distrikt en snel onderdrukt, — leverde dit

gewest voor onze kroniek niets op, tot 1865. In dat jaar « werden godsdienstige geschriften verspreid, gevaarlijk voor de openbare rust. Een paar honderd exemplaren vielen het bestuur in handen. Vele hoofden bezaten ze; sommige zelfs hadden tot de verspreiding meegewerkt. De rust bleef evenwel ongestoord.» Later deed het gedurende eenige jaren van zich spreken door ongewoon menigvuldige veediefstallen, rooftochten en brandstichtingen. De laatste, vooral tegen tabakschuren gericht, schrijft het verslag van 1875 toe aan: verregaande roekeloosheid; « persoonlijke wraaknemingen van inlandsche planters, die het slachtoffer zijn geworden van de kwade trouw en de vexatoire handelingen der opzieners en mandours van de tabaksondernemingen »; en « dikwerf » aan het tebaatnemen van dit middel door de opzieners om de gevolgen eener oneerlijke en slechte administratie te niet te doen. Luidens de verslagen van 1874 en 75 hadden de rooftochten opgehouden, behoorden belangrijke diefstallen tot de zeldzaamheden en kwamen schuurbranden aanmerkelijk minder voor.

Men weet dat het gebruik van opium onder de inlanders hier zeer algemeen is. Doch ten onrechte werd het soms als iets nieuws voorgesteld. Dertig jaren geleden reeds was Kediri daarvoor bekend. Het kwaad neemt als een inheemsche ziekte met de bevolking toe.

Uit *Kadoe* wordt na 1851, toen met oproerige oogmerken een aanslag werd gedaan op het leven van den waarnemenden resident, één geval vermeld dat naar politieke samenspanning zweemt. In 1845 predikte een inlander een nieuw geloof. Velen volgden hem. De regent van Temanggoeng wilde met gewapenden hen gevangen nemen; maar dit gelukte eerst na een gevecht, waarbij eenigen der zijnen gedood werden en hij zelf gewond.

In 1869, 70, 74, ketjoepartijen, waarbij o. a. een Europeaan vermoord werd.

In het afgelegen *Patjitan* was het hoogste inlandsche

bestuur sedert lang in handen van één familie. De regent, die in 1826 in schijn de partij van Dipo Negoro koos, maar op 't geschikte oogenblik ons voortreffelijke diensten bewees, werd eenige jaren later gepensioeneerd en door zijn zoon opgevolgd. Toen deze zoon in 1850 overleed, meende de oude regent dat zijn kleinzoon niet tot regent benoemd zou worden. Nu bereidde hij met een anderen zoon, luitenant der pradjoerits, en een schoonzoon, koffiepakhuismeester, een opstand voor. De pradjoerits zouden zich van den adsistentresident meester maken. Vele dessa-hoofden en geestlijken waren gewonnen. Personen uit Soerakarta vermeerderden de spanning onder 't volk. Het plan verviel, doordien de kleinzoon benoemd werd. De hoofdaanleggers gebannen. In 1855 poogden eenige inlanders van goeden huize een omwenteling te bewerken in Lorrok: gevat en gebannen. — In 1854 stierf de oude regent.

Bantam. De sultan deed afstand van 't bestuur, zoover 't hem door Daendels gelaten was, bij verdrag met Raffles in 1815, tegen geld en 't behoud van zijn titel. Onder 't sultansbestuur gedurige oproeren van rooverhoofden en eerzuchtigen; voortaan ook van hen die dat bestuur terugwenschten.

1817. Oproer onder twee rooverhoofden in Pandeglang. De benden door militaire macht na herhaalde gevechten uiteengedreven; befaamde rooversnesten verbrand.

1818. Steeds muitelingen in bovenlanden; 500 man troepen van Batavia doorkruisen het land; een paar voorname rooverhoofden gedood.

Njai Gempara verzamelt in 't zuiden der Preanger een bende tegen de openbare macht in Bantam. Gevat in Soebaboemi.

1820. Beweging tegen de vaccine, snel onderdrukt.

1822. Een hoofd bij vroegere onlusten beraamt een aanslag op Anjer, met 500 gewapenden. Door troepen aangestast; het hoofd en velen der zijnen gedood.

1825. In Dec. verzet zich een menigte volks met een aantal hoofden tegen de landrente, opgeruid door een ouden toemengoeng Mochamad, die vroeger ons goede diensten bewees. Met militaire hulp de muitelingen van een versterkte hoogte verdreven. Allen onderwerpen zich en krijgen vergiffenis.

1827. Djakaria, een zeer stoutmoedig hoofd bij vroegere onlusten, vlucht uit de boeijen te Batavia; maakt al spoedig een grooten aanhang; bedreigt met 1000 man Pandeglang. De bovengenoemde Mochamad sluit zich bij hem aan. Militaire macht, uit Batavia versterkt, drijft na gevechten den vijand uiteen. Djakaria gedood, onthoofd, en het lijk verbrand. ¹ Mochamad zet den strijd voort, versterkt zich op een heuvel, wordt door troepen aangevallen, maar ontkomt. Verscheidene medeplichtigen politiek verwijderd.

1851—55. Telkens rustverstoringen, ook onder een hoofd bij die van 1818, op wiens uitlevering toen een premie van f 500 was gesteld. Hij en 9 anderen gebannen.

In 1852 wordt de titulaire sultan, door vlagen van zinneloosheid gevaarlijk, naar Soerabaja verwijderd. Een 40tal personen vergezellen hem.

1856. Oproer onder Njai Gempara; door militaire macht gedempt.

1859. Samenzwering onder Kiai Gedee tot onverwerping van 't bestuur. Bijtijds ontdekt; de schuldigen gebannen (1840). Daaronder drie zoons van Djakaria.

1840—42. Bedekte woelingen duren voort. Een Europeesch ambtenaar te Pandeglang vermoord. Verscheidene aanleggers gevat.

1845. De uitvoering van een lang beraamd plan tot een uitgebreiden opstand begint op den bepaalden dag met het

¹ Zie de berichten der Javasche Courant bij Nahuijs (Verzameling over oorlog 1825—30), II 499, III 7. Het jaartal 1834 in Tijds. v. N. I. 1859, I, blz. 150 en 157, is dus een vergissing.

vermoorden, op Tjikandi Oediek, van den Europeeschen landheer, zijn vrouw en vijf kinderen en nog eenige Europeanen. Hoofdaanleggers leden der familie Djakaria, waaronder de drie in 1840 gebannen zoons, die in 1841 ontsnapten en onbemerkt in Bantam terugkeerden. De resident, tegen de muitelingen opgetrokken met een detachement djajangsekars, moet voor een gewapende bende van 400 man wijken. Daarna door militaire macht uit Serang ondersteund, grijpt hij hen weder aan en verslaat ze. Hierop verschijnt de intusschen geroepen militaire hulp uit Batavia. Er worden 584 personen in hechtenis genomen, waaronder de moeder van Njai Gempara, die de wederoprichting van het Bantamsche rijk voorspelde. De rechtbank veroordeelt 25 ter dood, 154 tot dwangarbeid buiten 't gewest. Aan 15 van de 25 wordt de doodstraf voltrokken. Van de overige gevangenen worden 20 politiek gebannen, meest Djakarias.

1850. Oproer onder aanvoering van den pati van Serang, oudsten zoon van den regent aldaar, wegens ongeschiktheid tweemaal voorbijgegaan toen hij hoopte regent te worden. Voorts hadji Wachia en leden der sultansfamilie. Troepen van Batavia. Ruim 200 personen gevat; 145, waaronder de pati, politiek gebannen. Wachia en een aantal medeplichtigen ontkomen.

1851. Twee inlanders ondernemen een aanslag op het leven van den resident in diens woning. Bijtijds gevat. Bewijzen van een plan tot opstand. Twintig personen gebannen.

1855. Teekenen van voorbereiding tot beroerten.

1862. Een ontslagen politiedienaar, zich noemend een verwant van den sultan, tracht onder den titel van panembahan onrust te stoken. Hij vindt «bij hoofden en bevolking weinig of geen aanhangers». Die weinigen worden onschadelijk gemaakt en hij, weigerende zich over te geven, door een dorpshoofd neergeschoten.

1864. Eenige inlandsche hoofden en daarna de regent van Lebak ontvangen een door inlanders onderteekeenden brief, waarin den regent wordt aangezegd, binnen drie dagen 500 gewapende mannen naar den berg Bongkok te zenden, ten einde aldaar zich met anderen te vereenigen en vervolgens de hoofdplaats Rangkasbetong aan te tasten. Ook zonder die hulp zou de zaak voortgang hebben. De politie vangt een aantal daarin betrokken personen.

1866. «Eenige kwaadwilligen bereiden oproerende bewegingen in het Tjikandische voor, met vertakkingen in Lebak en Pandeglang.» Bijtijds ontdekt en verijdeld. Elf gebannen.

1876. Volgens geruchten zouden enkele inlanders in Tangerang (Batavia), waarvan een zich zou uitgeven voor een afstammeling uit het Bantamsche sultanshuis, «een poging wagen tot verstoring der gevestigde orde van zaken». Er gebeurt niets van, wellicht door voorzorgen des bestuurs, dat vier der meest verdachten naar Batavia opzond om een tijd onder toezicht der politie te verblijven.

Batavia. Samenspanningen tegen de openbare macht waren hier zeldzaam. Integendeel riep de bevolking dikwerf de bescherming des bestuurs in bij vermeende grieven tegen de eigenaren of beheerders der partikuliere landen.

1864. Een bende van 10 inlanders verbrandt de schoutswoning te Mauk, opent de gevangenis, groeit nu tot 50 man aan, plundert twee landhuizen, wordt het oneens over een aanslag op Tangerang, en verstroot zich. Intusschen komen troepen van Batavia. De belhamels weigeren zich over te geven. Twee neergeschoten en een gewond. Allengs velen gevat.

In 'tzelfde jaar ophoopen onder de bevolking van sommige partikuliere landen in Buitenzorg, door «opstokerij en misleiding». Vermaningen en gestrenge handhaving der bepalingen herstellen de rust.

1867—75. Op een partikulieren passer in de wijk Wel-

tevreden wordt sedert jaren dagelijks markt gehouden en marktgeld geheven, in strijd met een verordening van 1829 die 't slechts voor twee dagen in de week vergunt. Den eigenaar wordt nu deze afwijking verboden, tenzij hij op vijf dagen geen marktgeld heffe. Hij weigert dit en verzoekt, indien 't bestuur bij 't verbod volhardt, de menschen op die vijf dagen van den passer te weren. De politie beproeft het vergeefs. «Bekendmakingen, bedreigingen, het verjagen en straffen der verkoopers, het afzetten van den passer, dat alles blijkt onvoldoende om den stroom der menigte te keeren.» Even vruchteloos laat het bestuur op die vijf dagen markt houden in de buurt, zonder marktgeld, op lands grond. De regeering ziet ten slotte geen uitweg dan het koopen van den partikulieren passer, 'twelk de kamers goedkeuren. «Zeker zou het mogelijk zijn geweest de koopers en verkoopers te weren door gewelddadige handhaving van het verbod, desnoods door ontwikkeling van gewapende macht.» Maar dit ware niet overeen te brengen met art. 60 van 't regeeringsreglement. «Van lieverlede is deze passer het middelpunt geworden van een talrijke bevolking, die zich daar dagelijks voorziet van het benoodigde. Vooral het groot aantal daar gekazerneerde militairen met vrouwen en kinderen kunnen die markt niet missen; terwijl bijna de geheele bevolking der omliggende kampongs haar onderhoud vindt in het verkoopen van levensmiddelen op dien passer.»

1869. In Bekassi vatten eenige inlanders grootsche plannen tot zelfverheffing op. Velen uit de anders vreedzame bevolking meegesleept. De adsistentresident, tegen hen opgerukt, verliest met een politiebeambte het leven. Op 't verschijnen der militaire macht laten de hoofdaanleggers en een aantal anderen, samen 500, zonder verzet zich gevangen nemen. Van dezen 245 vrijgelaten, 59 naar de rechtbank verwezen; 47 worden ter dood veroordeeld; aan 8 deze straf voltrokken; de overigen gebannen. Hoofdaanlegger en eenige medeplichtigen inmiddels overleden.

1870. Weder bewegingen in Bekassi, aangezet door inlanders, die zeggen ingevingen van den overleden hoofd-aanlegger ontvangen te hebben. Bijtijds de opruijers gevat.

1875. Poging tot rustverstoring in Tjibaroesa (Buiten-zorg) bijtijds ontdekt; 45 personen gevat.

Krawang. (Vroegere onlusten: 1816. In verband met Cheribon. 1852. Bij den belangrijken opstand der Chineezzen te Tjilangkap wordt aan de inlanders geen leed gedaan en trekken dezen onze partij niet.)

1843. Oplloop te Tegalwaroe, aangezet door een ontslagen distriktshoofd. Spoedig gevat en gebannen.

1849. Sterke roofbenden.

1854. Het distriktshoofd van Sindangkassi, weerspanning tegen adsistentresident en regent, krijgt met zijn aanhang een gevaarlijke macht: ontslagen en verwijderd.

1858. Geruchten van oproerige voornemens. De regeering zendt 500 man troepen, die een maand blijven. Rust ongestoord.

Preunger. 1842. Mouterij in de Zuiderdistrikten onder een teruggekeerden banneling, zich noemende sultan Kanoman, en een ontslagen inlandsch hoofd. De bende gevat en belhamels gebannen. 1843. De adsistentresident van Bandong vermoord door een Chinees, die daarvoor betaald is door den hoofddjaksa. Deze laat den dader, na hem drie dagen in zijn huis verborgen te hebben, ombrengen. Diens lijk ligt dagen lang bij de algemeene badplaats der inlanders; niemand geeft het aan. De hoofddjaksa en 10 anderen gebannen (1846—49). 1854. Het distriktshoofd van Tjitjoe-roek door eenige inlanders vermoord. 1872. Poging tot rustverstoring door priesters in Soemedang. Hoofdschuldigen gebannen, eenige dorpspriesters ontslagen.

Cheribon. [Het inlandsch bestuur in dit gewest met een deel van Krawang werd door drie samenregeerende sultans gevoerd, toen Daendels het in 1808 aan zich trok. In 1809 droeg hij 't hun weder op als ambtenaren van den koning

van Holland. In 1810 werd een van hen afgezet en gebannen. In 1815—15 deden de twee overgeblevene afstand van alle gezag, tegen een jaarlijksche vergoeding in geld en land en 't behoud van hun titel. Deze regeling bleef in stand: alleen werd in 1819 de geheele vergoeding in geld bepaald. Volgens beslissing des opperbestuurs van 1844 is voor elken der beide sultans de titel erflijk.

In 1816 schijnen de sultans, of hun gebannen ambtgenoot, een bedekte poging te hebben gedaan om 't gezag te herwinnen. Althans de onderzoekingen na de onlusten van dat jaar in Cheribon, Krawang en het aangrenzend deel der Preanger wezen op zulke denkbeelden. Die onlusten werden door militaire macht onderdrukt. — In 1818 bracht een rooverbende het westlijk deel van Cheribon in opstand. Na meer dan een gevecht met onze troepen vielen etlijke aanleggers in onze handen: een paar ter dood veroordeeld, andere gebannen. — In 't laatst van 1825 bereidde een der aanleggers van 1818, die in Krawang een schuilplaats gevonden had, onlusten voor. Bijtijds ontdekt en gevat. Overigens was 't hier gedurende den oorlog van 1825—50 rustig. Maar in Dec. 1850 brak een mouterij uit in Pali-manang, onder een gewezen dorpshoofd: hij en vele anderen spoedig gevat. Over de oorzaken liepen de meeningen zeer uiteen. Een paar getuigen spraken van bezwaren der indigo-kultuur, de meesten van 't verlangen om onder 't bestuur der sultans terug te keeren. Verscheidene medeplichtigen waren zeer na met de sultans vermaagschapt.]

1842. Een priester wil het geloof hervormen en krijgt grooten invloed bij bevolking en hoofden tegen de regenten. Gebannen.

1846. Grieven der bevolking van 't partikuliere land Kandangauer tegen den landheer. Zij verzoekt den oudsten sultan, weder onder zijn gezag te staan. Beide sultans verzekeren den resident, er niets van geweten te hebben en nimmer zich met zulke zaken te zullen inlaten.

1855. Samenzwering van een aantal inlanders in verschillende distrikten onder een gewezen muiteling van 1818. Ontdekt door waarschuwing van een deelgenoot.

1857—59. Buitengewone godsdienstige beweging onder de inlanders, door lessen van een Arabier die van een langdurig verblijf in Arabië en inzonderheid te Mekka terugkeerde. In Madjalengka worden allerlei voorspellingen verspreid, woningen en voorwerpen op geheimzinnige wijze gemerkt met strepen, kruisen en andere teekenen. De Europeanen richten een scherpschuttersvereeniging op.

1875. Een der titulaire sultans wordt wegens « misdragingen, ook jegens het bestuur, » gestraft met het verlies van zijn titel en de daaraan verbonden voordeelen. Hij sterft vóór het vernemen van deze beschikking. De titel gaat op een zijner zonen over.

Tegal. 1854 en vroeger. Samenspanning van den hoofdjaksa met eenige minderen tegen den regent van Tegal. 1864. Aanslag op het leven van den waarnemenden regent (gekozen buiten de oude regentenfamilie) van Tegal door ongeveer 90 met krissen en pieken gewapenden, die eerst de pradjoeritskazerne overvielen en daaruit 14 geweren roofden. De aanslag mislukt. Daarop trekt de bende naar het binnenland, doodt een Europeaan, verwondt er twee, en tracht de bevolking tot opstand over te halen; maar deze weigert. Eenige dagen later de meeste muiters gevangen. 1875. Samenspanning tot « verstoring der bestaande orde van zaken », door een paar inlanders die zich voor goeroes uitgeven en anderen. Zonder veel moeite gevat. De zaak wordt gerechtelijk onderzocht.

Pekalongan. 1840—52. Zeer menigvuldige ketjoepartijen, waaraan de volkshoofden niet vreemd zijn. 1859. Een hadji en zijn aanhangers verspreiden geschriften tot strenge opvolging van den Koran, die zeer hevige uitvallen bevatten tegen de regenten en andere hoofden, met aansporing om hun niet te gehoorzamen. De hadji gebannen.

1871. Een dessorchrijver treedt op als pangeran goesti: zie boven bij Banjoemaas. Het distriktshoofd schiet hem als amokmaker neer. Daarna wordt uit verhooren der aanhangers afgeleid, dat de zaak in verband staat met plannen der Pekalongansche regentenfamilie tegen de Batangsche, waarin een aantal hoofden deelnamen. Vijftig onderstelde medeplichtigen gevat. In April troepen van Batavia naar Pekalongan en Batang, «als maatregel van voorzorg en om de gemoederen gerust te stellen». Gezette overweging der verhooren en berichten evenwel verschaft aan de regeering de overtuiging niet, dat kuiperijen van aanzienlijken tegen de openbare rust en orde in 't spel waren. De verdachten dus in vrijheid gesteld. De troepen in Dec. huiswaarts. Door latere feiten wordt de regeering in haar gevoelen versterkt.

Samarang. 1841. «Poging tot rustverstoring». (Geen bijzonderheden bekend.) 1852 en 55. Een aantal ontevreden inlanders, hoofden en minderen, geholpen door een paar mestiezen-Europeanen en een gewezen hoofd der Arabieren, spannen samen tegen den resident Potter, die met krachtige hand de verregaande ongerechtigdheden in het inlandsch bestuur uitroeide. (Alleen in 't distrikt Serondol waren 90 inlanders die gezag uitoefenden ontslagen.) Zij bepalen zich grootendeels bij naamlooze, of door verdichte namen geteekende, bezwaarschriften aan den goeverneur generaal. Maar tegelijk wordt aan de leuning van een brug een Javaansch plakaat gevonden, dat de inlanders oproept om alle Europeanen den hals af te snijden. En uit het arsenaal ter hoofdplaats worden 51000 kogels, in 19 kisten geborgen, onvreemd, zonder dat het ooit is gelukt de daders op 't spoor te komen. De openbare orde blijft bij al deze bewegingen ongestoord.

Japara. 1859. «Poging tot rustverstoring» van goeroes in Patti, onder een zoon van een gebannen regent van Japara. 1847. Idem onder een 80jarigen hadji. 1859. Weer-

spannigheid van een groot aantal inwoners eener dessa tegen het dessabestuur. Aanvoerders door landraad gestraft.

Rembang. 1846. « Poging tot rustverstoring ». 1849. Idem. Aanslag op het leven van den resident: daders onbekend; men verdenkt aanzienlijken in Blera. 1856. Oproer van een dertigtal in één distrikt; eenige inlandsche hoofden gewond en gedood; de belhamels door de politie gevat; acht ter dood veroordeeld.

Soerabaja. Geen.

Pasoeroean. Geen.

Probolinggo. Geen.

Bezoeki. Geen.

Banjoewangi. 1875. Oplloop, die tot mouterij dreigt over te slaan, naar aanleiding der invoering van de landrente. Troepen (drie kompagnieën) van Soerabaja gezonden. Vóór hun aankomst de rust hersteld. De troepen blijven slechts weinige dagen. De opstoker gebannen.

Madura. Geen. Men weet trouwens dat op dit eiland, waarvan alleen het regentschap Pamekasan (sedert 1858) onder ons rechtstreeksch bestuur staat, verhuizing naar den overwal een gewoon middel der bevolking is om zich aan hetgeen haar niet behaagt te onttrekken. Omtrent de gezindheid jegens ons van de regenten met zelfbestuur luidden de berichten doorgaans gunstig. Over hen en hun militaire verplichtingen later.

In de jaren 1840—75 werden derhalve naar tijdsorde samenspanningen van den bewusten aard ontdekt in:

1840 Djokjo. Bantam.	1860
1841 Djokjo. Bageleen. Bantam. Samarang.	1861 Djokjo.
1842 Djokjo. Solo. Bantam. Preanger. Cheribon.	1862 Bantam.
1843 Kadoe. Krawang.	1863
1844	1864 Bantam. Batavia. Tegal.
1845 Bantam. Preanger.	1865 Solo. Madioen. Kediri.
1846 Cheribon. Rembang.	1866 Bantam.
1847	1867 Batavia.
1848 Djokjo. Solo. Madioen. Bageleen.	1868

1849 Djokjo. Rembang.	1869 Batavia.
1850 Djokjo. Patjitan. Bantam.	1870 Madioen. Batavia.
1851 Djokjo. Bantam.	1871
1852 Solo. Samarang.	1872 Madioen. Preanger.
1853 Patjitan. Cheribon.	1873 Batavia. Banjoewangi.
1854 Madioen Krawang. Preanger. Tegal.	1874
1855 Bantam.	1875 Cheribon. Tegal.
1856 Rembang.	
1857 Cheribon.	
1859 Krawang.	

Staatkundig gewicht kan, zoover bleek, slechts gehecht aan de opstanden en plannen daartoe in Bantam van 1843, 50 en 51, en in Djokjo van 49. Voorts hadden eenige beteekenis die in Patjitan van 50, in Tegal van 64, in Solo van 63 en wellicht die in Kediri van 65.

Ernstige aandacht eischt de politieke gesteldheid der inlandsche bevolking met opzicht tot de godsdienst.

Op menschen met een zoo beweeglijk gemoed, een zoo kinderlijke verbeeldingskracht, moet het onzichtbare geweldig werken. Veth getuigt dan ook in het hoofdstuk over godsdienst en recht van zijn «Java»: «Men moet blind zijn om niet te erkennen, dat de gedachten aan het bovenzinnelijke en den oorsprong aller dingen een groot deel van het leven van dat volk vervullen».

Dat de inlandsche maatschappij op Java op verre na niet door en door Mahomedaansch is, wordt in hetzelfde hoofdstuk opnieuw historisch aangetoond. En in godsdienst- en in rechtzaken wijken de instellingen daar wezenlijk van de Mahomedaansche af. De invoerders van den Islam «maakten den overgang voor den inlander gemakkelijk, door zich naar zijn denkbeelden en gebruiken te schikken». De Mahomedaansche vorsten smolten in verzamelingen van wetten de voorschriften van den Islam met de oude volksbegrippen samen. Niet de sarat, het goddelijk recht naar Koran en Sonna, maar de «daaraan gewoonlijk overgestelde» adat, het gewoonterecht, is de hoofdbron. Kortom, deze her-

vormers deden van hun standpunt wat wij van het onze deden, toen wij als grondslag van de rechtspraak voor inlanders lieten voortduren «de inlandsche wetten en gewoonten van het eiland», «de inlandsche of godsdienstige wetten, inrichtingen of gebruiken», «de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders», alles onder de mits dat ze niet stredden «met de algemeen bekende beginselen van recht en de bevelen mitsgaders de wetten van het goevernement», «met de erkende» (later: «met algemeen erkende») «beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid». ¹

Maar welk is dan het karakter der gindsche inlandsche maatschappij ten opzichte der godsdienst, staatkundig beschouwd?

Afdeeling der stoffe zal noodig zijn.

a. Van «de massa der Javanen» schrijft Veth: «Mohammedanen in naam, zijn zij — is althans de groote hoop — in het wezen der zaak aan den ouden natuurgodsdienst getrouw gebleven. Wel hebben vreemde overheerschers of kolonisten achtereenvolgens het Brahmanisme, Boeddhisme en Islamisme naar Java overgebracht, en voor het uiterlijke aan de Javaansche maatschappij een vorm gegeven die meer of min met de voorschriften dier verschillende stelsels in overeenstemming was; maar het is hun niet gelukt het hart des volks voor deze leeringen te winnen of ze zelfs door zijn verstand te doen bevatten. Met de namen der Hindoe-godheden, en zelfs van den eenigen en almachtigen Allah, op de lippen, bleef de Javaan de onzichtbare geesten die de lucht, de bergen, de bosschen, de wateren bewonen, nevens de geesten zijner afgestorvenen vereeren; aan hunne gunst bleef hij het goede danken dat hem ten deel viel, aan hunnen toorn de rampen wijten die hem troffen.»

¹ Zie het inlandsch reglement van 1819 (Stb. 20) art. 121; Stb. 1825 nr. 42, art. 2; artt. 11 en 12 der «Algemeene bepalingen van wetgeving» van 1848; art. 75 van 't regeeringsreglement van 1854.

Wordt bij deze beschrijving aan 't geloof der inlanders aan een eenigen almachtigen God niet een te ondergeschikte plaats toegewezen? Geloof, met betrekking tot geheel een volk, beduidt niet bepaaldelijk innige verzekerdheid, eer een berustend aannemen.

De statistiek laat ons hier hulpeloos. Men moet wel op globale waarnemingen afgaan. Het zij mij vergund, de gesteldheid nu verder naar mijn opvatting te schetsen, zonder te zeggen waar ik van het genoemde, met reden reeds beroemde «standardwork» afwijk, of het aanvul. 't Ligt immers in de bestemming van zulke werken, nieuwe studiën voort te brengen.

Het meest algemeene type van geloof bij de menigte komt hierop neer: Er is één Opperheer van 't Heelal. Zijn wil staat eeuwig onveranderlijk vast. Maar Hij heeft aan velerlei onzichtbare wezens, geesten, macht gegeven in gewone menschlijke zaken. Men moet daarom den Opperheer vereeren, aanbidden; maar bovenal de gunst der geesten trachten te winnen.

In den regel geschiedt dit door gebeden, offeranden, feestmalen, — steeds onder aanroeping van Alla, den Opperheer. Daarbij moet een priester voorgaan. Doch er bestaan andere middelen, om een bijzondere gunst van de geesten te verwerven, hen te bezweren, hen dienstbaar te maken. Die middelen zijn gewoonlijk formulieren of woorden, het dragen van voorwerpen die op verschillende wijzen talismans worden, het kiezen van aan de geesten welgevallige dagen voor ondernemingen, het letten op de teekenen waardoor zij hun gezindheid omtrent het voorgenomene uiten. De wetenschap dezer woorden enzv. is geenszins het erfdeel der priesters. Iedereen kan haar, geheel of voor enkele gaven, verkrijgen; het best door een langdurig verblijf op heilige plaatsen, graven van voorouders, grotten waar machtige geesten plegen uit te rusten; maar ook door plotslinge ingeving. En wie de gaaf bezit

kan haar mededeelen, of ten behoeve van hen die zich om hem scharen aanwenden. Vandaar een onophoudelijke beweging van begeerigen naar mededeeling en bescherming, groote afstanden afleggend om erkende bevoorrechten te bezoeken; vandaar dat ieder, die te goeder of te kwader trouw zich voor den bezitter van bovennatuurlijke gaven uit geeft, veelal oogenbliklijk gehoor vindt.

De jongste zoowel als de oude politieke geschiedenis van Java levert een aantal voorbeelden van dit laatste. In vele gevallen van gewapende samenspanning werden aan de aanvoerders bovennatuurlijke gaven toegeschreven. Onkwetsbaarheid was de gebruikelijkste; nu en dan met een wonderdoend wapen er bij. De door hen uitgedeelde talismans verhoogden den moed. (Zelfs Dipo Negoro, wordt verhaald, achtte dit middel niet beneden zich.) Gewoonlijk heeten die aanvoerders afstammelingen van gevierde of gevreesde personen uit lang vervlogen tijden, aan wier naam de verbeeldingskracht van elk nieuw geslacht nieuwen luister, meer macht onder de geesten verbond. Soms was de geest van zoo'n persoon in hen; een enkele maal de persoon zelf uit den dood verreezen. Ook een verdichte grootsche naam had vaak de gewenschte uitwerking. Verscheidene opschuddingen of oploopen hadden uitsluitend zulke begoochelingen tot oorzaak. Werd de bedrieger, of waanzinnige, door de politie gevat, dan liep zijn gevolg doorgaans teleurgesteld uiteen; weleens echter bleek het geloof sterk genoeg om 't zelfs op een gevecht te laten aankomen.

b. Onder de inlanders die, maatschappelijk of verstandelijk, boven of buiten de menigte staan, zijn zeker velen min of meer met dergelijke bijgeloovigheden behept. Deze toch spruiten uit algemeene oorzaken, waarvan het individu zich moeilijk losrukt. Nochtans mag het getal dergenen, die de geestendienst metterdaad verlaten hebben, niet gering geschat.

Van hen belijdt de meerderheid een verdraagzaam Maho-

medanisme, dat bij eenigen zich tot een zeer verlicht monotheïsme verheft. De overigen verwerpen al het bovenzinlijke, of hangen andere leeringen aan. Daaronder tweerlei, die uit een staatkundig gezichtspunt bij uitstek opmerking verdienen: 1°. verscheidene geloofsvormen binnen den kring van den Islam, 2°. het Evangelie.

c. Bepalen wij ons vooreerst bij de van de meerderheid afwijkende leeringen binnen 't gebied van den Islam.

Tot een oplettend onderzoek hieromtrent wordt men te meer gedrongen door telkens herhaalde berichten over een toenemenden geloofsijver in de Mahomedaansche wereld. Zoo spreekt onze vraagbaak op blz. 402 van « die verlevendiging van den Mohammedaanschen geloofsijver die zich in de laatste jaren zoo dikwijls openbaarde, en waarvan de oorsprong te zoeken is in den krijg die in 1854 tusschen Rusland en Turkijë uitbrak. Van dien krijg toch drongen allerlei overdreven en fantastische voorstellingen tot in het verre oosten door ». Op blz. 579, van « eene in de laatste jaren in vele teekenen kenbare verlevendiging van den Mohammedaanschen ijver, vermoedelijk aan de sterke vermeerdering van het aantal hadji's in de binnenlanden toe te schrijven » en zulks (blz. 406) wegens « den geest en de beginselen van den Islam, waarvan zij thans de voornaamste dragers zijn ». Op blz. 579 van een beweging onder de dorpspriesters, waarover straks. Terwijl wij daar voorts jezen: « Ook de djakat wordt, zegt men, in den laatsten tijd strenger geëind, en de heer Holle heeft zelfs in de Soendalanden eene toenemende zucht opgemerkt om de Arabische kleederdracht na te volgen. Wat vroeger nimmer gebeurde, men ziet ook vrouwelijke hadji's in Arabisch costuum, en in Bandong begint het onder aanzienlijke vrouwen in den smaak te komen, zich slechts gesluierd op straat te vertoonen. »

Wat blijkt van dien geloofsijver uit de koloniale verslagen, dus tevens uit de bijdragen daarvoor van de gewestlijke besturen?

1854. «De uitoefening der Mahomedaansche eeredienst heeft ook in 1854 geen reden gegeven tot klachten. De berichten over het gedrag der inlandsche geestlijken waren zelfs zeer bevredigend.»

1855. «De autoriteiten deelden bijna eenstemmig mede, dat op het gedrag der hadjies niets valt aan te merken.»

1856. Niets.

1857. «Hier en daar vertoonden zich sporen van meer dan gewonen ijver en het bevorderen der orthodoxie van het Mahomedaansche geloof.»

«Zekere in Pekalongan gevestigde hadji Mohamad Rafangi, die als goeroe een school voor het onderwijs der Mahomedaansche leer heeft opgericht, deed zich in dit opzicht meer bijzonder kennen.» «Zijn gedrag maakte nog geen bijzondere maatregelen te zijnen aanzien noodzakelijk».

In Cheribon «werd een buitengewone godsdienstige beweging onder de inlanders bespeurd, opgewekt door den godsdienstijver van zekeren Arabier, die na zijn terugkomst van een langdurig verblijf in Arabië, bepaaldelijk ook in Mekka, onderwijs gaf in de aangelegenheden van het Mahomedaansche geloof. Zijn gedrag en zijn bemoeijingen hadden voorshands evenwel geen aanleiding gegeven tot eenigen maatregel van regeeringswege».

Te Tjiandjoer (Preanger) «gaf zekere hadji Haroen, zonder de daartoe noodige kennis te bezitten, onderwijs in een leer, die, volgens de voorschriften van den Koran, als de hoogste godsdienstleer, niet mag worden gekend zoolang men in het geloof de noodige kennis nog niet heeft verkregen, en welke leer de personen, die daarin worden onderwezen, in een verwarden en aan zinneloosheid grenzenden toestand brengt.» Hem werden «deswege door den regent en den hoofdpangoeloe ernstige vermaningen gedaan», waaraan hij «scheen gehoor te geven». (Zie 't verslag over 1860.)

1858. De berichten der gewestlijke besturen gaven «geen

stof tot bijzondere ongerustheid voor den invloed der hadjies op de bevolking».

In Pasoeroean «werd onder de inlandsche hoofden een sterke zucht opgemerkt, om zich meer dan vroeger aan de regelen van het Mahomedaansche geloof te houden.»

1859. De onder 1857 genoemde hadji Rafangi verspreidde geschriften die tegen 't inlandsch bestuur opruiden. «Ten laatste verstoorde hij zelfs, drie achtereenvolgende vrijdagen, de dienst in de moskee». Gelijk boven gezegd (blz. 227) werd hij gebannen.

1859—60. De onder 1857 genoemde hadji Haroen vatte zijn onderwijs weder op, «met dat gevolg, dat eenige zijner leerlingen geruimen tijd krankzinnig zijn geweest, terwijl zelfs een hunner daaraan is overleden. Herhaalde vermaningen en zelfs de straf van drie maanden dwangarbeid aan de openbare werken mochten niet baten.» Op betoogen van den regent en den hoofdpangoeloe werd hij gebannen.

«Overigens geen stof tot bijzondere mededeelingen.»

1861. «Ook ditmaal geen bijzonderheden te vermelden.»

1862. Het verslag over dit jaar meldt omtrent elk gewest, hoe 't met de godsdienst der bevolking, staatkundig beschouwd, gesteld was. Van Batavia, Krawang, Preanger, Samarang, Rembang, Probolinggo, Bezoeki, Banjoemaas, Bageleen, Madioen, Madura, wordt gezegd dat de geestelijkheid weinig of geen invloed had: een geijkte uitdrukking om aan te duiden dat zij, mocht het haar in 't hoofd komen de bevolking op te winden, er niet in slagen zou. Grooten invloed had zij alleen in: Buitenzorg, waar «de bevolking over het algemeen veel godsdienstijver bezit»; Cheribon, waar «het meer beschaafde gedeelte der bevolking zeer godsdienstig» en in elke dessa, hoe klein ook, een moskee was waar geregeld dienst werd gedaan; Banjoewangi, waar «de bevolking aan hare godsdienst» (dat wil niet zeggen de Mahomedaansche) «zeer gehecht was»; en Patjitau. Een schadelijken zou zij kunnen hebben in Djokjo. In geen

gewest gaf haar gedrag aan het bestuur reden tot ontevredenheid. Verder wordt gemeld van Soerabaja: «bijzondere godsdienstijver niet waargenomen»; Probolinggo: de Madureezen «bezitten weinig godsdienstijver»; Madioen: de priesterschool te Tegalsari gaat sedert het overlijden in Jan. van Kiai Kasan Besari, die haar meer dan 60 jaren bestuurde, achteruit. Daarentegen van Bezoeki: sommige «hoofden waren nauwgezet in de waarneming hunner godsdienstplichten».

1865. Hadji Noerhakim, die vroeger in Banjoemaas onderwijs gaf in «de zuivere Mahomedaansche leer», liet in 1862 dat beroep varen en zette zich rustig te Poerwokerto neer. Maar nu trad hadji Ismaël in Bageleen op, om de Noerhakimsche leer te verkondigen, welke hoofdzakelijk hierin zou bestaan, om de gebeden niet meer te richten tot God en tot Mahomed, maar tot hem». Hij kreeg werkelijk «eenige aanhangers».

1864. Niets.

1865. Bantam. «Een groot aantal hadjies bekleedde, op een aanstelling der regenten, een geestlijke betrekking in de dessas, zoo het heette om het sluiten van huwelijken te vergemaklijken. Intusschen strekte dit tot niet geringen last der bevolking. Met goedvinden der regenten werd aan dat misbruik een einde gemaakt.»

Tegal. «Onder den inlander scheen meerdere godsdienstzin te ontstaan, af te leiden uit het klimmend aantal godsdienstscholen.»

Japara. «Een paar hadjies, voorstanders van een meer strenge naleving der voorschriften van den Islam, trachtten in de afdeeling Japara aanhangers te winnen. Binnen betrekkelijk korten tijd waren een paar honderd personen, zoowel mannen als vrouwen, uit verschillende standen, tot hun leer overgehaald. Toen de politie hierop opmerkzaam was geworden door den staat van versuffing, waarin de volgelingen dezer sekte waren geraakt, was het voldoende

dat de regent de leer afkeurde, om geen verdere procelietmakerij te doen plaats hebben.»

Madioen. «Een paar dweepzieke Javanen, die zich als priesters wilden uitgeven en in de afdeeling Ponorogo oproerige geschriften verspreidden, vonden weinig aanhang. Zij zijn hun welverdiende straf niet ontgaan.»

Kediri. Zie boven, blz. 217.

1866. In Tegal wordt opgemerkt dat het getal Mahomedaansche godsdienstonderwijzers steeds toeneemt.

1867 en 68. «Uit meerdere gewesten wordt bericht, dat de geestlijkheid weinig of geen invloed heeft en ook de hadjies geenerlei voorrechten van de zijde der bevolking genieten. Veel beheerscht ook in dezen het voorbeeld der hoofden. Zoo wordt uit Kadoe gemeld, dat van de 117 Mekkagangers, aldaar in 1868 vertrokken, niet minder dan 115 afkomstig waren uit het regentschap Magelang en slechts 2 uit Temangoeng, hetgeen uitsluitend was toe te schrijven aan de individualiteit der beide regenten.»

1869. Bantam. «Op het Mahomedaansch godsdienstig gebied deden zich geen buitengewone of verdachte bewegingen voor. De priesters leven stil en tevreden.»

Kadoe. Een Javaan uit Kediri, die godsdienstonderwijs en aan zijn leerlingen den titel van santri gaf, noodigde 13 personen tot een tocht naar den Soembing. Daar trachtte hij hen op te ruijen tegen 't bestuur, maar vergeefs: zij verlieten hem en maakten de zaak bekend; waarop hij gevangen werd genomen.

Madioen. Zes hadjies spannen samen om geen heeren-diensten te doen, en een aantal Javanen nemen de kleeding van hadji aan zonder er recht op te hebben. Zie boven, blz. 217.

1870—71. Bantam. «De geestlijken hebben nog altijd tamelijk veel invloed op bevolking en hoofden, en mengen zich gaarne in de aangelegenheden van het dessabestuur; nochtans worden van hun invloed geen schadelijke gevolgen ondervonden.»

Tegal. «Op Mahomedaansch godsdienstig gebied viel een meer dan gewone ijver waar te nemen door het houden van bijeenkomsten ter bevordering van het geloof, aan welke bijeenkomsten echter geenerlei verontrustende strekking wordt toegeschreven. Van de zijde der geestlijkheid schenen heimelijk zekere profetieën verspreid te worden, welker verwezenlijking met de belangen van alle Mahomedaansche priesters strookt. De door het bestuur aan den dag gelegde waakzaamheid wordt gezegd een krachtig middel te zijn, om een mogelijk nadeelige uitwerking dier geestdrijverij te voorkomen.»

Madioen en Rembang. «Door zekeren inlander in het distrikt Djogorogo werd in de laatste maanden een leer verbreid, eenigermate afwijkende van den Koran. Reeds was zijn aanhang niet onaanzienlijk. Vele lieden, waaronder zelfs dessahoofden uit Bodjonegoro, Toeban en Blora, sloten zich bij hem aan. Aan staatkundige oogmerken schijnt deze sekte geheel vreemd.»

«In de dessa Tegalsari bloeit voortdurend de groote santrischool. Van alle deelen van Java komen leerlingen derwaarts.»

1872. Preanger. «Hoewel de geestlijkheid bij de reorganisatie» (van dit gewest) «niet gewonnen heeft, deed zich slechts één geval voor dat een dorpspriester de bevolking wilde opstoken om tegen de belasting op het rijstgewas in verzet te komen.» Politieel afgedaan.

Poging tot rustverstoring door priesters in Soemedang. Zie boven, blz. 224.

Bageleën. Een paar inlanders in Ledok weigeren heeren-diensten, «uit dweepzieke neigingen». (Het gevecht tusschen hen en personen der politie was blijkbaar toevallig, niet bij samenspanning beraamd.)

1875. De inlandsche geestlijken gaven over 't algemeen geen reden tot klagen.

In Samarang noodigden zij den resident uit, om den

eersten steen te leggen voor een te herbouwen moskee. De resident voldeed hieraan « met plechtigheid, in tegenwoordigheid van de Europeesche en inlandsche ambtenaren, en ten aanschouwe van een onafzienbare menigte Mahomedanen. »

1874. Onder de hadjies heerschte over 't algemeen een goede geest.

« Aan een in Cheribon gevestigd Arabier, die zich naar Batavia en de Preanger had begeven, om de lieden aldaar tot meer geloofsijver op te wekken, werd een pas tot het doen van meerdere reizen geweigerd. In Cheribon zelf had hij geen aanhang. »

« In het distrikt Batang (Pekalongan) begon zekere Ilham met het verkondigen eener nieuwere godsdienstleer, afwijkend van de Mahomedaansche. Daar de voorschriften dier leer een gevaarlijke strekking hadden, werd Ilham door het bestuur aangemaand zijn geestdrijverij te staken, waaraan hij gehoor gaf. »

1875. In Tegal een poging tot rustverstoring door een paar inlanders die zich voor goeroes uitgaven. Zie boven, blz. 226.

1875. « Van het ontstaan van nieuwe sekten valt niets mede te deelen. »

In Pekalongan wordt in één distrikt « bij de volgelingen van zekeren hadji Rapingi, reeds voor geruimen tijd overleden, » (den Rafangi van 1857—59?) « geen huwelijk voor echt gehouden, waarbij niet door een leerling van dien hadji de gebruikelijke formulieren zijn uitgesproken. »

In Banjoewangi sporen de ter hoofdplaats gevestigde Arabieren de hoofden en geringen, met wie zij gemeenzaam omgaan, tot getrouwe betrachtting der voorschriften van den Koran aan.

« Wat de hadjies betreft, het kan niet ontkend worden, dat hun kleederdracht, de titel van toean waarmede zij plegen aangesproken te worden, en hun meerdere kennis

en ondervinding, hun eenig aanzien verschaffen, en dat in hun naaste omgeving de voorschriften van den Islam getrouw worden opgevolgd. Van een opwekking tot godsdienstijver, die gevaarlijk voor de rust zou kunnen worden, werden echter geen sporen aangetroffen. Waar hun getal zich uitbreidt, neemt hun invloed af, en gelukt het hun des te minder om op kosten der bevolking te leven, of zich te onttrekken aan hun verplichtingen als gewone ingezetenen.»

1876. «Geruchten nopens een voorgenomen samenkomst in de nabijheid van Tangerang (Batavia) van een aantal godsdienstijveraars (geestlijken, hadjies enzv.) uit de residentien Bantam en Batavia, bij gelegenheid van het aanstaand vertrek naar Mekka van zekeren Kiai Abdoel Karim, een ingezetene van Tanara, die bij velen in een bijzonderen reuk van heiligheid stond.» Het bestuur nam voorzorgen. Werklijk «begaven zich een groot aantal personen naar Tanara, om Abdoel Karim vóór zijn vertrek te komen begroeten»; maar daarbij bleef het. Hij zelf «voldeed aan de hem gedane aanzegging, om zijn reis, in stede van over Tangerang, rechtstreeks over zee naar Batavia te ondernemen, van waar hij sedert naar Singapoer is scheep gegaan.»

d. De bedevaarten van Java naar Mekka zijn ontegenzegglijk toegenomen. — Maar met dit overbekende feit mag men zich van die zaak niet afmaken.

In onze bestuursideeën te haren aanzien sedert 1825 zijn vier tijdperken te onderscheiden.

Van 1825 tot Mei 1852 trachtte de regeering de bedevaarten te belemmeren, door geen pas naar Mekka verkrijgbaar te stellen dan tegen betaling van *f* 110, en sedert 1851 of 52 door den zonder pas vertrokkenen bij zijn terugkeer met een boete van *f* 220 te bedreigen. Ook na die bedreiging vertrokken velen zonder pas. De ontduikingen liepen in 1859 zoo hoog, dat gewestlijke besturen het welmeenen van de regeering inriepen. De regeering wist er

niets anders op, dan hun aan te bevelen, de bestaande bepalingen met gepaste klem, doch met een daaraan verbonden staatkundige voorzichtigheid te handhaven. Later geraakte men telkens tot gelijke uitkomsten. In een gedrukte officieele mededeeling staat te lezen, dat van 12 in 1847 te Pasoeroean uit Mekka teruggekeerden 11 de *f* 110 niet betaald hadden.

In Mei 1852 werd die betaling afgeschaft. De hoofdreden was, dat men de bedevaart voor den Mahomedaan beschouwde als «een zijner heiligste godsdienstplichten», en 't belemmeren der vervulling daarvan als o. a. «onbestaanbaar met het beginsel om den inlander zooveel mogelijk te besturen overeenkomstig zijn eigen instellingen». (Zie 't koloniaal verslag over 1855, blz. 72.) Stemt die beschouwing met den Koran overeen? «Vele geraadpleegde verlichte belijders dier leer», meldt het verslag over 1849, achtten de bedevaart voor Nederlandsch Indië geen plicht. Volgens Veth schrijft de Koran haar voor, tenzij men verhinderd worde door geldelijk onvermogen, lichaamljke zwakheid, of onveiligheid van den weg. Mijns inziens komt het bij de vraag bovenal op 't bewustzijn van den inlander aan. Hoe dit zij, een reden om voort te gaan lag in art. 119 van 't regeeringsreglement: «Ieder belijdt zijn godsdienstige meeningen» (let wel: zijn eigen meeningen) «met volkomen vrijheid, behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der algemeene verordeningen op het strafrecht.» Intusschen ontveinsde men zich niet, dat de vrijheid schadelijke gevolgen hebben kon. Reeds bij de intrekking der *f* 110 en *f* 290 in 1852 werden de gewestlijke besturen aangeschreven, met voorzichtigheid de handelingen der hadjies in het algemeen na te gaan en daarvan jaarlijks verslag te doen, ten einde maatregelen van voorzorg genomen konden worden zoodra die noodig bleken. In 1855 ontvingen zij, met een herhaling van dezen last, dien om bij elke gelegenheid de regenten en hoofden, wien het toe-

zicht op alle zaken der Mahomedaansche godsdienst was overgelaten, de waarde der onpartijdigheid van de regeering te doen beseffen, en hen daardoor aan te sporen om, in overeenstemming met de geestlijkheid, het der regeering mogelijk te maken op dien weg voort te gaan, vooral door te waken, dat uit de vervulling van den godsdienstplicht der bedevaart geen ongelegenheden voortvloeiden, schadelijk voor de algemeene belangen. Meer werd niet noodig geoordeeld tot Juli 1859.

Het opperbestuur van dat jaar had daarbij geen vrede. Een op zijn last uitgevaardigde ordonnantie van 6 Juli 1859 deed te weten: dat het der regeering gebleken was, dat in de laatste jaren vele ingezetenen van Nederlandsch Indië hun woonplaatsen verlieten met het werkelijke of voorgewende doel, om zich naar de volgens hun belijdenis heilige plaatsen van Mekka en Medina te begeven, zonder van voldoende middelen tot het doen der heen- en terugreis voorzien te zijn, of voor de verzorging van hun achterblijvende gezinnen gedurende hun afwezigheid maatregelen genomen te hebben; dat het gevolg daarvan was, dat vele welgezinden onderweg van kommer en gebrek omkwamen, terwijl hun betrekkingen in ellende achterbleven, en anderen terugkeerden zonder ooit die heilige plaatsen te hebben bezocht; dat uit een opzettelijk daartoe ingesteld onderzoek was gebleken, dat van 12985 personen, wien in de laatste zes jaren passen naar Mekka waren uitgereikt, slechts 5594 terugkeerden, van welke laatsten een niet onaanzienlijk getal vermoed werd niet te Mekka te zijn geweest; dat deze toestand, welke aan vele regenten en hoofden en andere achtenswaardige Mahomedanen ergenis gaf, dringend voorziening eischte. En dat daarom voortaan: geen pas naar Mekka zou verleend worden dan op een verklaring van den regent, getuigende het bezit der middelen voor de heen- en terugreis en de behoorlijke voorziening in het onderhoud der achterblijvende betrekkingen; het zonder pas derwaarts

gaan zou gestraft worden met een boete van *f* 25 tot *f* 100; en niemand de kleeding van hadji zou mogen dragen dan op een certificaat van den regent, uit te reiken na behoorlijk zich van 't bezoek der heilige plaatsen vergewist te hebben. Luidens de bewoordingen mocht het certificaat, als het bezoek bewezen werd, niet geweigerd. Dus kon men ook hadji worden na overtreding van de eerste bepaling. Dus kon men veilig zich aan die eerste bepaling onttrekken, indien men daarvoor de boete van *f* 25 tot *f* 100 overhad. Deze ordonnantie bestaat nog. — Strookte haar eerste bepaling met het regeeringsreglement? In die vraag zijn tot heden tien ministers van Koloniën betrokken. De minister van 1859 antwoordde in 1860 schriftlijk, dat er geen strijd was. «Bij die verordening toch is geen belemmering gebracht in de uitoefening van de godsdienstplichten der inlanders. Mocht men er een tegenovergestelde uitlegging aan willen geven, dan zou men evenzeer strijd kunnen vinden tusschen de artt. 119 en 125 van het regeeringsreglement. Beide deze bepalingen lossen zich slechts op in maatregelen in het belang van de openbare orde. Inbreuk op het beginsel van onzijdigheid in zaken van godsdienst is daardoor niet gemaakt.» Latere bezwaren uit de kamers beoogen eer een krachtiger beperking dan herstelling der vrijheid. De voorstanders der vrijheid schijnen door staatkundige overwegingen tot het besluit gekomen, om de zaak te laten rusten. Ik beken gaarne alleen door zulke overwegingen van een intrekking (der eerste bepaling) te zijn teruggehouden, ofschoon zij tegenover het regeeringsreglement mij beter verdedigbaar voorkwam dan de handhaving. Bij mijn optreden had de bepaling reeds negen jaren gewerkt, zonder blijkbare nadeelige gevolgen. Zij kon ook niet gezegd worden de volksbegrippen aan te randen. Integendeel stemde daarmede de vaderlijke zorg, die uit de ordonnantie sprak, zeer wel overeen

Het vierde tijdperk begon omstreeks het jaar 1869. De

regeering toonde nu de bedevaartgangers op de reis niet aan hun lot te willen overlaten. Een eerste blijk dezer nieuwe handelwijze was een aanschrijving aan de havenmeesters, om de gezagvoerders van schepen, die pelgrims naar Djedda plachten over te brengen, ernstig te «wijzen op de noodzaaklijkheid om goed drinkwater in voldoende hoeveelheid in te nemen, te zorgen voor behoorlijke ventilatie aan boord, en niet meer passagiers over te voeren dan het schip redelijkerwijs, zonder vrees van schade voor de gezondheid, kan bevatten». In 1870 werd aan de regenten en hoofden opgedragen, bij 't afgeven der passen de bedevaartgangers «bekend te maken met de kwade praktijken die zij te Singapoer kunnen ondervinden, en hun mede te deelen dat zij van de autoriteiten aldaar steeds bescherming kunnen verwachten, wanneer zij die slechts inroepen»; voorts hen aan te manen, om de gelden en goederen die zij medenamen naar waarheid op de passen te doen vermelden, en de passen te Singapoer aan onzen konsul en aan de politie te vertoonen, opdat deze bij verduistering meer krachtdadig konden optreden. In 1872 werd een Nederlandsch konsulaat te Djedda gevestigd. In 1875 kwam ter beveiliging onzer Meklagangers een ordonantie in werking op het vervoer met passagierschepen van inlandsche ingezetenen van Nederlandsch Indië naar vreemde landen. In 1874 werden bovendien de Britsche en Turksche regeeringen aangezocht, om hulp te verleen tegen slechte bejegening van onze onderdanen op de schepen van Arabieren, die tusschen Singapoer en Djedda varen.

Thans de cijfers. Opgaven van vóór 1852 gaan wij echter voorbij, daar zij wegens de ontduikingen geen waarde hebben.

Met passen van Java naar Mekka vertrokken.		Terug- gekeerd.	Als voren vertrokken.		Terug- gekeerd.
1852	413	438	1864	2960	1968
1853	953	310	1865	1146	2268
1854	1295	480	1866	1404	1375
1855	1442	750	1867	1504	1302
1856	2642	755	1868	1986	2067
1857	2152	1243	1869	1291	1712
1858	3317	1177	1870	1749	1677
1859	1469	1706	1871	1842	1646
1860	943	1564	1872	3263	1512
1861	1180	1311	1873	2174	3242
1862	1564	1514	1874	2954	1847
1863	1535	1601	1875	3428	2078

De bedevaart in Arabië zelf duurt van November tot Februari. Bij onzen konsul te Djedda meldden zich met passen van Java aan, voor het seizoen: 1872—75 5554, 1875—74 *x*, 1874—75 5156, 1875—76 5211. Uit geheel Nederlandsch Indië waren in 't laatste seizoen 525 zonder pas aangekomen. Het ongewoon groote getal pelgrims voor 1872/73 schreef de konsul daaraan toe dat de hadjiesdag op een vrijdag viel, hetgeen elke zeven jaren gebeurt. Dit zou dus ook het groote getal van Java vertrokkenen in 1858 verklaren, en eenigermate de cijfers van 1864 en 65 samengenomen. Maar niet de hooge cijfers van 1874 en 75.

Een bijzondere oorzaak van vermeerdering volgens de verslagen is de toenemende lust voor de bedevaart bij aanzienlijken, die veelal met een talrijk gevolg reizen. In 1862 telde men onder de van Java vertrekkenden 64 zulke aanzienlijken, in 1865 48, 1869 51, 1871 75, 1872 242, 1875 80, 1874 41.

In 't geheel vertrokken volgens onze tabel in de 24 jaren 1852—75 naar Mekka 44606, zijnde gem. 'sjaars 1858;
in 1852—58 gem. 'sjaars 1745;
1859—69 " " 1544;
1870—75 " " 2570.

Hoevelen keeren terug? Terwijl in 1852—74 vertrokken 41178, keerden in 1855—75 terug 55105, dus minder

6075. In 1852—58 vertrokken 12214, in 1855—59 keerden 6421 terug. In 1859—69 vertrokken 16982, in 1860—70 keerden terug 18559. In 1870—74 vertrokken 11982, in 1871—75 keerden terug 10525. — Waar bleven de niet teruggekeerden? Volgens den konsul te Djedda zou van de in 1871/2 naar Mekka opgeganen «wel de helft» aan cholera, pokken enz. overleden zijn. «Het getal Nederlandsch-Indische onderdanen, die langer dan één bedevaart in Arabië blijven, wordt betrekkelijk zeer gering genoemd; de weinigen die er eenige jaren doorbrengen, doen dit om zich voor het priesterschap te bekwamen, en zeer enkelen van dezen, hoogstens 6 à 10 voltooijen hun studiën aan de groote Muzelmansche universiteit te Kaïro. In 1872 waren aldaar 6 leerlingen uit Nederlandsch-Indië.» In een opstel over Djedda van een geacht schrijver (Gerlach) leest men daarentegen, dat een vrij groot getal Javanen zich in Hedjaz en de meeste havens langs de Roode Zee neerzetten.

Het getal aanwezige hadjies wordt in de verslagen opgegeven over 1875 en 74, en wel over ieder gewest. Totalen 26075 en 35802. De laatste opgaaf, als een verbetering der vorige te beschouwen, zal ik hier inlasschen, de gewesten rangschikkend naar de talrijkheid der hadjies. 't Is toch voor onze studie van belang te weten, hoe de hadjies over Java verdeeld zijn. Wij teekenen daarbij aan uit welke gewesten de meeste Mekkagangers vertrokken, zoover de verslagen dit zeggen. De jongste volledige gewestelijke opgaaf der vertrokkenen is van 1855; maar over 1872—75 deelen de verslagen althans eenige der hoogste cijfers mede.

	Aanwezig getal hadjies op ult ^o .		Naar Mekka vertrokken in:		Van Mekka teruggekeerd:
	1874	1855			
Madura	6214	x			
Samarang	4998	87	1874 en 75	447	1872—74 801
Preanger	3471	131	1872—75	2626	1872—75 1714
Soerabaja	3110	175	"	1528	" 1319

Japara	2059	50					
Bantam	1688	69	1872—75	1709	1875	105	
Cheribon	1463	127	1875	234	1874	143	
Soerakarta	1312	27					
Tegal	1158	35					
Batavia	1068	119	1874 en 75	461	1873	919	1875 160
Pekalongan	972	0			1875	261	
Kadoe	923	7					
Madioen	843	0					
Djokjo	836	6					
Bageleen	798	36					
Pasoeroean	746	31					
Reimbang	651	42					
Kediri	502	0					
Banjoemaas	467	2					
Bezoeki	149	5					
Banjoewangi	143	0					
Probolinggo	117	0					
Krawang	114	4					
	<hr/>	<hr/>					
	38802	953					

En nu, wat voeren die hadjies uit? Daarmtrent lezen wij bij Veth (blz. 405/6):

De hadji, als heilig persoon, rekt den arbeid beneden zich. Hij laat zijn heerdiensten waarnemen, zijn sawa bewerken, door den geringen man. Hij leeft ten koste der bevolking. — Is dit zoo algemeen? Ik herinner mij uit omstandige opgaven der residenten, 't is echter lang geleden, dat zeer vele hadjies hun vorig bedrijf van landbouwer, ambachtsman, waronghouder, handelaar, weder opvatten. Doen zij 't niet meer? Handel drijven zij wel, luidt het antwoord; maar zij verbinden dat met allerlei vrome verrichtingen. Doch dan verschaft hun de handel toch een bestaan en arbeiden zij daarvoor als de andere inlandsche handelaren?

«Zij genezen zieken door tooverkunsten en sympathetische middelen, verkoopen djimats, meestal in met Koranspreuken beschreven briefjes bestaande en als talismans tegen ongelukken gedragen, bidden voor krauken en afgestorvenen, en persen door de belofte van voorbidding niet zelden de arme bevolking kleine geschenken af.» Worden deze ver-

richtingen niet in een te ongunstig daglicht gesteld? Ze zijn voor den gewonen dorpeling een behoefte: waar hij nu een hadji als voorbidder verkiest boven zijn priester, moet het geschenk, dat anders de priester eveneens ontvangen zou, alleen wijl 't den hadji wordt gegeven afgeperst heeten? Groot kwaad kan er trouwens niet in zijn, zoolang slechts «een enkele maal» het hadjischap een aanbeveling is voor het ambt van dorpspriester (blz. 578); want uit dit feit volgt, dat de bevolking, die de dorpspriesters kiest, de hadjies nog niet sterk aanhangt. — Overigens gaat het beeerde streven der hadjies, om uit het volksgeloof (bijgeloof) voordeel te halen, slecht samen met het vormen van hetzelfde volk tot strenge Muzelmannen.

Wijders hebben «zij zich ook een aandeel in de djakat weten te vermeersteren». Dit is een zaak tusschen hen en de geestlijkheid. Voor de bevolking maakt het geen verschil, wie de djakat verteert.

Eindelijk: zij «worden niet ten onrechte als het gevaarlijkste element in de inlandsche maatschappij en de grootste vijanden van het Nederlandsch gezag beschouwd. Men meent, dat er onder hen geheime vereenigingen bestaan, dat zij vaak tot den heiligen krijg tegen de ongeloovigen aansporen; men meent hunne hand te erkennen in de meeste onlusten en volksbewegingen.» — Stemmen deze meeningen met de werkelijkheid overeen? Men gelieve de boven aangeteekende gevallen van verzet en feiten betreffende den godsdienstijver na te gaan, de betuigingen van zoovele gewestlijke besturen in de schaal te leggen. En zijn er ook geen logische bedenkingen? Moet noodwendig de reis naar Mekka den geloofsijver aanvuren? Moeten niet noodwendig velen ginds van de begoocheling, die hen dreef, bevrijd worden? Kan de vergelijking van het daar geziene met de toestanden in hun geboorteland hun geen bedarende overwegingen influisieren? Zijn er zelfs niet te Mekka verdraagzame scholen, die b. v. verklaren dat de heilige oorlog ontoepaslijk is in

landen, waar ook maar sommige instellingen van den Islam worden gehandhaafd (Veth blz. 572)? Inderdaad, naar 't mij voorkomt, heerscht bij dat zwart afschilderen der hadjies — hoe algemeen het zij — niet weinig overdrijving. — En zou 't als beginsel van bestuur verstandig zijn? Is 't verstandig dat de staat deze lieden, die meer geestkracht en meer kennis bezitten dan hun landgenooten, door vastgesteld mistrouwen van zich stoot?

Tevens moet bedacht dat de hadjies, voor zoover politiek schadelijke gedachten bij hen huisvesten, een dam tegen de verwezenlijking vinden bij de gevestigde geestelijkheid.

e. De geestelijkheid op Java is in 't algemeen in twee hoofdsorten af te deelen: de gewone of dorps- en de moskeepriesters.

De dorpspriesters worden « door het volk uit het volk gekozen ». De inlander verlangt van hen, dat zij voorbidden bij de offers aan de geesten, bij een aantal « aan den Islam vreemde gebruiken en plechtigheden », bij « alle gewichtige gebeurtenissen in zijn huislijk leven, de besnijdenis, het tandenvijlen, de huwelijken zijner kinderen, de begrafenis van zijner ouderen, zijn bevordering tot een ambt, zijn oogsten, zijn reistochten, elke belangrijke onderneming ». Zij zijn dus meer de dienaren van het volks- dan van het Mahomedaansche geloof, ofschoon zij onder de Mahomedaansche geestlijken geteld worden. Zij heeten trouwens het noodige van den Koran te kennen.

De hoogere geestelijkheid bemoeit in den regel zich weinig of niet met deze zijde van het dorpsleven. Zij bestuurt en verricht de dienst der moskeeën, zij ontvangt en beheert de djakat.

Doch op dien regel zijn uitzonderingen. Een karakteristiek voorbeeld, wel van nogal ouden datum, maar dat zich vermoedelijk ook thans hier en daar herhaalt, leest men in een verslag van den adisistentresident van Banjoewangi van 1852. Op inspektie zijnde in Rogodjampi, kwamen hem 29 dorps-

hoofden en 5 dorpspriesters verzoeken, evenals vroeger bij 't uitwerpen van zaadpadi en 't beplanten der velden de gewone feesten met wajang en andere spelen te mogen houden; want sedert het verbieden daarvan slaagden de velden slecht. De regent berichtte hierop, dat het verbod van 1820 dagteekende, en men er toe was overgegaan wijl de bevolking aan boomen en steenen offerde, dus de voorschriften van Mahomed niet naleefde. Hij had nu tegen 't verzoek geen bezwaar, mits het offeren met reukwerk en bloemen verboden bleef. En alzoo geschiedde. Opmerkelijk is, dat het verbod in hetzelfde jaar werd uitgevaardigd als het reglement in Stbl. 1820 n°. 22, welks art. 15 den regent gelastte te zorgen, «dat aan de priesters het uitoefenen van hun beroep overeenkomstig de zeden en gewoonten der Javanen worde vrijgelaten». Die inachtneming der zeden en gewoonten des volks is hun niet voorgeschreven bij 't betrekkelijk art. 17 der tegenwoordige instructie (Stb. 1859 n°. 102): «De regent heeft het oppertoezicht over de priesters der Mahomedaansche bevolking.»

Is echter de bewering juist dat in den laatsten tijd de uitzonderingen al talrijker worden? «Men beweert,» schrijft Veth, «dat het karakter der dorpspriesters allengs een groote verandering begint te ondergaan; dat zij meer en meer onder den invloed komen der moskeebesturen; dat de pangoeles zich in vele streken de benoeming der dorpspriesters beginnen aan te matigen; dat de onschadelijke kippenslachter, de naïeve voorganger bij heidensche gebruiken, de deelnemer aan den gewonen arbeid der dessabewoners in hunne sawahs, waarvan hij bij de jaarlijksche verdeling een wat grooter aandeel dan de gewone kleine man pleegt te ontvangen, trapsgewijze herschapen wordt in een fanatieken ijveraar voor de orthodoxie en een werktuig in de handen der hoogere priesterschap.» Bezwaarlijk zou men een zoo belangrijke beweging uit de verslagen op maken. Wordt wellicht ook hier te ras generaliseerd?

Het citaat stelt voorop, dat de hoogere geestlijkheid fanatieke ijveraars voor de orthodoxie wil. Is 't waarschijnlijk? Om welke reden zou zij verandering willen in een staat van zaken, die haar een goed en gemakkelijk leven, nevens genoegzaam aanzien bezorgt? Het is te duidelijk om door haar niet begrepen te worden, dat haar voorspoed afhangt van de welvaart des volks, die bij omwentelingen steeds gevaar loopt. En niet minder zal zij begrijpen dat degenen, die haar zelve tot een strenger geloof opwekken, aldra haar zouden beheerschen. Te recht derhalve, m. i., schrijft Veth (blz. 571): «Van de gevestigde priesterschap op Java is niets van dien aard te vreezen. Gehandhaafd en beschermd in het genot harer bezittingen en voorrechten, zou zij ongetwijfeld aan Wahhabietische woelingen even vijandig zijn, als dat bij de gevestigde geestelijkheid in Britsch Indië het geval is.» De voornaamste Mahomedaansche rechtsgeleerden aldaar kwamen in 1870 en 71, ofschoon van verschillende stellingen uitgaande, daarin overeen, dat volgens de heilige schriften verzet tegen het Britsch gezag ongeoorloofde rebellie zou wezen, omdat dit de Moslemen beschermt en hun vrijheid van godsdienst schenkt.

Hiermede is evenwel niet gezegd, dat er geen ontevredenheid onder de geestlijken op Java zijn kan. Zij kan liggen in de vermeerdering der hadjies, dezer mededingers naar het priesterambt, naar voordeelbrengend aanzien onder 't volk; in de uitbreiding van het leekenonderwijs voor den inlander, dat op den duur een middel van bestaan der priesters bedreigt; in een gebeurlijke uitbreiding van het Christendom onder den inlander.

Omtrent het getal der geestlijken op Java behelzen de verslagen zonderlinge diingen. De drie eerste opgaven, van 1856—58, gewestlijke, sluiten met sommen van 54687, 56995 en 59641. Doch nu verneemt men, dat al de residenten verschillend dachten over de soorten van personen die tot de geestlijken behoorden. Daarop over 1859 en 60

geen opgaaf. In 1861 telde men volgens 't verslag 66505 geestlijken (waaronder geen hadjies, tenzij als geestlijken aangesteld) en 55920 santries. Santries, merkte 't aan, zijn « eigenlijk leerlingpriesters.» Maar « veelal worden ook santri genoemd personen, die in de Mahomedaansche leer onder-richt ontvangen, dan wel door hun leefwijs zich aan de geestlijken aansluiten, zonder zich daarom aan het priester-ambt te wijden. Soms worden ook de volgelingen van werkelijke santries of geestlijken, en zelfs de bedienden van die volgelingen santri geheeten.» Daarom werd in 1865 besloten de santries niet meer, maar voortaan de leerlin- gen der godsdienstscholen op te nemen. Het getal geest-lijken zonder de santries was intusschen over 1861 ver- beterd tot 64651 en over 1862 op 65721 berekend. Daarna waren de cijfers:

	Geestlijken.	Leerlingen der godsdienstscholen.	
1863	64980	93680	
1864	65103	97384	
1865	72440	103699	
1866	73833	110315	NB. Geen der groote
1867	73658	109242	verschillen wordt
1868	95670	121590	toegelicht.
1869	78816	129575	
1870	<i>x</i>	142178	
1871	138775	189955	
1872	90023	162474	
1873	<i>x</i>	<i>x</i>	
1874	27105	<i>x</i>	

Het laatste cijfer betreft alleen de « aangestelde of erkende » geestlijken. Kan men daaruit wijs worden? Mij dunkt, de zaak verdient nader onderzoek. Vooral trachte men de dorps- en de moskeepriesters afzonderlijk te tellen.

Intusschen kan aangenomen, dat de dorpspriesters de groote meerderheid uitmaken. Er zijn op Java volgens den Regeeringsalmanak over 1876 ruim 56000 dessas en kam- pongs. Volgens Veth heeft iedere dessa en kampong (ook de kampongs waarin de groote plaatsen verdeeld zijn) een

langgar of bidkapel en haar daarin dienstdoenden dorps-priester (blz. 580). Daarentegen « vindt men moskeëen en dus ook moskeebesturen in den regel alleen in de hoofd-plaatsen der regentschappen, distrikten en onderdistrikten » (blz. 575). Het getal distrikten bedraagt slechts 600. De moskeebesturen bestaan uit « een imam, een of meer ketibs en een of meer modins », ongerekend den merbot (wachter of koster).

Om van de gewestlijke toestanden eenig denkbeeld te geven diene de verdeling der evengenoemde verslagcijfers over 1872. Men vergelijke ze met die der hadjies hiervóór. Die vergelijking zal opnieuw het belang van nadere onderzoekingen aantoonen. Ook thans worden de gewesten gerangschikt naar de talrijkheid der hadjies.

	Getal distrikten.	Dessas en kampongs.	Geest- lijken.	Leerlingen der godsdienstscholen.	
Madura	30	1233	3771	11043	
Samarang	24	2856	7978	15911	
Preanger	63	1571 <i>a</i>	4965	11095	<i>a</i> . Zonder de kampongs.
Soerabaja	30	5268	7409	13740	Verg. Aant. VIII blz.
Japara	16	1228	4151	11750	361 en XII blz. 216
Bantam	22	1872	5522	13470	
Cheribon	33	1341	5983	6590	
Soerakarta	11	15773	7367	3386	
Tegal	16	1066	2478	4832	
Batavia	19	2241	3237	10377	
Pekalongan	12	1405	2592	3202	
Kadoe	12	3360	4537	9636	
Madioen	32	1587	2821	6526	
Djokjo	112	4279	2446	4361	
Bageleen	23	2644	6766	4338	
Pasoeroean	23	1793	2782	7211	
Rembang	27	2074	3422	6370	
Kediri	30	1343	3338	4859	
Banjoemaas	19	1370	2704	2010	
Bezoeki	18	576	3797	6382	
Banjoewangi	2	171	291	3772	
Probolinggo	13	553	752	4987	
Krawang	17	554	914	601	
	<hr/> 601	<hr/> 56158	<hr/> 90023	<hr/> 162474	

f. Het Evangelie onder den inlander op Java. Dit onderwerp wordt door Veth niet aangeroerd. Bleef dus volgens

hem de verkondiging zonder eenige werking op de Javaansche maatschappij? Ieder belangstellende herinnert zich de rij van strijdschriften hierover, in 1865 geopend met dat van den gewezen zendeling Harthoorn. — Van de koloniale verslagen laten alleen het eerste (vrij omstandig) en het laatste (zeer kort) zich omtrent de innerlijke geschiedenis uit. Voor ons doel kunnen weinige aantekeningen volstaan.

De gedragslijn der regeering jegens de zaak tot 1849 was, luidens het verslag over dat jaar, zorgvuldige omhouding van bemoeijing, gepaard met nauwlettend toezicht op de personen die zich als Evangeliepredikers uitgaven, en op de middelen die zij te baat namen. Deze omschrijving spreekt zich zelve tegen. Toezicht moet tot bemoeijing leiden. Zij heeft ook plaats gehad. In 1817 werd aan Brückner, een Duitscher, in Duitschland voor het zendingswerk opgeleid, maar door het Nederlandsche genootschap te Rotterdam uitgezonden, op zijn verzoek door de regeering vergund, godsdienstige lezingen en oefeningen te houden in zijn of een ander huis, voor hen die hem zouden willen komen hooren, mits niet in den gewonen kerktijd en vermijdende al wat wanorde zou kunnen veroorzaken. Hij wijdde zich echter voornamelijk aan een Javaansche vertaling van het Nieuwe Testament en aan 't opstellen van Javaansche godsdienstige leesboeken. Deze liet hij in 1828—51 in Bengalen drukken. Hij deelde ze uit onder de Javanen die zijn woning voorbij kwamen. Daarop kwamen een aantal inlanders er om vragen. Thans bleek het, dat gedeelten van zijn leesboeken den Islam hevig aanvielen. (Naar zijn verklaring waren die gedeelten niet van hem, maar in Bengalen bijgevoegd.) De regeering maakte daarom de verspreiding van leesboeken over godsdienstige onderwerpen onder den inlander van haar toestemming afhankelijk en verleende die slechts voor bezadigde werken (1851—54). Nog in 1846 en 48 werd die toestemming ingeroepen en verleend voor een bepaald getal exemplaren van Brückners

Nieuw Testament. Had hier dus metterdaad bemoeijing plaats, tegelijk werd op personen en bekeermiddelen geen zeer «nauwlettend» toezicht uitgeoefend. De regeering zag b. v. lijdelijk aan, dat personen, van wier politieke gezindheid en zedelijk gehalte de resident hoogst ongunstig getuigde, (twee energieke Europeesche mestiezen,) in Soerabaja inlandsche «Christen» gemeenten stichtten, — te Ngoro tusschen 1850 en 40 en te Sidokare sedert 1845, — en dat de eerstbedoelde o. a. verschijningen van het Oppervezen, wajangvertooningen uit de Bijbelsche geschiedenis «op de vreemdsoortigste en dikwijls onvoegzaamste wijze» tot bekeermiddel bezigde.

Krachtens het regeeringsreglement van 1854 mogen Christen zendelingen hun dienstwerk niet verrichten zonder een bijzondere toelating van regeeringswege voor eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch Indië. Die toelating kan, wanneer zij schadelijk bevonden of de voorwaarden daarvan niet nageleefd worden, ingetrokken. Verder is de gedachte des wetgevers over de zaak te kennen uit de bepaling: De inlandsche Christenen blijven onderworpen aan het gezag der inlandsche hoofden, en met opzicht tot rechten, lasten en verplichtingen, aan dezelfde algemeene gewestlijke en gemeentelijke verordeningen en instellingen als de inlanders die het Christendom niet belijden. Maar de regeering kan hierop uitzonderingen maken.

In 1849 waren twee Europeesche geordende zendelingen op Java onder den inlander werkzaam: een te Samarang (Brückner) en een, op mondelinge vergunning van den gouverneur generaal van 1847, te Soerabaja. In 't laatst van 1849 kwam een derde, op gelijke vergunning van 1848, zich bij Brückner voorbereiden om hem op te volgen. Dit getal breidde zich van lieverlede uit. Twintig jaren later waren er 15, op ult^o 1874 18. Steeds ongerekend een zending, door den staat bezoldigd als leeraar voor de gemeenten te Toegoe en Depok in Batavia—Buitenzorg,

waarvan de eene niet uit inlanders bestaat, maar uit afstammelingen van Portugeezen, en armen van Batavia; en de andere uit afstammelingen van slaven (meest van Bali en Makasser), wien in 1714 de eigenaar van Depok dat land vermaakte indien zij het Christendom omhelsden.

Hoeveel inlanders op Java belijden het Christendom? Bij die vraag hebben wij niet te onderzoeken, of zij 't in wezenlijkheid of slechts in naam doen. (Dat onderzoekt men ook niet bij opgaven van 't getal Christenen in Europa.) Evenmin hebben wij om te zien naar hen die in 't verborgene Christen zijn. Het staatkundige kenmerk is, openlijk zich Christen te noemen, openlijk Mahomed te verwerpen. — Een optelling in dien zin over 1855, als eerste proeve indertijd uit gedrukte en ongedrukte bescheiden door mij gedaan, gaf 2000 zielen, waaronder 600 kinderen. Maar in 1854 waren er 500 meer: één zendeling doopte toen 270, waarvan 159 kinderen. Volgens de verslagen telde men in 1859 ruim 5000, klom het cijfer nu in een tiental jaren slechts tot ruim 4000, maar steeg het daarna in vier jaren (ult^o 1874) tot 6200. Ziehier de gewestlijke verdeling met nog eenige bijzonderheden.

	1854	1859	1870	1872	1874	Op ult ^o . 1874 toegelaten Europeesche zendelingen.	
Bantam			1	4	4		
Batavia	290	509	603	589	723	Twee.	Het cijfer van 1854 betreft Depok. Die van 1859 en later vermoedelijk tevens Toegoe.
Krawang			7	8	5		
Preanger			6	5	2	Vijf.	die zich uitsluitend op taalstudie en onderwijstoelleggen.
Cheribon			30	27	35	Twee.	
Tegal			124	81	91	Een.	
Pekalongan					3		
Samarang	68	160	161	145	272	Twee.	In het cijfer van 1874 zijn Afrikanen en Amboneezen begrepen: getal onbekend.
Japara	33	34	387	488	458	Twee,	die hun hoofdwerk maken van 't vormen van onderwijzers en evangelisten uit de inlanders.
Rembang	5		6	4	4		
S'oerabaja	1699	1812	1617	1566	1808	Een.	
Pasoeroean		159	234	264	291	Een.	
Probolinggo							

Bezoeki			6	3	7	
Banjoewangi	50		2			
Banjoemaas		301	295	342	Een.	
Bageleen		18	807	1509		De cijfers van 1872 en 74 worden bij de opgaaf niet toegelicht.
Kadoe						1
Djokjo	54	24	38	8		
Solo	26					11
Madioen	73	58	55	55		
Kediri	182	246	552	543	591	Een, die zich vooral op onderwijs toelgt.
Madura			7	6	2	
Totaal	2277	3103	4144	4928	6222	In 1874 hieronder 3083 vrouwen en meisjes.

Getal volwassenen in 1854 omstreeks 1500, later onbekend.

De stijging na 1870 ligt dus voornamelijk in de plotseling verschenen cijfers van Bageleen. Deze mochten wel alsnog toegelicht.

Van de innerlijke geschiedenis der uitbreiding meldt het verslag van 1876 slechts, dat de zendeling te Soerabaja «niemand toelaat als hij niet kan veronderstellen dat eigen overtuiging de drijfveer van den bekeerling is», en dat de in Kediri tot het Christendom overgegangene inlanders noch in ontwikkeling noch in moraliteit boven hun landgenooten staan. Over de politieke gevolgen, de houding der lagere en hogere hoofden jegens de uitbreiding b. v., zwijgt het.

Die houding was vroeger (tot 1854) van den kant der meeste hoofden niet ongunstig. Hier en daar echter ondervonden de Christenen tegenwerking, welke hen nieuwe dessas deed stichten onder Christen hoofden.

Drie regenten, in 1853 en 54 over de toelating van een Europeeschen zendeling geraadpleegd, ontrieden die ten sterkste. Een van hen voerde ongeveer deze gronden aan: Laat een iegelijk voor zich zelf weten wat hij gelooven wil, mits de bevelen van den soeverein behoorlijk worden opgevolgd. Voor de verlichten is 't niet noodig, de leer van Christus te verklaren; want ook naar de leer van den Islam is Jezus de geest Gods, een profeet en koning, die eenmaal alle godsdiensten vereenigen zal; en vele zijner leerstellingen

worden door de Mahomedanen aangenomen. Het geringe verschil ligt in Gods hand. God heeft den hemel bestemd voor alle goeden en de hel voor alle slechten. Dit is de ware leer voor alle schepselen. Voor de domme menschen ware de verkondiging der Christelijke leer nutteloos: zij begrijpen het toch verkeerd; ook de hoofden. Het is beter daarmede geduld te hebben. Er ontstaat nog meer zonde wanneer men de leer kent en haar niet naleeft. En wat een moeite haalt men zich op den hals door een geloof te willen voorschrijven! Welke rampen zijn reeds uit godsdienstgeschillen ontstaan, hoevele rijken daardoor vernietigd! De profeten Adam, Noach, Abraham, Mozes, Jezus en Mahomed, en zoovele andere die gezag over de wereld hebben uitgeoefend, werden eerst gewenscht en waren later de aanleiding tot oorlogen. De almachtige God weet, hoeveel menschen het leven verloren, alleen doordien de vorsten er zich niet op toeleghden om voor al hun onderdanen gelijklijk te zorgen, zich er niet bij bepaalden de verplichte diensten te doen verrichten en den landbouw te doen behartigen. In den tegenwoordigen tijd vooral moet de regering zich niet met het geloof inlaten, maar op de stoflijke belangen letten. Den profeet Mahomed, die van God kracht ontvangen had, kostte 't moeite zijn geloof bij de menschen ingang te doen vinden: hoeveel te meer zal dat het geval zijn met den heer . . . (den zendeling in kwestie), als hij onwetende lieden tot andere denkbeelden en tot verzaking van hun geloof brengt! Zal men dan de hoogere hoofden kunnen bestraffen voor de verkeerde zienswijze van hun onwetende ondergeschikten? Laat men zulke dingen onbemerkt, dan verslauwt de politie en wordt zij zonder nut bezoldigd. — De tweede der drie regenten schreef kortweg: Het Christendom acht ik niet goed voor de Javanen, omdat de dienst er onder zal lijden. Want is een Javaan eenmaal Christen, dan zal het voor zijn Mahomedaansch dessahoofd niet gemakkelijk zijn hem iets te bevelen. De Javanen in dit

regentschap zijn thans tevreden. Daarom verzoek ik dringend dat aan 't verzoek van den heer . . . geen gevolg gegeven worde. — De derde wees op de onaangename stemming, die bij een deel zijner bevolking, ijverige Mahomedanen, door de pogingen van den zendeling zou gewekt worden, en op de inblazingen der geestlijkheid.

Op mijne reis van 1856—57 sprak ik over de zaak, zeer inofficieel, met een der kundigste regenten. Zijn gevoelen luidde: Om de menschen braaf te maken is vervanging van den Koran door het Evangelie niet noodig; want de hoofdes van het Evangelie, elkaar lief te hebben als kinderen van denzelfden God, leert ook de Koran. En voor 't bestuur zou de vervanging een schadelijk verlies van kracht zijn. Immers nu staan wij aan 't hoofd der geestlijkheid . . .

In de verslagen leest men, dat het verzoek van Christen zendingen om toelating werd afgewezen:

in 1855 voor de afdeeling Koedoes in Japara, wjl de bevolking aldaar, waaronder 512 hadjies, fanatiek Mahomedansch was. Bij gewijzigde omstandigheden kon op het verzoek teruggekomen;

in 1858 voor de residentie Banjoemaas, «op grond der bedenkingen daartegen door het hoofd van het gewest ingebracht», welke blijkens nadere inlichtingen hierop neerkwamen, dat de bevolking aldaar bij iedere gelegenheid toonde aan haar godsdienst gehecht te zijn, en van een ontijdige Evangelisatie ontevredenheid werd gevreesd;

in 1859 voor Temangoeng in Kadoe, vermits door den resident overtuigend was aangetoond, dat het aanwezen van zendingen in dat gewest gevaarlijk moest worden geacht voor de rust»;

in 1865 voor de Preanger, omdat zij niet voldeden aan 't vereischte, voor de toelating als zendeling in dit gewest gesteld, dat men vooraf elders in de Soendalanden werkzaam moest zijn geweest en zich de kennis van taal en volk hebben eigen gemaakt.

In 1860 werd een toelating voor de afdeeling Japara ingetrokken, wegens «de verspreiding door dezen zendeling, ondanks de hem door het gewestlijk bestuur gegeven wensken en waarschuwingen, van een aantal exemplaren van zeker vreesaanjagend en onrustbarend traktaatje, met het voornemen om die verspreiding met in Nederland gedrukte traktaatjes voort te zetten, waarin meer bijzonder het Mahomedaansch geloof zou worden aangetast».

Een gewone klacht van tegenstanders der nieuwere bestuursideeën voor Java is: daardoor vermindert «ons prestige».

Ook dit vereischt hier eenige historische toelichting.

Vroeger was de meening zeer verbreid, dat ons prestige lag in 't bijgeloovig ontzag van den inlander voor de blanke huid. Kan de geschiedenis die stelling beaamen? Bespeurt men zulk ontzag in de talrijke gevechten der inlanders tegen de blanken, zoo bij dezer eerste verschijnen als later, nadat de verbeeldingskracht van etlijke geslachten de daden der Koempeni in mondelinge en opgeschreven overleveringen had vergroot? Men vergete toch den oorlog van 1825—50 niet! Aangenomen echter, dat dit ontzag bestaan heeft, dan was 't van nature voorbeschikt om te verminderen en te verdwijnen. De inlander moest op den duur aan de blanke kleur gewennen. Te meer naarmate zij minder zeldzaam werd. En vooral naarmate meer Europeesche soldaten in de binnenlanden kwamen. Dit nu gebeurde gedurende den evengenoemden oorlog, en daarna krachtens het verdedigingstelsel. Vervolgens heeft het kultuurstelsel een menigte blanken in de binnenlanden gebracht. Het beweerde prestige der kleur moet derhalve in alle geval sterk verminderd zijn, eer de nieuwere ideeën daartoe bijdroegen door vermeerdering der Europeesche ambtenaren.

Dikwerf verklaarde men ons prestige door een dergelijk ontzag der inlanders voor de onoverwinlijkheid onzer

wapenen. Ook dit veroorlooft de geschiedenis geenszins onvoorwaardelijk aan te nemen. Nog in den oorlog van 1825—50 zijn wij menigmaal door inlanders geslagen, en lang genoeg hebben er inlanders geleefd, die onze nederlagen, waaraan zij deel namen, met de gewone opsiering aan hun dorpsgenooten ten behoeve van de nakomelingschap konden verhalen. «Maar ten slotte overwonnen wij.» Toen, ja; doch niet in elken oorlog. Men denke aan een feit uit de geschiedenis van Mataram, dat den inlander bezwaarlijk onopgemerkt kan zijn voorbijgegaan: de stichting van 't rijk Djokjo in 1755. Negen jaren had de Kompagnie aan de zijde van den soenan tegen Mangkoe Boemi gestreden: het einde was een verdrag waarbij deze opstandeling de helft van Mataram verkreeg. Intusschen, zoo de inlander niettemin aan onze onoverwinlijkheid geloofd, de nieuwe bestuursideeën hebben er niets mede te maken.

Verstaat men onder ons prestige geen bijgeloovig, maar een beredeneerd ontzag, door een ander woord ware misverstand te vermijden. Prestige onderstelt begoocheling, bedwelmig

Het verschijnsel waarover geklaagd wordt is een natuurlijke toenadering tusschen den inlander en den Europeaan. Om-trent haar oorzaken kan ongeveer herhaald wat twintig jaren geleden daarover in een officieel stuk werd opgenomen. Gedurende een lange reeks van jaren is de inlander met den Europeaan van lieverlede gemeenzamer geworden. Hij streed naast den Europeaan in onze gelederen. Zijn Europeesche wapenbroeder had in al dien tijd met zeer weinig uitzonderingen de inlandsche vrouw tot echtgenoot (wettig of onwettig). Met burgerlijke Europeanen van lageren stempel, het dichtst bij den inlander wonend, was dit laatste mede in den regel 't geval. Ook onder de jonge Europeanen der hoogere klassen is het leven met inlandsche vrouwen van-ouds in zwang geweest. Zelfs hooggeplaatste ambtenaren en andere aanzienlijken hebben op die wijze den afstand

tusschen hen en den gewonen inlander verkleind, zich in zekere verwantschappen tot hem gesteld. Andere zwakheden van Europeanen, b. v. misbruik van sterken drank, opstuiven in drift, verflauwden den eerbied. Alles geraakte meer algemeen onder den inlander bekend, sedert de Europeaan den vrijen inlander, in stede van den gemeenlijk vreemden slaaf, tot huisbediende had. — Doch de toenadering geschiedde niet alleen door afdaling van den Europeaan. De goede eigenschappen, het goede voorbeeld, van zoovele Europeanen bleven onder den inlander niet zonder beschavenden, verheffenden invloed. Europeesche vlijt en ondernemingskracht gaven het aanzijn aan inrichtingen welke den inlander verbaasden, maar welke hij later begreep. Aldra konden in verscheidene zulke inrichtingen inlanders met Europeanen wedijveren. De zelfverloochening, waarmede Europeesche landsdienaren eigen gezondheid en gerief aan algemeene belangen offerden, vond bij inlandsche navolging. Het Europeesche familieleven werd bij ontwikkelde inlanders een maatstaf voor begrippen van geluk. Voeg daarbij het toenemend getal inlanders, die in Europa geweest zijn, enkelen voor hun opvoeding, de meeste als bedienden, als zeevarenden, — aan hun kring mededeelende wat ze te onzent zagen, — en het nieuwere onderwijs, (waarvoor Baud den grondslag legde,) maar vooral de (overeenkomstig zijn plan gedrukte) sedert het laatst van 1851 verspreide duizendtallen van leerrijke boeken in de inlandsche talen, doortrokken van Christelijke beginsels....

Alle toenadering neemt evenwel niet weg, dat onze heerschappij over Java nog steeds rust op een zedelijke macht, krachtiger dan onze stoflijke, schoon door deze zeer wezenlijk ondersteund.

In 't algemeen spruit die zedelijke macht uit het besef bij den inlander van onze verstandelijke meerderheid. Bij de aanzienlijken onder hen, sedert lang, uit de overtuiging dat zonder een Europeeschen soeverein zij onophoudelijk

onderling in oorlog zouden zijn, — dit erkende ook na een jaar strijdens Dipo Negoro, — en dat de soevereiniteit van een klein Europeesch rijk verkieslijk is boven die van een groot, wijl een klein vanzelf minder den teugel viert aan de neiging tot dwingelandij.

Onder de nieuwere bestuursideeën heeft onze zedelijke macht een wijziging ondergaan. Wij hebben met de overtuiging der aanzienlijken, ofschoon zij voor 't behoud onzer heerschappij misschien nog jaren had kunnen volstaan, ons niet meer vergenoegd; wij hebben, ongedwongen, daarnaast een steun gezocht in de gezindheid van den kleinen man, «de bevolking». Is daardoor die zedelijke macht verminderd?

De stelregel der vroegere staatkunde was: Trek de hoogste hoofden tot u en gij trekt het volk mee; want het is door sterke banden aan die hoofden gehecht. Van deze gehechtheid kunnen vele bewijzen aangevoerd. Een afdoend ligt in hetgeen de hoofden te hunnen voordeele aan de bevolking hebben weten op te leggen. Maar — men vergete den oorlog van 1823—50 niet. Hoewel de regenten in Kadoe, in Pekalongan, in Demak, ons trouw bleven, koos een groot deel der bevolking van hun regentschappen de zijde van den opstand, in Kadoe zelfs herhaaldelijk. Zoo stond ook in Mataram telkens een deel der bevolking tegen haar wettigen heer op.

De vroegere staatkunde was een verbond met de regenten en hun familiën. De nieuwere heeft ongetwijfeld de strekking, dat verbond op te lossen. Dus moest zij de aanzienlijken van ons vervreemden? Toch niet. Toen de regenten telkens aangemaand werden om te zorgen voor veel koffie, veel suiker, veel indigo, veel onbetaalden arbeid, ontbrak het niet aan karakters onder hen, wien dit zeer onaangenaam was. Verscheidene regenten lieten daarom de dorpsbesturen in 't verzwijgen van het ware getal «werkbare» mannen gaarne begaan. En wat de overigen betreft, toen die voorschriften vervangen werden door steeds ernstiger

aanmaningen om te zorgen dat de kleine man niet gedrukt wierd, dat hij zijn loon ontving, dat hij tijd overhield voor zijn eigen landbouw en andere bedrijven, ontstond bij hen een nieuwe richting der gedachten. Edelmoedigheid is aansteeklijk. Men vergunne mij hier het in Juli 1866 geschrevene te herhalen: «De meerderheid der regenten heeft zich geenszins weigerachtig betoond om die humane inzichten te helpen verwezenlijken. Velen hadden er zelfs persoonlijke ontzeggingen voor over, van te meer beteekenis naarmate deze gansche klasse in het vorige tijdvak door ongekend hooge inkomsten en andere invloeden opzettelijk verwend was.» (Aant. VIII over de heerediensten.) Zou de hulde, aan de humaniteit onzer nieuwere drijfveeren door de meest ontwikkelde inlanders toegedragen, zelfs waar zij 't niet van ganscher harte deden, onze zedelijke macht verminderd hebben?

In nauwe betrekking met het voorgaande, iets over de beweerde gedweehed, onderdanigheid, van den lageren inlander op Java. De kleine man, heet het, onderwerpt zich aan elk bevel zijner meerderen zonder nadenken, alleen omdat het een bevel is. En, voegt men bij, dat is niet te verwonderen na de eeuwenlange verdrukking waaronder hij gebukt ging.

De Madureezen zondert de stelling uit. Deze, schrijft Veth, «onderscheiden zich van Soendaneezen en Javanen beide door meer energie, door grootere zelfstandigheid van karakter, door meer onafhankelijkheid en zelfgevoel tegenover hun meerderen». Officieele bescheiden omtrent hen luiden eveneens. Doch daar is een merkwaardige overgang. Omstreeks 1850 berichtte een energiek resident van Bezoeki (waaronder toen ook Probolinggo), dat de Madureezen, hier de overgrootste meerderheid der bevolking, zich zeer algemeen kenmerkten door brutaliteit, aanmatiging, verzet tegen de hoofden, onbeschaamde miskening van 't Europeesch gezag.

Zijn opvolger achtte 't in 1852 gevaarlijk, een doodvonnis te Pradjekan ten uitvoer te leggen, omdat de Madureezen zich vermoedelijk daartegen zouden verzetten en op de pradjoerits niet te rekenen viel. Het werd daarom ter hoofdplaats Bezoeki voltrokken. — In 't koloniaal verslag van 1870 echter leest men uit Bezoeki: «Hoewel de Madurees niet zoo onderworpen is als de Javaan, worden de van hoogerhand gegeven bevelen gewillig nagekomen. Ook de verplichte diensten worden behoorlijk door hen verricht.» Van Probolinggo zijn de berichten mede sedert jaren gunstig op dit punt. Van de overige Madureezen in Javas oosthoek insgelijks. Dit alles bewijst derhalve, dat gewillig nakomen van bevelen niet noodwendig uit gedweeheid geschiedt.

Behalve de Madureezen moeten van de stelling uitgezonderd de Bantammers en de Cheribonners. Van de eersten schreef in 1847 een energiek resident, die vroeger lang in Midden-Java diende: «Geheel in tegenoverstelling van Oost-Java, waar de bevolking slaafsch en kruipend te noemen is, is elk Bantammer een man». Uit Cheribon, voorheen als woelig bekend, berichtte het koloniaal verslag van 1868: «De inlander, ofschoon hier minder onderdanig van aard dan elders op Java, toonde zich nochtans allerwege gewillig in de opvolging der hem van bestuurswege gegeven bevelen».

Deze uitzonderingen omvatten tusschen drie en vier miljoenen zielen.

Maar nu het niet uitgezonderd gebied. Niemand zal ontkennen dat de gewone Javaan al heel veel kwellingen, knevelarij, afzetterij, zich laat welgevallen. Doet hij dat uit loutere gedweeheid, onderdanigheid?

Ik zie geen middel om die verklaring te rijmen met de Javasche oorlogen, zoo in 't oude Mataram als in 1825—50. Telkens is een deel der bevolking tegen den wettigen heer opgestaan; wel is waar gedeeltelijk uit vrees voor verwoesting door de opstandelingen, (in welk geval trouwens óók

een andere eigenschap sterker was dan de onderdanigheid,) maar gedeeltelijk uit drijfveeren die de onderdanigheid te eenenmale buitensluiten. En dit laatste gedeelte telde bij duizendtallen.

Een paar feiten uit den lateren vreedestijd kunnen de zaak wellicht ophelderen.

Dezelfde bevolking van Kadoe, die in 1825—50 gedeeltelijk tegen ons opstond, leverde daarna achttien jaren lang (1852—49) minstens tweehonderd man daags gedurende eenige maanden, om tegen een gering loon te arbeiden aan de vestingwerken te Ambarawa. Een officier der genie, dus iemand die ambtshalve voor 't verkrijgen van werkvolk moest ijveren, getuigt van deze «verplichting om op gezette tijden huis en have te verlaten, om op grooten afstand tegen karig loon te gaan werken of tegen onevenredig hoog loon een plaatsvervanger te zenden,» dat zij «een zwaar gevoelde druk voor de daardoor verarmde bevolking was geworden». (De Vaynes, blz. 500.) Dien druk torste zij. Maar toen het bestuur in 1842 sawas voor de indigokultuur bestemde, trok «een zeer talrijke verzameling van sawahouders» naar den resident, om daarover te klagen «als over een inbreuk op hun rechten», en zij begaven zich niet huiswaarts voordat de intrekking dier kultuur hun was toegezegd. (Baud in een brief van 15 Okt. 1844, zie Tijds. v. Ned. Indië 1866, II, blz. 120.)

De bevolking van Pekalongan ging vroeger voor zeer lijdzaam door. Meer dan ergens, leest men in een aantal officieele berichten, knevelden en plunderden hier de hoofden. En toch was het dezelfde bevolking, die in 1842 bij honderden naar de hoofdplaats toog, om te klagen over bezwarende regelingen der suikerkultuur, en in 1847 hetzelfde deed wegens de indigokultuur, toen de goeverneur generaal zich daar bevond.

Mij dunkt, er wordt onder de bevolking meer geredeneerd dan met een volstrekte onderdanigheid vereenigbaar

is. De kleine man maakt onderscheid tusschen bevelen en bevelen. Ik meen dan ook niet ten onrechte t. a. p. geschreven te hebben. « De gedweeheid van den inlander tegenover zijn hoofden heeft haar grenzen. Zij had ze altijd; het begrip van adat bewijst het. »

Over 't lang verledene zal ik echter die bewering niet verder aandringen. Daarentegen komt het nuttig voor, nog op eenige latere feiten te wijzen.

Baud (van 1816 tot half 1821 sekretaris der Indische regering) schreef in 1829 (zie Tijds. v. N. I. 1865, I, 457):

« In het jaar 1821 kwamen omtrent 500 ingezetenen van desso, die voor den boscharbeid bestemd waren, . . . naar Samarang om herstelling te vragen van eenige bezwaren, die hun daarbij in afwijking van vroegere bepalingen waren opgelegd. Alle pogingen om deze volksverzameling, door het opvatten en straffen der belhamels, te verstrooijen, liepen vruchteloos af, en men moest eindigen met toe te geven, om erger gevolgen voor te komen. Naderhand werden de voorgebrachte bezwaren gegrond bevonden. De houding dezer menigte, hoe ordelijk zij zich ook in haar optocht naar en haar verblijf te Samarang gedroeg, gaf een stellig voornemen te kennen om de zaak tot het uiterste te drijven, bijaldien haar vertrouwen op de billijkheid des gouvernements ware teleurgesteld geworden. Dit zouden de Javanen der vorige eeuw niet hebben durven ondernemen. »....

« De Javanen hebben de Nederlandsche oppermacht zien bukken voor de Britsche wapenen, en hebben nu de herstelde Nederlanders, sedert vier jaren, te vergeefs hun krachten zien verspillen tot demping van een binnenlandschen opstand. Dat het gevoel van ontzag, te voren zoo groot, hierdoor aanmerkelijk verzwakt is, komt mij niet twijfelachtig voor. De Javaan van 1829 is nog wel onderdanig en gedwee; hij is nog wel ver van een duidelijk besef van rechten en vrijheden te bezitten, of door iets dat naar openbaren geest zweemt te worden bestuurd; doch

ik zou het niet als raadzaam beschouwen, zijn geduld weder op zulke harde proeven te stellen als het bestuur der Oost-Indische Kompagnie weleens heeft opgeleverd.

«Hij is een slaaf der gewoonte (adat); maar voor hem is nu adat geworden wat sedert zestien jaren bestaan heeft; terwijl hetgeen vroeger bestond heeft opgehouden adat voor hem te zijn.»

Merkus in 't begin van 1851: «Dat de Javaan het knevelen als een wettig recht van zijn hoofden zou aanmerken, moet ik stellig ontkennen: de klachten die zoo menigmaal bij de residenten inkomen, en de rechterlijke vervolgingen die zoo dikwijls plaats hebben, toonen het tegendeel maar al te duidelijk aan.»

Toen trad het tijdperk in der staatkunde, door Van den Bosch in Jan. 1851 aldus omschreven: «De zekerheid van het bezit van dit eiland kan alleen gegrond zijn op een welgevestigde aristokratie, door wier invloed een bevolking van eenige millioenen zielen alleen aan ons te onderwerpen is, en welke aristokratie wij dus niet alleen ten nauwste aan ons moeten verbinden, maar tevens behooren te voorzien van de middelen om zich in ons belang te kunnen doen gelden.»

Even als hierboven ga ik omstreeks tien jaren voorbij. Terwijl ginds de samenspanningen van inlanders tot verzet tegen de openbare macht werden opgeteekend, vergaren wij thans uit officieele bescheiden vreedzame uitingen hunner niet-gedweehheid. Hoe onvolledig de lijst zij, zij kan te denken geven.

1859. In het distrikt Krawang klaagt een volksmenigte over het distrikthoofd, dat zij door een lid der oude regentenfamilie vervangen wenscht. (Daaraan wordt voldaan.)

1842. In Kadoe en Pekalongan opkomsten in grooten getale naar de hoofdplaatsen. Zooëven vermeld.

1846. In Cheribon opkomst in grooten getale naar de hoofdplaats, van opgezetenen der partikuliere landen, om

te klagen over bezwarende regelingen. (Eenige regelingen afgeschaft.)

1847. In Pekalongan opkomst in grooten getale naar de hoofdplaats, toen de goeverneur generaal zich daar bevond. Zie boven.

1850. In Banjoemaas klachten onder de bevolking over de verplichting om naar Tjilatjap te gaan arbeiden aan de verdedigingswerken.

1850. Een groote menigte landbouwers der noordelijke distrikten van Demak trekt naar Samarang, om bij den resident (Potter) te klagen over zijn verlangen, dat zij ditmaal de landrente opbrengen in padi in stede van in geld. Hij legt hun uit dat de maatregel ten doel heeft, op de spoedigste wijze te helpen voorzien in den hongersnood hunner landgenooten in andere distrikten van Demak. Zij keeren bevredigd huiswaarts.

1852—54. Verscheidene residenten — Batavia, Preanger, Tegal, Pekalongan, Kadoe — gewagen in hun jaarverslagen van toenemende vrijmoedigheid der inlanders in 't voorbrengen van bezwaren bij 't Europeesch bestuur tegen handelingen van hun hoofden.

Toenemend getal rekestten van inlanders rechtstreeks aan den goeverneur generaal; vooral na de verklaring van Okt. 1851 (Stb. n°. 52), dat de rekestten van inlanders mochten geschreven worden in de Javaansche of Maleische taal. Vroeger was bepaald dat rekestten van wien ook, niet in onze taal gesteld, buiten beschikking moesten blijven.

1852. In 't distrikt Ngempit in Pasoeroean richt de bevolking een feest aan wegens 't verstrijken van een suikerkontraakt.

1855. In Grissee willen meer dan 200 landbouwers eener tabaksonderneming naar Soerabaja, om bezwaren tegen die kultuur in te brengen. De adsistentresident voorkomt dit en bewerkt dat de dorps hoofden en voornaamsten hem hun bezwaren mededeelen.

1855—67. De koloniale verslagen, ofschoon bijzonderheden vermeldend omtrent den politieken toestand, bewaren over dit onderwerp het stilzwijgen. Zal iemand daaruit opmaken, dat gedurende die jaren de vrijmoedigheid afnam?

1868 en later. Thans berichten de verslagen nu en dan iets van toenemende vrijmoedigheid, toenemend vertrouwen van den kleinen man in bescherming onzerzijds tegen zijn hoofden: bepaaldelijk van Bantam, Preanger, Cheribon, Pekalongan, Rembang.

Het verslag van 1876 zegt: «Over het algemeen bestaat onder de verschillende standen der inlandsche maatschappij tevredenheid en vertrouwen op het goevernement en zijn vertegenwoordigers, daar men ondervindt dat aan grieven en klachten gewillig het oor geleend en, waar mogelijk, te gemoet gekomen wordt; dat recht gedaan wordt waar verongelijking aan het licht komt; dat in alles rekening wordt gehouden met de belangen en behoeften der inlandsche bevolking».

Voor zoover nieuwe wetten een afspiegeling zijn van het karakter dergenen voor wie zij gemaakt worden, kan men overigens als bewijs van toenemende vrijmoedigheid van den inlander aanhalen art. 5, n°. 2, van 't in 1872 uitgevaardigd politiestrafreglement voor inlanders in Nederlandsch Indië (Stb. 111), waar o. a. met geldboete van f 26 tot f 60 worden bedreigd «de gezamenlijke optochten naar de hoofden van gewestlijk en plaatslijk bestuur, ten einde op ontzagwekkende wijze verlangens kenbaar te maken». Uit deze bedreiging immers is eer een te menigvuldig dan een hoogst zeldzaam gebruik van dat middel om «verlangens kenbaar te maken» af te leiden. Tevens moet de wetgever bij die bedreiging overtuigd zijn geweest, dat het bestuur ook zonder het middel der gezamenlijke opkomsten naar de hoofdplaats de «verlangens» van den inlander genoeg te weten krijgt. — Omtrent dezen maatregel een historische vraag. Het woord «verlangens» kan kwalijk iets anders

aanduiden dan bezwaren, grieven, klachten: hoe strookt het verbod om op die wijze klachten kenbaar te maken met art. 55 van 't regeeringsreglement, luidens welk aan de inlanders (ten einde hen te kunnen beschermen tegen de willekeur van wien ook) overal gelegenheid moet gegeven worden om «vrijelijk» klachten in te leveren? Gedoogden de geschiedenis, letter en geest van dat artikel, de in 1854 aanwezige vrijheden te beperken? En afgezien hiervan, welke goede reden was er om die massale opkomsten strafbaar te verklaren? Zij liggen in den volksaard. Zij hebben menigmaal onzen ambtenaren de oogen geopend. Zij dienden meer dan eens reeds op zich zelve als veiligheidsklep bij een opgewonden stemming.

Al heeft de inlander krachtens het regeeringsreglement en de verordeningen van 1856 en 58 volkomen hetzelfde recht als ieder ander ingezetene van Nederlandsch Indië om zijn gedachten en gevoelens door de drukpers te openbaren, hij maakt daarvan zeer weinig gebruik.

Wel schreef een deskundige (Cohen Stuart) in 1869: «Wanneer men in de tegenwoordige inlandsche blaadjes, of liever de blaadjes voor den inlander uitgegeven, den toenemenden toevloed en de verscheidenheid van ingezonden artikelen van blijkbaar inlandschen oorsprong opmerkt, om niet te spreken van het aantal inlandsche geschriften van grooten omvang, door de mildheid der regeering dagelijks uitgelokt, en zich daarbij eenige jaren terug denkt, toen het eerste Javaansche weekblad Bro-martani, dat in 1855 begon en in 1856 eindigde, zelden of nooit een letter van inlandsche hand bevatte, is in dit alles een geheel nieuwe beweging niet te miskennen, die schijnt aan te toonen dat het besef van de waarde en de beteekenis der drukpers onder den inlander ontwaakt is.» Maar die beweging gaat niet snel. Volgens 't koloniaal verslag van 1876 waren er in 1875 op Java 6 inlandsche nieuws-

bladen: 5 Maleische en 1 Javaansch; waarvan echter 5 Maleische «zuiver lokale advertentiebladen» (2 te Batavia en 1 te Soerabaja) en 1 (Maleisch) uitgegeven vanwege het genootschap voor in- en uitwendige zending te Batavia. Van de 2 overige (weekblaadjes?) is de Samarangsche Selompret Malajoe «het meest gelezene». Dit begon in 1859 of 1860. Het Javaansche wordt te Soerakarta uitgegeven, sedert 1865. (Uit het eerste dezer twee vindt men vertaalde opstellen in het Tijds. v. N. I. 1867, I, 152. Geregelde overzichten van hun inhoud zouden menigeen hiertelende welkom zijn.)

Ons Indisch bestuur verneemt dan ook nog steeds de bezwaren der inlanders, buiten den officieelen weg, hoofdzakelijk uit de in 't Nederlandsch gestelde koeranten.

Andere punten, de politieke gesteldheid van Java betreffend, ontmoeten wij vanzelf hierna bij de takken der huishouding.